

PÄÄKIRJOITUS

- 4 ARI KORHONEN & KATARIINA MÄKINEN
Tiedeviestinnän ajat ja paikat

TUTKIMUSARTIKKELIT

- 9 INNA PERHEENTUPA, SUVI SALMENNIEMI, PILVI PORKOLA
"Mikä tahansa on mahdollista tässä talossa" Arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivinen rakentuminen

NUMERON TAITEILIJAT

- 28 TYTTI AROLA Soittamisen kehollisuudesta

PUHEENVUOROT

- 32 MIKKO POUTANEN, HENRI KOSKINEN, HANNA YLÖSTALO, TARU LEPISTÖ
Yliopistovertailut kvantifioituna hallinnan välineenä
- 44 JAAKKO KARHUNEN
"Tänään sataa kuuden aikaan." Emanuele Coccian haastattelu

ESITTELYJÄ & ERITTELYJÄ

- 52 TIMO KAITARO André Bretonin *Nadjan* kuvitus
- 62 EEVA JOKINEN Voiko sukupuoli-järjestyksen ulkopuolella kirjoittaa? *Preciado: Testonisti. Farmakopornografisia tunnustuksia.*
- 66 PÄIVIÖ MAURICE OMWAMI Valkoisen Euroopan musta peili. *Mbembe: Mustan järjen kritiikki*
- 72 TIETEELLINEN ELÄMÄ

TOIMITUS Ari Korhonen, Katariina Mäkinen (päätoimittajat), Kimmo Kallio (toimitussihteeri), Aleksi Lohtaja (Esittelyjä & erittelyjä -osio), Tanja Tiekso (Numeron taiteilija -osio), Tuomo Alhojärvi, Jussi Backman, Tuukka Brunila, Timo Harjuniemi, Timo Kaitaro, Jukka Könönen, Hanna Kuusela, Hanna Lukkari, Karoliina Lummaa, Olivia Maury, Janne Porttikivi, Minna Seikkula, Tero Toivanen, Juhana Venäläinen, Mikko J. Virtanen

TOIMITUSNEUVOSTO Mika Elo, Yrjö Haila, Ilpo Helén, Merja Hintsa, Samuli Hurri, Markku Koivusalo, Tuija Kokkonen, Turo-Kimmo Lehtonen, Susanna Lindberg, Maiju Loukola, Mika Ojakangas, Tuija Pulkkinen, Kari Saastamoinen, Kimmo Sarje, Petri Ylikoski

TILAUSHINNAT vuosikerta (4 nroa) 32€, Tutkijaliiton jäsenet 24€, opiskelijat ym. 20€, Eurooppaan 32€, Euroopan ulkopuolelle 38€. Välittäjän kautta tilattaessa lisämaksu. Tilaukset ovat jatkuvia. Seuraavaa vuotta koskevat peruutukset kuluvan vuoden loppuun mennessä.

ULKOASU Otto Donner, Kimmo Kallio

TOTEUTUS Katariina Yli-Malmi, Kimmo Kallio

PAINO Waasa Graphics

ISSN 0356-3677

JULKAISIJA & KUSTANTAJA Tutkijaliitto ry
Tiedejaedistys.fi | tiedejaedistys@tutkijaliitto.fi

Tiedeviestinnän ajat ja paikat

ARI KORHONEN & KATARIINA MÄKINEN

Kysymys siitä, miten tieteestä ja tutkimuksesta viestitään, on saanut viime vuosina yhä suuremman painon. Tiedeviestinnän merkitys kytkeytyy laajempaan keskusteluun tutkimuksen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta. Sekä tiedeinstituutioiden että rahoittajien tuottama paine ohjaa tutkijoita ja muita tieteen toimijoita keskittymään siihen, miten tieto tutkimuksesta saavuttaisi akateemista yhteisöä laajemman yleisön.

Kuten medioitumisen ja viestinnällistymisen yhteydessä on voinut yleisemminkin huomata, ilmiössä on vähintään kaksi puolta. Yhtäältä viestinnän kasvava merkitys vaikuttaisi lisäävän tiedon välittymisen intensiteettiä, nopeutta ja laajuutta. Toisaalta se muuttaa perustavalla tavalla sitä julkista tilaa, jossa yhteiskunnalliset toimijat elävät. Näiden muutosten hahmottamisessa voi lähteä liikkeelle siitä yleisestä ajatuksesta, että viestinnällistyminen tarkoittaa myös erilaisten välittävien tekijöiden, tekniikoiden ja instituutioiden lisääntymistä ja voimistumista, mikä puolestaan ei voi olla vaikuttamatta yhteiskunnallisen järjestyksen ja vallan rakenteiden luonteeseen.

Pohdimme tässä tiedeviestintää ja laajemmin kysymystä tutkimuksen vaikuttavuudesta siitä näkökulmasta, millaisena tiedejulkisuuden, tiedejulkaisemisen ja tiedeviestinnän kenttä ja mahdollisuudet näyttäytyvät tieteellisen julkaisun ja sen toiminnan näkökulmasta. Millaiset kysymykset näyttäytyvät merkityksellisinä, millaisia toimijuuden mahdollisuuksia tiedeviestinnän kentällä on ja millaisista lähtökohdista viestintää tulisi tehdä?

Tieteen julkisuudet ja välitykset

Keskustelu tiedeviestinnän välittäjistä sekä tieteen välitystoiminnan pelisäännöistä ja vaikutuksista nousi hetkeksi julkiseen keskusteluun noin vuosi sitten syksyllä, kun toimittaja Maria Petterssonin kirja *Suomen historian jännät naiset* julkaistiin. Teosta kritisoitiin tuolloin siitä, että sen lähteinä oli käytetty historian tutkijoiden teoksia sellaisella tavalla, jota tutkijat eivät pitäneet asianmukaisena tai eettisenä. Muutamat tutkijat tarttuivat teokseen niinkin ankarasti, että syyttivät Petterssonia plagioinnista. Pettersson kustantajineen puolustautui vetoamalla tietokirjallisuuden käytäntöihin, jotka eroavat tutkimuksen käytännöistä. Plagiointisyttöksiä kiinnostavampaa tässä keskustelussa oli kuitenkin logiikka, johon Petterssonin puolustus perustui, ja joka vaikutti jäsentävän laajemminkin jaettua ymmärrystä tieteestä ja sen popularisoinnista ja vaikuttavuudesta.

Tämän logiikan mukaisesti tutkijoiden työ on ikään kuin näkymätöntä pohjaa heille, jotka sitten popularisoivat tutkimusta ja tuovat sen suuren yleisön saataville kiinnostavassa, “jännässä” muodossa. Ajatuksena siis on, että tutkijat itse eivät onnistu tuottamaan sellaista, mikä tulisi näkyviin ilman välittäjän työtä. Tämä siitä huolimatta, että tutkijat, joiden työtä Petterssonin kirjassa hyödynnettiin, olivat itsekin kirjoittaneet tietokirjoja tutkimuksestaan, ja näistä yhtä Pettersson oli omassa kirjassaan käyttänyt jopa

lähteenä. Tässä keskustelussa tutkimus itsessään siis ei kannata yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen asti, ja kuitenkin vaikuttavuutta halutaan ja tarvitaan.

Ajatus tieteen ja tutkimuksen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta ei siinä mielessä ole uusi, että yliopistot ovat aina olleet yhteiskunnallisia instituutioita. Niiden toiminta tavoitteen ja resurssineen paikantuu yhteiskuntaan eivätkä ne ole siitä irrallisia (Karvonen 2014, 64). 2000-luvulla kysymys vaikuttavuudesta on saanut kuitenkin uudenlaisia kierteitä, erityisesti suhteessa vaikuttavuuden keinoihin, määritelmiin ja mittaamiseen. Suomessa tutkimustulosten vaikuttavuuden edistäminen on kirjattu tehtävänä yliopistolakiin, ja sitä perustellaan muun muassa tutkimustietoon perustuvan päätöksenteon edistämisellä.

Laajemmin tarkasteltuna vaikuttavuuspuheiden taustalla on myös kansainvälistä painetta ja taloudellisia tavoitteita (Väliverronen 2018). Ajatuksena on, että tiedeviestintä on keino tutkimuksen vaikuttavuuden parantamiseen, minkä puolestaan uskotaan lisäävän kansallista kilpailukykyä ja tuottavan talouskasvua.

Siinä missä kansainvälisellä ja kansallisella tasolla tutkimuksen vaikuttavuuden ajatellaan lisäävän kilpailukykyä, instituutioiden tasolla yliopistot myös joutuvat yhä kiivaammin puolustamaan omaa yhteiskunnallista merkitystään ja tieteen tuottamia yhteiskunnallisia hyötyjä. Tässä mielessä kysymys vaikuttavuudesta ja tieteen tuomisesta erilaisin viestinnän keinoin osaksi yhteiskunnallista keskustelua ei koske vain abstraktia kysymystä sivistyksen tai tieteellisen tiedon paikasta yhteiskunnassa. Kysymys on myös käytännöllinen ja materiaallinen, ja se koskee rahoituksen kautta sekä tieteen tulosten käyttökelpoisuutta että tiedeinstituutioiden intressiä puolustaa omaa olemassaolon oikeutustaan. Siten yliopistoilla on omat viestintästrategiansa, joilla ne pyrkivät hyödyntämään jopa yksittäisten tutkijoiden medianäkyvyyttä osana omaa brändinrakennustaan (Rowe 2005).

Tiedeviestinnän merkitystä siis painotetaan, ja tutkijoiden tulisi kiinnostua viestinnästä osana oman ammattitaitonsa kehittämistä. Viestintä

nähdään yhtäältä yleisenä taitona ja velvoitteena kaikille mutta toisaalta myös vankkaa osaamista vaativana erityisalana.

Vaikka viestintätaitoja edellytetäänkin kailta, tutkijuuden ei ajatella sinällään pätevöittävän ketään kertomaan tutkimuksestaan laajemmalle kuin akateemiselle yleisölle. Usein toistuvien väitteiden mukaan tutkijat ovat vastahakoisia ja epäonnisia viestijöitä, joita on hartiavoimin usutettava norsunluutornistaan opettelemaan tehokkaita ja yleistajuisia tapoja kertoa tutkimuksestaan. Samalla tiedeviestintä käytännössä työllistää ison joukon erilaisia välittäjiä, joiden tehtäviin lukeutuu toisaalta opettaa tutkijoita viestinnän saloihin, ja toisaalta suoraan toimia tulkkina akateemisen maailman ja sen yhteiskunnan välillä, johon tutkimuksen vaikuttavuuden halutaan kohdistuvan. Tällaisia tiedeviestinnän välittäjiä ovat journalistien lisäksi esimerkiksi viestintätoimistot konsultteineen.

Vaikuttavuuden paineessa tiedeviestintä ammattimaistuu (Väliverronen 2018). Samalla osa tieteeseen ja tutkimukseen suunnatusta rahoituksesta valuu käytännössä viestinnän rahoitukseksi. Esimerkiksi tutkimushankkeet käyttävät saamaansa rahoitusta erilaisten viestintäpalvelujen ostamiseen. Käytännön tai konkretian tasolla kyse ei siis ole vain asiantuntijuuden eri muodoista, tutkitun tiedon hyödyntämisestä tai tiedon omistusoikeuksista, vaan myös tutkimuksen taloudellisista ja materiaalisista ehdoista. Tämänkin takia on merkityksellistä miettiä, mitä erilaisissa vaikuttavuuden ja viestinnän prosesseissa tapahtuu.

Kysymys vaikuttavuudesta kääntyy helposti tarkoittamaan esimerkiksi sitä, että tutkimus ”saa julkisuutta” vaikkapa perinteisten uutismedioiden kautta, tai sitten suoraa osallistumista poliittiseen päätöksentekoon ja lainsäädäntötyöhön esimerkiksi politiikkasuositusten muodossa. Kumpaankin näistä tarvitaan tiedeviestinnän välittäjiä – joko toimittajia tuottamaan yleistajuisia tai popularisoituja tekstejä tutkimuksesta, tai viestintätoimistojen asiantuntemusta erilaisten *policy brief* tai *white paper* -tekstien laatimiseen.

Tiede- ja asiantuntijaviestintää tekevät luovat toimistot esittävätkin toimintansa hankkeiden,

suhteiden ja vuorovaikutuksen kehittäjinä, ikään kuin ”ajattelun apuna”. Ajatus on helpposti ymmärrettävä ja se vaikuttaa tietysti mielekkäältä, mutta kiinnostavaa olisi myös kysyä, miten tällaiset välittäjät lopulta vaikuttavat tieteen julkiseen paikkaan ja onko tällä vaikutuksensa myös tutkimuksen tekemiseen. Kysymys on kiinnostava jo siksi, että välittävien toimijoiden kirjo on nykyään suuri: mukana on ajatuspajojen tyyliisiä toimijoita, joilla on omat arvonsa ja tavoitteensa, mutta myös puhtaasti graafiseen suunnitteluun keskittyviä toimistoja, jotka luovat esimerkiksi keveitä ja hauskoja piirrosvideoita tiedeviestinnän tarpeisiin.

Tiedeviestinnän paikat

Yksi tapa lähestyä vaikuttavuutta ja tiedeviestintää on kysyä, millä tavoin ne suhteutuvat tutkimuksen paikantuneisuuteen – eli siihen, että tietoa tuotetaan aina jostakin ajasta, paikasta ja näihin sidotusta näkökulmasta käsin. Tutkimuksen vaikutukset eivät siis voi olla irrallaan siitä, millä tavoin tutkimus paikantuu yhteiskuntaan ja erilaisiin valtasuhteisiin. Tutkimuksen vaikutus maailmassa, yhteiskunnassa, hetkellisesti tai pitkäjänteisesti on sidoksissa siihen, millä tavalla tutkimuksen tuottama tieto on muodostunut: millaisin ehdoin sitä on tehty, kenelle ja miten se puhuu.

Kysymys paikantuneisuudesta koskee kaikkea tiedettä, mutta erityisen akuutti se on silloin, kun tutkimus on yhteiskuntatieteellistä, humanistista, kriittistä tai monitieteistä, kuten tässä lehdessä. Jos tutkimuksella ajatellaan olevan jotakin ”yleistä vaikuttavuutta” yhteiskunnassa, päädytään helposti tarkastelemaan tutkimustietoa ikään kuin se olisi valmiina totuutena maailmassa ja vain odottaisi tutkijaa löytäjäkseen ja välittäjää saattamaan tiedon yleisesti saataville. Jos tutkimuksen vaikuttavuutta ajatellaan tällä tavoin tiedon muotoutumisesta irrallisena kysymyksenä, päädytään toimimaan vastoin niitä tiedon tuottamisen käytäntöjä, joihin esimerkiksi kriittinen tutkimus ja feministinen tutkimus ovat sitoutuneet.

Yllä mainittu Petterssonin kirjan lähteistyksen puute oli ongelma juuri tiedon paikantuneisuuden näkökulmasta: ei ole olemassa historiallista

tietoa, joka olisi irrallaan siitä, miten se on muotoutunut. Ei esimerkiksi ollut sattumaa, että ”jännien naisten” historiaa olivat tutkineet nimenomaan naiset ja että Petterssonin tapa ohittaa tutkijoiden työ jätti siten juuri naisten työn näkyvämmäksi, vaikka kirjan ääneen lausuttu tavoite oli päinvastainen. Kun tiedon tuotannon ehdot ja paikantuneisuus katoavat erilaisissa popularisoinnin tai välittämisen prosesseissa, tutkimus muuttuu helposti vain kokoelmaksi yksittäisiä väitteitä tai kuriositeetteja, jotka sellaisenaan eivät oikeastaan ole tutkimustietoa. Samalla katoaa näkyvistä myös se, kenelle, mihin, ja miten tutkimus puhuu, ja mitkä ovat sen tuottaman tiedon rajat.

Tieteen tekemisen lisäksi myös sen julkaiseminen ja vaikuttaminen on paikantunutta: tutkimustieto syntyy tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa, ja tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa se myös löytää reittinsä vaikuttaa. Ilman tämän asetelman hahmottamista kysymys tutkimuksen vaikuttavuudesta jää hyvin helposti ilmaan. On siis syytä ottaa vakavasti ne moninaiset tavat, joilla tutkimuksen paikantuneisuutta on viime vuosikymmeninä jäsenetty, ja laajentaa tämä keskustelu koskemaan myös tutkimuksen julkaisemista ja tiedeviestintää. Miten viedä tutkimus yhteiskuntaan, yhteiskunnalliseen keskusteluun, niin että tutkittu tieto säilyttää sitoumuksensa ja siihen perustuvan vaikuttavuutensa?

Esa Väliiverosen (2018) mukaan tiede ja tutkimus ovat historiallisesti pyrkineet avautumaan yhteiskuntaan erityisesti sellaisissa murrosvaiheissa, joissa tieteen yhteiskuntasopimusta on neuvoteltu uusiksi. Tällöin tiedon paikantuneisuuden liittyy myös kysymys siitä, millaisista lähtökohdista tätä neuvottelua käydään: tunnistaanko sen ehdot, ja tunnistaako tutkimus oman paikkansa neuvottelijana? Vai otetaanko sellaiset tieteen yhteiskuntasopimuksen ehdot vain annettuina, joiden varassa vaikuttavuudesta ja tiedeviestinnästä ylipäättään puhutaan?

Lisäksi on huomattava, että tutkimuksen vaikuttavuus – niin tärkeää kuin se onkin – ei ole aina viatonta tai hyväntahtoista. Tutkimus voi ottaa paikkansa yhteiskunnassa sellaisella tavalla, joka kääntyy tutkijan hyviä aikeita vastaan. Esimerkiksi antropologi Marilyn Strathern on kuvannut,

miten hänen tutkimuksensa Papua Uusi-Guineassa päätyi osaksi poliittisia prosesseja, joiden lopputulos oli hyvin toisenlainen kuin mitä hän tutkijana oli ennalta arvellut tai toiveikkaana odottanut. Tutkimuksessa itsessään ei ollut mitään vikaa, mutta sen vaikutus oli yllättävä. Tutkija ei siis aina ennalta tiedä, “keitä hän auttaa ja keitä hän satuttaa” (Page & Strathern 2016, 49).

Tutkimus saa siis merkityksensä tietyyssä ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa, ja tässä kontekstissa syntyvät myös sen vaikutukset. Pohjimmiltaan kyse on aina lopulta arvaamattomista ja hallitsemattomista prosesseista. Voi käydä niin, että jotakin on tutkimuksessa jäänyt huomaamatta tai tullut sivuutettua, ja juuri tällainen ”sokea piste” lähteekin kertautumaan, kun tutkimus alkaa vaikuttaa maailmassa. Tästä näkökulmasta katsottuna tiedeviestinnän ja vaikuttavuuden käytännöissä tapahtuu muutakin kuin pelkkää viestin tehokasta välittämistä tai huomion keräämistä tutkimukselle.

Keskustelu tiedeviestinnästä sivuuttaa helposti kysymyksen tieteen ajallisuudesta. Tutkimuksen aika on eritahtista verrattuna viestinnän aikaan, ja sen vaikutukset, olivat ne sitten hyötyjä tai haittoja, eivät välttämättä ole välittömiä. Siinä missä esimerkiksi perinteinen uutisointi pelaa uutuusarvolla ja hetkellisillä tapahtumilla, tutkimuksen tapahtuminen yhteiskunnassa voi olla myös hajautunutta, hidasta ja epäsuoraa (Page & Strathern 2016). Millä tavoin tiedeviestintä säilyy avoimena epämääräiselle, eritahtiselle, vaikeasti jäljitettävälle tapahtumiselle ja vaikuttamiselle?

Kysymys koskee nimenomaan tämän lehden kaltaisia toimijoita: avoimen julkaisemisen valtavirtaistuminen saa aikaan sen, että tiede ja tutkittu tieto tulevat kyllä saavutettavammiksi kaikille, mutta samalla tämä avoimuuden vaikutelma peittää alleen kysymyksen siitä, millaisiin tilanteisiin ja keskusteluihin tutkimus itse asiassa päätyy sekä miten ja millaisin painoituksin tieto saavuttaa vastaanottajansa. Millainen toimija tiedeellinen julkaisu on yhteiskunnallisesti vaikuttavana ja viestivänä?

Viime vuosina on kehitetty tieteellisistä seuroista lähtöisin olevia tutkimuksen popularisoinnin kanavia (esimerkiksi *Politiikasta ja Ilmiö*).

Nämä kanavat pyrkivät toimimaan yhtä lailla välittäjän roolissa, mutta niiden toimijuus ja tavoitteet nousevat suoremmin tutkimuksen maailmasta. Tällaisten hankkeiden rinnalla meitä kuitenkin kiinnostaa mieltä, millaisia mahdollisuuksia perinteisemmällä tieteellisillä julkaisuilla itsellään voisi olla toimia viestijöinä ja tutkimuksen vaikutusten tekijöinä. Millä tavoin tiedeviestintää voisi ottaa haltuun tieteellisten julkaisujen omista intresseistä ja paikantumisista käsin?

Paikantuneisuuden ajatuksen kautta näihin kysymyksiin voisi vastata paikan ja tilan tuottamisena: tieteellisen julkaisun toiminnan voisi nähdä niin, että se ei välitä tietoa vaan tekee tilaa tiedolle, sen tekemiselle, niille vaikutuksille, joita tutkimuksella voi olla - ja vielä niin että tunnustetaan myös vaikutusten hajautuneisuus, niiden ottama aika, se että niiden jäljittäminen on usein mahdotonta. Konkreettisesti kyse on siitä, että tieteellinen julkaiseminen ei suuntaudu vain julkisen tieteen neutraaliin tilaan tai vapaille markkinoille, vaan niihin paikkoihin, jonne julkaistu tieto kulloinkin paikantuu, olivatpa nuo paikat sitten kamppailuja, yhteisöjä tai keskusteluja.

Tällainen ajatus tiedeviestinnästä pohjaa luotoon siitä, että kun tutkimus paikantuu johonkin, tämä paikantuminen kantaa sillä tavalla, että tutkimuksella on annettavaa ilman välittäjiä - joko tapahtuman muodossa tai muuten. Tutkimusta ei siis tarvitse popularisoida, mutta sen voi kyllä sovittaa ja tiivistää siihen tilaan, josta se joko on lähtöisin tai jossa sen voi nähdä vaikuttavan. Siten tiedeestä ja tutkimuksesta lähtevien äänien ei tarvitse olla soveliaita, tasapainoisia tolkun ääniä, vaan ne voivat olla myös affekteilla ladattuja kädet savessa -puheenvuoroja tai sellaista puhetta, joka ei väistä poliittisuutta tai esiinny intressittömänä. Tiede kykenee puhumaan tiettyssä tilassa, tiettyinä aikana. Tieteen ei tarvitse tulla yhteiskuntaan neutraalina ja hyödyllisenä, sillä se on jo syntyjään yhteiskunnassa ja yhteiskunnasta, kaikkine painolasteineen ja näkyvine ja näkymättömine vaikutuksineen. ■

ARI KORHONEN JA KATARIINA MÄKINEN *ovat Tiede&edistyksen päätoimittajat*

KIRJALLISUUS

- Karvonen, Erkki (2014) Tiede tuottaa todellisuutta -
kenen etujen mukaan ja kuinka eettisesti? Teoksessa
Muhonen, Reetta & Puuska, Hanna-Mari (2014) (toim.)
Tutkimuksen kansallinen tehtävä. Tampere, Vastapaino,
53-86.
- Page, Samantha & Strathern, Marilyn (2016) The Impact
Agenda and its Impact on Early Career Researchers.
A Discussion with Marilyn Strathern. *Anthropology in
Action* 23(1), 46-51.
- Rowe, David (2005) Working Knowledge Encounters:
Academics, Journalists and the Conditions of Cultural
Labour. *Social Semiotics* 15(3), 269-288.
- Väliverronen, Esa (2018) *Julkinen tiede*. Tampere,
Vastapaino.

”Mikä tahansa on mahdollista tässä talossa”: Arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivinen rakentuminen

INNA PERHEENTUPA, SUVI SALMENNIEMI, PILVI PORKOLA¹

ABSTRAKTI Tarkastelemme artikkelissa arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivista rakentumista. Kysymme, millaista yhteiskunnallista ajattelua ja tulevaisuuteen suuntautuvaa toimintaa arkipäivän utopioissa kehitetään inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteistoiminnassa? Millaisia suhteita, rytmejä ja tietoa tässä yhteistoiminnassa rakentuu? Miten talot ja niihin kiinnittyvä materiaalisuus osallistuvat arkipäivän utopioiden muotoiluun? Viittaamme arkipäivän utopioilla yhteisöihin, joissa työskennellään yhteisen tavoitteen hyväksi ja eletään todeksi vaihtoehtoisia elämänmuotoja. Artikkelin pohjautuu etnografiseen tutkimukseen Mustarinda-yhdistyksessä ja Oranssin asuntotoiminnassa. Aineisto koostuu havainnoinnista, haastatteluista ja lehtiaineistosta. Lähestymme aineistoa feministisen uusmaterialismin ja utopiatutkimuksen teoreettis-metodologisista näkökulmista käsin. Osoitamme, että arkipäivän utopioille ominainen tulevaisuuteen kurottautuminen ja toisin tekeminen tapahtuu ihmisten ja materian yhteistoimijuudessa. Ihmistoimijat ovat arkipäivän utopioiden materiaa, joka virtaa talon halki ja kiinnittyy siihen eri tavoin eri aikoina. Materian huomioiminen ja sen kanssa eläminen ja yhdessä toimiminen on keskeinen osa utopian todeksi elämistä.

ASIASANAT: *arkipäivän utopiat, feministinen uusmaterialismi, vaihtoehtoiset tulevaisuudet, prefiguratii-
vinen politiikka, poliittinen mielikuvitus*

Tarkastelemme tässä artikkelissa arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivista rakentumista kahdessa yhteisössä, taiteilijoiden ja tutkijoiden Mustarindassa ja nuorten asumisyhdistys Oranssilla. Käsitteellistämme nämä yhteisöt arkipäivän utopioiksi, sillä ne ovat kriittisessä suhteessa vallitsevaan fossiilikapitalistiseen tuotantjärjestelmään ja sen kulutus- ja palkkatyökulttuuriin. Kiinnostuksemme arkipäivän utopioiden

materiaalisuuteen heräsi poliittista mielikuvitusta koskevan tutkimushankkeemme myötä.² Kerätessämme tutkimusaineistoa huomasimme, että Mustarindan ja Oranssin jäsenet puhuivat paljon yhteisöjen taloista, niihin liittyvistä esineistä ja pihapiireistä sekä niiden ylläpitoon ja kunnostamiseen liittyvästä työstä. Kiinnitimme huomiota siihen, miten keskeisesti talot osallistuivat yhteisöjen arjen, rytmien ja suhteiden muovaamiseen.

Arkipäivän utopioilla viittaamme yhteisöihin, joissa työskennellään yhdessä jonkin yhteisen tavoitteen hyväksi ja eletään todeksi vaihtoehtoisia elämänmuotoja ja suhteita. Hahmotamme yhteisöt inhimillisistä ja ei-inhimillisistä toimijoista muotoutuvina sommitelmina. Ne ovat valtavirtayhteiskunnan arvoja, normeja ja rakenteita kritisovia tiloja, jotka eivät suuntaudu poliittisen vallan haltuunottoon tai poliittiseen kampanjointiin ja painostukseen, vaan painottavat henkilökohtaisen, ruumiillisen, paikallisen ja arkisen merkitystä yhteiskunnallisen muutoksen keinoina. (Cooper 2014; Sargisson 2007, 405–418.) Arkipäivän utopioille on ominaista yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelemisen prefiguratiivisen politiikan keinoin, eli ennakoimalla toivottavia tulevaisuuden suhteita ja käytäntöjä niiden kollektiivisella harjoittamisella tässä ja nyt (Yates 2015). Arkipäivän utopiat ovat osa elämäntyyli-politiikan (Haenfler ym. 2012) ja jälkikapitalistisen mahdollisuuksien politiikan kenttää (Gibson-Graham 2006).

Kysymme artikkelissa, millaista yhteiskunnallista ajattelua ja tulevaisuuteen suuntautuvaa toimintaa arkipäivän utopioissa kehitetään inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteistoiminnassa? Millaisia suhteita, rytmejä, tietoa ja yhteiselämää tässä yhteistoiminnassa muotoutuu? Miten talot ja niihin kiinnittyvä monenlainen materiaalisuus – tilat, laitteet, pihat ja niin edelleen — osallistuvat valtavirtayhteiskunnalle vaihtoehtoisen elämänmuodon rakentamiseen?

Arkipäivän utopioiden tutkimuksessa materiaalisuuden tarkastelu on jäänyt toistaiseksi vähälle huomiolle huolimatta siitä, että utopiat ovat vääjäämättä juurtuneita materiaaliin käytäntöihin ja paikkoihin (Firth 2012; Cooper 2014). Kirjallisissa utopioissa, jotka ovat olleet utopiatutkimuksen perinteinen tutkimuskohde, materiaalisuus on ollut läsnä muun muassa tilojen, talouden, työn ja ihmisruumiiden radikaalin toisin kuvittelun kautta (ks. esim. Sargisson 1996). Utopioiden yhteisöjen tutkimuksessa puolestaan on nostettu esiin materialistisen elämäntavan kritiikki ja siihen liittyvä kierrättäminen, vanhan suosiminen ja tietoisuus materiaalin kiertokulusta (Sargisson 2000, 50, 65)

sekä tilallisten järjestelyjen merkitys yhteisöllisen elämänmuodon luomiselle (Sullivan 2016). Uusmaterialismille ominainen materiaaliin toimijuuden näkökulma on kuitenkin jäänyt pitkälti katveeseen, eikä analyysi ole ulottunut tarkastelemaan sitä, miten materiaali vaikuttaa yhteisöihin ja niiden toimintaan, ja miten ihmiset elävät ja toimivat materiaalin kanssa ja sen keskellä (vrt. Lehtonen 2008, 14). Lähestymme tässä artikkelissa arkipäivän utopioita feministisen uusmaterialismin näkökulmasta ja analysoimme sitä, miten ne muotoutuvat ihmistoimijoiden sekä talojen ja niiden monenlaisen materiaalisuuden yhteistoiminnassa.

Huomioimalla materiaaliin toimijuuden arkipäivän utopioissa artikkelimme osallistuu myös yhteiskunnallista muutosta koskevaan keskusteluun. Sosiologi Turo-Kimmo Lehtonen (2008, 35) on todennut, että materiaalisuuden huomioiminen on tärkeää ymmärtääksemme paremmin nykyelämänmuotoa ja itseämme. Yhteiskuntatutkimuksen teoreettiset mallit ovat perinteisesti lähestyneet yhteiskunnallista muutosta ja politiikkaa varsin ihmiskeskisesti (Asdal ym. 2011) ja ohittaneet ruumiiden, rakennusten, teknologioiden ja esineiden toimijuuden ja yhteenkietoutumisen poliittisen elämän muotoutumisessa ja yhteiskunnallisessa muutoksessa. Esitämme, että arkipäivän utopioille ominainen toisin tekeminen ja toisenlaiseen tulevaisuuteen kurottautuminen on monin tavoin materiaalin muovaamaa. Materiaalisuuden huomioiminen arkipäivän utopioissa voi auttaa tekemään näkyväksi monia nykyisen yhteiskuntamuotomme ekologisesti ja sosiaalisesti kestävämpiä piirteitä ja nostamaan esiin kestävämpien elämänmuotojen rakennusaineita (ks. myös Kaartinen ym. 2023).

Paikannamme tässä artikkelissa ensin tutkimuksemme osaksi arkipäivän utopioita ja uusmaterialistista feminismiä koskevaa keskustelua, jonka jälkeen esittelemme tutkimusaineistomme. Seuraavissa osioissa analysoimme arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivista rakentamista. Tarkastelemme ensin, miten talot ja niiden monenlaiset materiaalisuudet vaativat aineistossa työtä ja huomiota, kannustavat asukkaita

pohtimaan ekologisia toimintatapoja, herkistävät materiaan tajua ja ehdottavat hitaampia elämisen rytmejä. Seuraavassa osiossa havainnollistamme sitä, miten yhteisöllinen arki muovautuu asukkaiden ja talojen yhteistoiminnassa. Viimeisessä osiossa tarkastelemme tutkimiamme yhteisöjä tiedontuotannon, kokeilujen ja oppimisen paikkoina, joissa prefiguroidaan kestävää tulevaisuutta. Artikkelin lopuksi pohdimme arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivisen muotoutumisen merkitystä utooppiselle käytännölle ja yhteiskunnalliselle muutokselle. Ehdotamme, että yhteisöjen jatkuvuus rakentuu yksilöiden sitoutumisen sijaan talojen kannatteleman eetoksen jatkuvuudelle. Tällöin asukkaista tulee materiaa, joka virtaa talojen halki ja kiinnittyy niihin eri tavoin eri aikoina.

Arkipäivät utopiat ja prefiguratiivinen politiikka

Toisin kuin arkikeskustelussa, jossa utopia määritellään usein täydellisen yhteiskunnan pohjapiirroksiksi tai ennalta tiedetyksi päämääräksi, utopioita koskevassa nykykeskustelussa painotuu utopioiden ymmärtäminen prosessuaalisena, avoimena ja dynaamisena työkaluna poliittisten vaihtoehtojen artikuloimiseksi (Sargisson 1996; Levitas 2013a; Eskelinen ym. 2019; Lakkala 2021). Utopiaa lähestytään ennen kaikkea metodologiana (Levitas 2013a, Eskelinen 2019a) ja eetoksena (Cooper 2014). Arkikeskustelussa utopioihin liitetään usein negatiivisia merkityksiä ja ne nähdään liian idealistisina ja epäkäytännöllisinä ja siten hyödyttöminä. Utopiatutkimuksessa sen sijaan utopioille ominainen mahdollittoman vaatiminen nähdään ajattelua avaavana provokaationa ja välttämättömänä radikaalin yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseksi. Brittiläinen sosiologi Ruth Levitas (2013a) on määritellyt utopian ilmentävän pyrkimystä parempaan olemassaolon muotoon. Utopialla ei ole mitään automaattista ideologista sidosta tai aatteellista etumerkkiä, vaan se voi ilmentää hyvin monenlaisia ideologisia virtauksia. Utooppinen ajattelu on "villiiä, kurtonta, sääntöjä rikkovaa ajattelua", joka kumpuaa tyytymättömyydestä olemassa olevaan (Sargisson

2000, 3) ja tarjoaa sille vastakuvia ja -käytäntöjä (Lakkala 2021). Utooppisen ajattelun voima onkin sen kyvyssä horjuttaa perinteisiä ajattelumalleja, jotka lukitsevat meidät kapeaan poliittisten vaihtoehtojen kirjoon (Weeks 2011, 205; Eskelinen 2019b). Utopiat ja toisenlaisten todellisuuksien kuvittelu ovat välttämättömiä uusien tulevaisuusnäkökymien hahmottamiseksi ja vapauden laajentamiseksi (Alhanen 2016, 154–56).

Artikkelimme paikantuu osaksi yllä kuvattua monitieteistä utopiatutkimuksen kenttää ja erityisesti sen piirissä käytyyn keskusteluun utooppisista yhteisöistä. Näitä yhteisöjä voi hahmottaa filosofi Ernst Blochin (1986) käsittein mahdollista tulevaisuutta ennakoivina "konkreettisina utopioina" tai sosiologi Erik Olin Wrightin (2010) käsittein "todellisina utopioina", jotka ehdottavat käytännöllisiä ja toteutettavissa olevia poliittisiä vaihtoehtoja. Näiden käsitteiden sijaan käytämme tässä artikkelissa sosiologi Davina Cooperin (2014) ehdottamaa arkipäivän utopian käsitettä, sillä se nostaa keskiöön tutkimiemme yhteisöjen kannalta olennaisen arkipäivän ja utopian yhdistämisen. Arki ja utopia ovat perinteisesti näyttäytyneet toistensa vastakohtina tai vähintäänkin toisistaan irrallisina. Arkipäivän utopian käsite auttaa purkamaan tätä kahtiajako-osa osoittamalla, miten arkiset käytännöt voivat toimia keskeisinä utooppisen politiikan ja yhteiskunnallisen muutoksen paikkoina. Kuten tutkimamme yhteisöt osoittavat, utopioita materialisoidaan ja eletään todeksi monenlaisten arkisten käytäntöjen toisin tekemisen kautta. Arkipäivän utopioille ominainen toisenlaisten todellisuuksien kuvittelu ja tavoittelu tässä ja nyt on aina materiaalista ja moniaistista, ruumiillisuuteen ja yhteiskunnallisiin olosuhteisiin kytkeytyvää. Arkipäivän utopioissa painottuu näin ajatus utopiasta nykyhetken aktiivisena ja todellisena mahdollisuutena. Arkipäivän utopiat kyseenalaistavat vallitsevia oletuksia siitä, miten asioiden tulisi toimia tai miten meidän tulisi elää, sekä ajatuksen siitä, että olemassa olevan ulkopuolella ei ole vaihtoehtoja. (Cooper 2014, 4.) Eläminen valtavirtayhteiskunnan reuna-alueilla, siihen osittain vääjäämättä kiinnittyen mutta samalla siihen kriittisesti suhtautuen, avaa yhteisöille mahdollisuuden

tutkia utopioille ominaisia toisenlaisen olemassaolon muotoja. Arkipäivän utopiat syntyvät aina vallitsevien olosuhteiden puitteissa, mutta ne pyrkivät olemukselliseen irrottautumiseen niistä ja avaamaan mahdollisuuksia kuvitella, tehdä ja tuntea toisin. Ne kurottuvat kohti parempaa elämänmuotoa, mutta tämä prosessi on aina vääjäämättä täynnä vaikeuksia, ristiriitoja, epäonnistumisia ja epätäydellisyyttä (Cooper 2014).

Arkipäivän utopioille on ominaista yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelu prefiguratiivisen politiikan keinoin. Tämän voi tulkita juontuvan osaltaan perinteisen valtiokeskeisen vallankumouksellisen mallin kriisistä yhteiskunnallisen muutoksen mallina. Tämä malli on kahlinnut poliittista mielikuvitusta ja radikaalien liikkeiden yhteiskunnallisia muutospyrkimyksiä ja toimintareper-tuaareja sekä myös osaltaan estänyt näkemästä toisenlaisten vastarinnan ja muutoksen muotoja (Federici 2019; Soper 2020). Vallankumouksellisen mallin rinnalla arkipäivän utopiat näyttävät helposti liian pienimuotoisina ja triviaaleina tapoina tavoitella yhteiskunnallista muutosta, ja pahimmillaan niiden on nähty vievän tarpeettomasti huomiota maailmaa rakenteistavista ”suurista voimista” (Cooper 2014, 30). Cooper (2014, 30) kuitenkin huomauttaa, että keskittyminen ainoastaan laajamittaisiin muutosvoimiin ja hallitseviin rakenteisiin on käsitteellisesti köyhdyttävää ja kaventaa tarpeettomasti ymmärrystämme yhteiskunnallisen muutoksen moninaisista potentiaaleista. Arkipäivän utopioiden poliittista merkitystä ei ole syytä lähtökohtaisesti aliarvioida, sillä laajempi yhteiskunnallinen muutos voi käynnistyä monista, joskus yllättävistäkin suunnista. Tarkastelemalla arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivisista muotoutumista pyrimme valottamaan yhteiskunnallisen muutoksen edellytyksiä ja tavoittelemisen tapoja.

Feministinen uusmaterialismi

Tarkastelemme arkipäivän utopioita feministisen uusmaterialismin teoreettis-metodologisesta näkökulmasta käsin (Alaimo & Hekman 2008, Barad 2007; Bennett 2020; Truman 2019; Coleman ym. 2019). Muiden uusmaterialististen

suuntausten tavoin feministinen uusmaterialismi purkaa materiaan liittyvää hiljaisuutta ja itsensäselvyyttä. Se kohdistaa huomion materiaan toimijuuteen ja ehdottaa siirtymää ihmiskeskisestä lähestymistavasta laajempaan, erilaiset inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijuudet tiedostavaan tarkastelutapaan (Fox & Alldred 2017, 36; Coole & Frost 2010, 28; Leppänen & Tiainen 2016, 27). Feministinen uusmaterialismi kyseenalaistaa ihmisen roolin kaikkivoipana, hallitsevana toimijana ja pyrkii ymmärtämään niitä moninaisia materiaalisia suhteita, joiden kautta toiminta ja toimijuus syntyvät. Uusmaterialistisesta näkökulmasta sosiaaliset suhteet ovat aina kietoutuneita monenlaiseen materiaalisuuteen. (Lehtonen 2008; Bennett 2020; Fox & Alldred 2017; Kontturi ilmestyy.) Uusmaterialismi pyrkii myös purkamaan vastakkainasetteluja, oli sitten kyse kulttuurin ja luonnon, diskursiivisen ja aineellisen, teoreettisen ja empiirisen tai inhimillisen ja ei-inhimillisen kahtiajaoista. Niin ikään keskeistä on näiden erillisinä tai vastakkaisina nähtyjen ulottuvuuksien muotoutumisen tarkastelu suhteessa toisiinsa. (Leppänen & Tiainen 2016, 28.) Feminististä uusmaterialismia määrittää lisäksi kiinnostus pysyvät rakenteet kyseenalaistavaan ontologiaan, jolloin materiaalisuuden olemisen nähdään olevan jatkuvassa liikkeessä (Irni ym. 2014, 31). Useat feministitutkijat ovat viime vuosina pohtineet feministisen uusmaterialismin suhdetta empiriaan ja tutkimusmetodeihin etsiessään tapoja tuottaa materiaan toimijuuden huomioivaa tutkimustapaa. Samalla on käynyt ilmeiseksi, että uusmaterialistinen teoria ja metodologia väistämättä muovaavat toisiaan tässä prosessissa (Leppänen & Tiainen 2016; Coleman ym. 2019; Lupton 2019; Honkasalo 2014; Schadler 2019).

Oma tutkimusotteemme tässä artikkelissa on ennen kaikkea käytännöllinen: hyödynnämme feministisen uusmaterialismin tarjoamia käsitteitä ja näkökulmia kun jäsenämme aineistosta tekemiämme huomioita ja tulkitsimme talojen ja niihin kiinnittyvän monenlaisen materiaalisuuden merkitystä arkipäivän utopioiden toiminnalle. Feministinen uusmaterialismi auttaa hahmottamaan ennen kaikkea sitä, miten arkipäivän utopiat yhteismuotoutuvat. Feministitutkija

Karen Barad peräänkuuluttaa ymmärrystä sosiaalisen ja materiaalisen yhteistoiminnallisuudesta, sillä merkitykset rakentuvat aina suhteessa materiaan ja materiaaliin olosuhteisiin. Hän haastaa metafyyssisen oletuksen olennoista yksilöinä, joilla on sisäsyntyisiä ominaisuuksia ennen kuin ne esitetään. (Barad 2019, 102.) Kysymys ei siis ole asioiden ja ilmiöiden vuorovaikutuksesta, joka viittaa ontologisesti erottuviin yksittäisiin toimijoihin ennen vuorovaikutusta, vaan ilmiöt syntyvät erilaisten materiaalisten, käsitteellisten ja sosiaalisten toimijuuksien suhteissa, yhteismuotoutumisessa. Baradin (2019, 114) ajatus haastaa radikaalisti yksilökeskeisen toimijanäkemyksen. Baradia seuraten meidän ei tulisi ajatella asioiden ja ilmiöiden eroa ennalta asetetusti, vaan asioiden erot ja niiden merkitykset syntyvät suhteessa toisiinsa. Baradin mukaan ”todellisuus ei koostu asioista-itsestään tai asioista-ilmiöiden takana vaan ’asioista’-ilmiöissä” (Barad 2019, 116). Yhteismuotoutumisessa toimijuus hahmotuu suhteissa toteutuvana ja vaihtelevana kyknä yksilöllisen ominaisuuden asemesta (Leppänen & Tiainen 2016, 28).

Politiikan teoreetikko ja filosofi Jane Bennettin (2004) ajatukset materiaan eloisuudesta ja esinevoimasta ovat myös tärkeitä tutkimusotteemme kannalta. Bennettin mukaan esineillä on voimaa, jonka ne saavat suhteissa käyttäjiinsä. Toisin sanoen esineet saavat voimansa ihmisten kanssa muodostamissaan sommitelmissa. Esinevoiman kautta voidaan tarkastella ihmisten ja esineiden välistä intiimiyyttä ja tapoja, joilla nämä ovat kieltoutuneita yhteen ja toimivat suhteessa toisiinsa. (Bennett 2004, 349-350.) Bennett korostaa esineiden eloisuutta ja kykyä vaikuttaa ja saada aikaan toimintaa, jolloin kyseenalaistuu ajatus esineistä elottomina tekijöinä, joihin ihmistoimijat heijastavat merkityksiä (vrt. Valkonen ym. 2019, 108). Bennett (2020) myös nostaa esiin materiaalisuuteen kiinnittyvää arkipäivän politiikkaa (ks. myös Haraway 2016). Hän muistuttaa, ettei poliittinen toimijuus palaudu vain ihmisiin ja että huomion kiinnittäminen materiaan toimijuuteen voi mahdollistaa ekologisemman ja eettisesti kestävämmän tuotannon. Luopumalla ihmiskeskeisestä ajattelusta ja hyväksymällä ajatuksen ihmisen

toiminnasta yhtenä toimijuutena muiden joukossa mahdollistaa myös utopiatutkimukselle tärkeän tulevaisuusajattelun, jossa tulevaisuus ei ole ennalta tiedetty tai ihmislajin etuihin sidottu. Tällainen inhimillisen ja ei-inhimillisen uudelleenmäärittely avaa tärkeitä näkökulmia ihmistoiminnan vaikutuksiin ja vastuuseen sekä niitä koskevaan eettiseen punnintaan (Alaimo & Hekman 2008; Lupton 2019).

Aineisto ja tutkimusprosessi

Artikkelin aineisto pohjaa Mustarindassa ja Oranssilla vuosina 2020–2022 kerättyyn aineistoon. Mustarindassa haastattelimme entisiä ja nykyisiä aktiiveja sekä residenssivieraita, Oranssilla nykyisiä ja entisiä asukkaita ja aktiiveja. Tutkimusaineisto sisältää 20 haastattelua, joihin osallistui yhteensä 37 haastateltavaa. Haastattelut kestivät tunnista puoleentoista tuntiin. Haastattelut toteutettiin sekä kasvokkain että etäyhteyksin. Osallistuminen tutkimukseen oli vapaaehtoista ja kaikilta osallistujilta pyydettiin kirjallinen suostumus tutkimukseen. Kaikkien haastateltavien nimet on muutettu. Haastatteluissa keskusteltiin muun muassa yhteisöjen historiasta, toiminnasta, arvoista ja tavoitteista, yhteisön arjesta ja sosiaalisista suhteista, yhteisöissä mahdollisesti ilmenevistä ristiriidoista ja tavoista ratkoa niitä, yhteisöön osallistumisen syistä ja merkityksistä, sekä yhteisön roolista henkilökohtaisessa elämässä ja yhteiskunnassa.

Haastatteluaineiston lisäksi tutkimusryhmämme teki Mustarindassa residenssijaksojensa aikana etnografista kenttätöitä (yht. viisi viikkoa). Kenttätö tarkoitti kohdallamme elämistä Mustarindan talossa muiden residenssitaiteilijoiden ja -tutkijoiden kanssa. Osallistuimme talon askareisiin, aktiviteetteihin ja talon päivittäisiin toimiin. Meitä oli usein kaksi tutkijaa residenssijaksolla samaan aikaan, ja tutkijoiden keskinäisestä dialogista ja reflektoinnista muodostui tärkeä osa aineistonkeruuta. Tutkimusryhmämme jäsenet pitivät residenssijaksoilla päiväkirjaa, johon he kirjasivat omia kokemuksiaan, tunteuksiaan ja huomioitaan. Päiväkirjamerkinät myös osaltaan ohjasivat kiinnostustamme

arkipäivän utopioiden materiaalisuuteen, sillä ne sisälsivät paljon kuvauksia talosta, metsästä, sääolosuhteista sekä monenlaisesta arkisesta uusintavasta työstä (ks. myös Salmenniemi ym. 2022; Salmenniemi & Ylöstalo 2023). Haastattelujen myötä kiinnostuksemme yhteisön kokemukseen kasvoi ja päädyimme sisällyttämään aineistoomme myös kymmenen Mustarinda-talon toimintaa ja arkea kuvaavaa tekstiä *Mustarinda-lehdestä* vuosilta 2015—2020.

Analyysiamme on ohjannut feministisen uusmaterialismin tulkintakehys ja diskursiivinen ote (Hall 1997). Olemme kiinnittäneet huomiota aineistossa ilmeneviin monenlaisiin materiaalisuuksien kuvauksiin ja materiaalisuuden aktiivisuuteen ja toiminnallisuuteen; siihen, mitä se saa aikaan, miten se toimii, mitä se mahdollistaa tai rajoittaa yhteistoiminnassa ihmisten kanssa. Diskursiivisen analyysin mukaisesti olemme myös tarkastelleet materiaalisuuksille annettavia merkityksiä. Refleksiivisyys on myös olennainen osa analyysiä ja tulkintaa ja lähestymme sitä dialogisena prosessina (Salmenniemi 2008, 25-26). Aineiston tuottamisen ja analyysin prosessi voidaan hahmottaa yhtäältä tutkijan ja haastateltavien välisenä ruumiillisena dialogina, jossa tuotetaan merkityksiä ja neuvotellaan niistä, ja toisaalta tutkimusaineiston ja teoreettis-metodologisten viitekehysten välisenä dialogina, jossa koetellaan erilaisten viitekehysten tulkintavoimaa. Feministinen uusmaterialismi nousi tulkintakehykseksemme tämän prosessin tuloksena, seurauksena tarpeestamme tehdä ymmärrettäväksi arkipäivän utopioiden materiaalisuutta. Kontekstin huomioiminen tulkinnassa on olennaista, jotta voidaan välttää tiedon erkaantuminen sen tuotannon ehdoista ja olosuhteista. Konteksti ei ole koskaan ennalta määrättyä, vaan jotakin, jonka tutkija aktiivisesti tuottaa (Liljeström 2004, 142-147). Sitoudumme myös Donna Harawayn (1991, 195) peräänkuuluttamaan paikantumisen politiikkaan ja epistemologiaan, jossa osittaisuus universalismin asemesta on ehtona kuulluksi tulemiselle ja tietoväitteiden esittämiselle. Ymmärrämme kaiken tiedon osittaiseksi, aikaan ja paikkaan sidotuksi ja näin historiallisesti rakentuvaksi ja muuttuvaiseksi

(Coffey 1999, 11). Tieto ei ole koskaan ”puhdasta” tai irrallaan sen tuotannon yhteiskunnallisista ehdoista. Tiedon paikantuneisuudessa on kyse subjektin ruumiillisuudesta ja sen vaikutusten tunnistamisesta ja analysoinnista. Kuten etnografisessa tutkimuksessa yleensä, tutkijoiden omakohtaisuus on vaikuttanut tapaamme kokea, lukea ja tulkita yhteisöjen elämää (Suopajarvi ym. 2019; Cerwonka & Malkki 2007).

Valitsimme Mustarindan ja Oranssin tutkimuskohteiksi, sillä olimme kiinnostuneita tutkimaan yhteisöjä, jotka ovat kriittisessä suhteessa vallitsevaan fossiilikapitalistiseen palkkatyö- ja kulutusyhteiskuntaan ja sen markkinaehtoiseen ja yksilöllistyneeseen asumiseen ja elämäntyyliin. Oranssi ja Mustarinda ovat syntyneet eri aikoina ja erilaisten yhteiskunnallisten kysymysten äärelle, mutta niitä yhdistää sitoutuminen demokraattisen toimintakulttuurin, tasa-arvon, kulttuurisen monimuotoisuuden ja ekologisen kestävyuden vaalimiseen arkisessa yhteisöllisessä elämässä. Ne luovat toiminnassaan ekologiseen kestävyteen ja solidaarisuuteen pohjavia poliittisia vaihtoehtoja ja pyrkivät tuomaan näitä vaihtoehtoja laajempaan yhteiskunnalliseen tietoisuuteen.

Molempien yhteisöjen elämän keskiössä on vanhojen talojen asuttaminen, kunnostaminen ja ylläpitäminen, vaikka suhde taloihin on yhteisöissä erilainen. Oranssilla asutaan usein vuosia tai vuosikymmeniä, Mustarindassa sen sijaan ei asuta pysyvästi, vaan siellä vierailaan residenssijaksoilla joidenkin viikkojen tai kuukausien ajan. Osalle Mustarindaan muodostuu kuitenkin myös pidempiaikainen suhde toistuvien vierailujen ja talokoordinaatiojaksojen kautta.

Oranssi on nuorten omatoimiseen asumis- ja kulttuurityöhön keskittyvä yhdistys, jonka juuret ovat talonvaltauksissa. Oranssi perustettiin vuonna 1990 tilanteessa, jossa nuorten asumistilanne etenkin isoissa kaupungeissa oli huono. (Oranssi 2022.) Nuorten näkökulmasta silloinen asuntopolitiikka oli pysähtynyt ja vaati toimenpiteitä. Toisin kuin valtauksset yleensä, jotka kestävät jonkin aikaa ja sitten päättyvät, oranssilaisten tavoitteena oli alusta lähtien organisoitua ja tarjota vuokra-asuntoja vähävaraisille

ja asunnottomuusuhan alla eläville nuorille. Vuosien saatossa yhdistyksen keskeiseksi tehtäväksi on vakiintunut omaehtoisen nuorisotoiminnan ohella edullisten asuntojen tarjoaminen nuorille. Oranssi omistaa yhteensä 11 suojeltua puutaloa ja hallinnoi yli 70 vuokra-asuntoa eri puolilla Helsinkiä. Lisäksi se hallinnoi kahta kaupungin vuokrataloa. Puutalot ovat vanhoja rakennuksia, joista suurin osa on ollut kaupungin omistuksessa, mutta joista kaupunki on sittemmin halunnut päästä eroon. Asukkailla on taloissa omat asunnot, mutta taloissa on myös yhteisiä tiloja ja yhdessä hoidettava pihapiiri. Merkittävä osa Oranssin hallinnoimista ja omistamista taloista on suojeltuja, mikä tarkoittaa, ettei häätöä tai talojen purkua tarvitse pelätä, toisin kuin toiminnan alkuaikoina. Oranssin nuorisotuumien ei edusta perinteistä vuokra-asumista, vaan keskeinen osa Oranssin toimintamallia on asukkaiden oma organisoituminen. Asunnon saadessaan asukkaat sitoutuvat ylläpitämään taloja ja asuntoja, ja myös kunnostavat ja remontoivat talot yhteisöllisesti. Oranssin yhteisöt toimivat demokraattisen itsehallinnon periaatteiden mukaisesti, eli asukkaat tekevät yhdessä kaikki taloja koskevat päätökset.

Mustarinda puolestaan on vuonna 2010 perustettu taiteilija- ja tutkijayhdistys, joka ylläpitää residenssiä Hyrynsalmella, Paljakan luonnonpuiston kupeessa Kainuussa. Toiminnan kantavana ajatuksena on ekologinen jälleenrakennus sekä kulttuurin ja luonnon monimuotoisuuden tukeminen. (Mustarinda 2022; Kaartinen ym. 2023.) Mustarinda-talo on vanha kyläkoulu, joka valikoitui yhdistyksen päämajaksi syrjäisen ja metsäisen sijaintinsa takia. Sen perustajajäsenet käyttivät aluksi paljon aikaa talon muokkaamiseksi jälkifossiilisen elämäntavan käytännön kokeilujen mahdollistamiseen. Esimerkiksi talon energiajärjestelmä rakennettiin ekologisten periaatteiden mukaan ja niin, että talossa asuvat voisivat säädellä ja seurata energiankulutusta. Energiajärjestelmän rakentamisen pyrkimyksenä oli myös edistää Kainuun alueen laajempaa energiamurrosta. (Majava 2020.) Taiteilijat ja tutkijat voivat hakea eripituisia residenssijaksoja Mustarinda-taloon, jonne saapuu

vuosittain sekä suomalaisia että ulkomaisia vieraita. Mustarinda-talon käytännön arjen pyörittämisestä vastaavat vapaaehtoiset talokoordinaattorit. Myös residenssiin saapuvilta asukkailta edellytetään sitoutumista talon arkisiin töihin. Residenssitoiminnan lisäksi Mustarindassa järjestetään erilaisia kaikille avoimia tapahtumia, esimerkiksi näyttelyjä ja kesä- ja talvikouluja. Ajan saatossa Mustarinda on vakiinnuttanut asemansa tärkeänä taiteellisena ja yhteiskunnallisena toimijana, mistä osoituksena on yhdistyksen palkitseminen monitaiteen valtionpalkinnolla vuonna 2021. Mustarindan toiminnasta on julkaistu monipuolisesti erilaisia analyysejä ja puheenvuoroja (ks. esim. *Mustarinda*-lehti; Järvensivu 2017; Kaartinen ym. 2023).

Yhteisön rytmit

”Se ei anna hetken rauhaa.” Näin suhdettaan Mustarinda-taloon luonnehtii kuvataiteilija Liina. Talo ja sen ”huutavat asiat” vaativat häneltä jatkuvaa huomiota, jopa niin, ettei omalle taiteelliselle työlle tahdo löytyä aikaa:

Koska siellä oli aina jotain mihin vois tarttua. Kun kävelee jonkun tilan poikki, silmä näkee satoja asioita mitä voisikin nyt tässä tehdä. Tavallaan että kun liikkuu siellä, niin miettii kaikkia pikkujuttuja, että hetkinen, voisko tän tavallaan puolihuolimatta ratkaista jotenkin sillä tavalla, et se ois kestävämpi. Usein ne omat taiteellisen työn pohdinnat voi olla aika hankalia ja se tarvis semmosta rauhaa ja keskittymistä. Sitä huomas, että ei pystykään siellä siihen, koska on helpompaa alkaa toimittaan niitä selkeitä huutavia käytännön tehtäviä.⁴

Liinan kuvaus valottaa kiinnostavasti ihmisen ja talon välistä suhdetta. Talo kutsuu jatkuvaan ekologiseen uudelleenajatteluun arjessa: se pysäyttää jatkuvasti pohtimaan, miten asioita voisi tehdä ekologisemmin. Tämä ekologisen elämänmuodon kokeilu on Mustarindan ydintä arkipäivän utopiana (ks. myös Järvensivu 2017). Liinan sitaatti yllä havainnollistaa toimijuuden kaksisuuntaisuuden: ihmiset suunnittelevat, pystyttävät ja remontoivat rakennuksia luoden niille

tehtäviä ja tarkoituksia, mutta rakennukset myös toimivat tavoilla, jotka eivät ole niiden suunnittelijoiden tai käyttäjien hallinnassa (vrt. Gieryn 2002).

Myös Oranssilla talot ovat kutsuneet yhteisön jäseniä toimintaan. Oranssilaiset saivat 1990-luvun taitteessa hallintaansa purku-uhan alla olevat puutalot sillä ehdolla, että ne kunnostettaisiin taas asumiskelpoiseksi. Korjausta vaativat rakennukset edellyttivät asukailta kunnostustoimia, jotta niistä tulisi asumiskelpoisia. Oranssilaisten haastatteluissa toistuu ajatus siitä, että vanhat talot vaativat asukailtaan paljon, jotta asuminen ylipäättään olisi mahdollista. Ei riitä, että ”fiilistele ja polttaa takkaa”, vaan on tartuttava toimeen ja opeteltava koolaamaan seiniä, slammaamaan piippuja, tekemään kattoremonttia ja kunnostamaan perinneikkunoita:

Heli: Tää vaatii aika paljon tää talo et esimerkiksi, syksyllä pitää eristää ikkunoita ja pitää lämmittää. Sä joudut pitämään huolta tästä talosta. Ja myös tekemään muuta ku vaan tulla kotiin ja syödä ja mennä nukkumaan.

Talojen lisäksi huomiota vaativat aineistossamme myös arkipäiväiset koneet ja laitteet. Tutkimamme kirjoitti Mustarindan kenttäjaksolla tutkimuspäiväkirjaansa: ”Tiskasin paljon, koska kone ei jaksanut tiskata astioita, joita ei ollut huuhdeltu hyvin. Tulin tutuksi koneen kanssa, opin sen käynnistämiseen liittyvät maanittelujipot.” Katkelma kuvaa tapaa, jolla laite anastaa vajaa-toimijuudellaan asukkaan huomion. Siinä missä nykyaikaista suunnittelua määrittää helppokäyttöisyys ja huomaamattomuus, jonka vuoksi materiaaliset puitteet muuttuvat ihmisille helposti näkymättömiksi (Lehtonen 2008, 14, 66), toimivat nämä talot ja niiden materiaalisuudet eri tavoin. Puolikuntoiset tai rikkiäiset esineet pysäyttävät toistuvasti asukkaat ja kutsuvat heidät pohtimaan, millä ehdoin ne ylipäänsä toimivat. Tätä havainnollistaa *Mustarinda*-lehteen kirjattu huomio: ”Vasta kun jokin menee rikki, sitä oppii, miten se toimii” (Cahoon 2018).

Talot siis saavat asukkaat pysähtymään materiaan äärelle ja tunnustamaan sen toimijuuden.

Tässä mielessä talot kutsuvat asukkaansa tiedostamaan *esinevoimaa* (Bennett 2004). Bennettin mukaan tavaran valtava määrä ja sen käytön lyhentyneet syklit ovat johtaneet sokaistumiseen, jossa emme arvosta materiaa emmekä myöskään tunnista sen voimaa. Kun materiaa karsitaan, kuten tutkimissamme taloissa, ihminen voi tulla tietoisemmaksi sen voimasta. Esinevoima syntyy aina suhteessa ihmiseen ja tietynlaisessa sommitelmassa (Bennett 2004, 350-351). Tätä soveltaen voidaan ajatella, että talot luovat ihmisten ja esineistönsä kanssa sommitelman, jossa ihminen altistuu eri tavoin esineiden voimalle ja samalla niiden rajallisuudelle. Tällaisessa sommitelmassa kunnioitus esineitä kohtaan kasvaa.

Yllä olevat kuvaukset ihmisten ja erilaisten materiaalisuuksien suhteista taloissa havainnollistavat myös tapaa, jolla talot pakottavat asukkaansa nyky-yhteiskunnan kiivaasta rytmistä poikkeavaan hitaaseen ja ennakoimattomaan rytmiin. Uusi, hitaampi rytmi mahdollistaa toisenlaisen olemassaolon muodon, joka asettuu vastakarvaan nykyelämänmuodolle ominaiselle ajan kiihtymisen kokemukselle (vrt. Rosa 2013). Rytmii hidastuu myös väijäämättä silloin, kun asioita pyritään tekemään luonnonvaroja säästäen ja rahatalouden ja kulutuskulttuurin logiikkaa välttäen. Liina kuvaa tätä Mustarindan osalta seuraavasti:

Me on just valittu se tie, että me halutaan tehdä asioita jotenkin eri lailla ja halutaan pohtia sitä, miten vois tehdä jotenkin niin et se ois kestäväää ja siinä ois jotain tulevaisuuden näkymiä. Kun vähentää materiaalista kulutusta tai energiankulutusta eri tavoin niin silloin usein lisääntyy se työmäärä monella tapaa. Ja se lisääntyy, vaikka residenssissä me käytetään paljon aikaa siihen et miten me voidaan luoda semmosia tapoja toimia, että se ois kestäväää ja helppoo ja mahdollista. Tuntuu, et se vaatii hirveesti sellasta tiettyä hereillä oloa ja epäilyä. Et sit kun ei vaan osta jotain mikä jotenkin nopeesti helpottais jotain asiaa, niin sit se tuppaa tulleen aika sellaseks työlääks tietyllä tapaa.

Talon hitaaseen käyttöliittymään vaikuttaa Mustarindan tapauksessa myös se, että talo sijaitsee hankalien kulkuyhteyksien päässä.

Tutkijamme huomioi kenttäpäiväkirjassa: ”Talo sijaitsee kaukana kaikesta, joten paikalle saapuminen kestää. Säällä voi olla vaikutusta asiaan. Kun tarvitaan apua, sen saaminen voi kestää. Kauppareissukin voi venähtää, jos residenssin auto jää kiinni lumeen tai hyytyy pakkasen vuoksi.” Mustarindan talokoordinaattori kuvaa tätä seuraavasti:

Aina kun joku asia menee rikki tai ei toimi. Ku ollaan tääl hevonerseessä, niin se vaatii aina semmosen saatanallisen [nauraa] järjestelysaagan, joka voi siis kestää silleen viikosta kolmeen, että saadaan just vaikka joku oikea korjaaja kiinni, joka sitten ajaa jostain tuolta kahden ja puolen sadan kilometrin päästä. Jumittuu sitä ennen tuohon jyrkkään [rinteeseen] autollaan ja sit pitää soittaa naapurille, että se tulee hakemaan sen sieltä ja sit ku saadaan se korjaaja tänne lopulta paikalle, se tajuu, että okei sil ei ookaan vaik jotain osaa ja sit tää kaikki alkaa alusta uudelleen.

Vaihtoehtoisesta rytmistä puhui myös residensissä vierailut Taina: ”Tää rytmi on hyvin aineellinen juttu, kun tullaan jonnekin näin syrjään ja matka on näin pitkä. Kukaan ei puolen tunnin päästä käännä ja lähe pois.” Syrjäisyys kiinnittää ihmiset taloon ja synnyttää yhteisöä.

Hidas olemisen rytmi liittyy Mustarindassa myös ympäröiviin karuihin luonnonolosuhteisiin sekä talon ”aineenvaihduntaan”, eli energiajärjestelmään, joka on suunniteltu tarkoituksella huomiota vaativaksi eikä huomaamattomaksi kuten kaupungissa (Salminen & Vadén 2013; Järvensivu 2017). Energiajärjestelmän huomiota vaativa luonne on ominaisuus, joka talolle haluttiin antaa jo sen remontointivaiheessa. Tavoitteena oli, että ”mustarindalaiset tietäisivät mistä ja miten lämpönsä ja sähkönsä saavat, ja että jokainen talolla oleskeli tietäisi tarkkaan, mikä on asukkaiden energiankulutus”, kertoo yksi perustajajäsenistä. Talon energianlähteet tuli suunnitella tarkkaan, sillä ilman suunnittelua ja ennakoimista ”taide-toiminta pohjoisella vaaran laella sijaitsevassa talossa painaa melkoisen jalanjäljen ekosysteemiin” (Majava 2015).

Talon vaihtoehtoinen lämmitysjärjestelmä vaatiikin asukkailta tarkkailevaa ja ennakoivaa suhdetta, jossa olennaista on muun muassa se, miten muutokset säässä vaikuttavat talon lämmitykseen:

Sari: Kyllähän tääl väistämättä siihen oppii [sään seuraamiseen], koska se nyt on vaan arkinen juttu. Nytkin kun on ollut noi kaks kylmempää yötä, niin sit pitää vähän ennakoida sitä, et se talo ei kylmene liikaa.

Mari: On tärkeää tarkkailla vaikka katolta tippuvaa lunta tai et jos joku on rikki niin pitää katsoa että siinä ei käy mitään. Sit viikkojen aikana tavallaan tajuaa, että tää toimii näin ja tätä pitää tarkkailla. Siihen taloon tulee semmonen erilainen suhde tarkkailun kautta.

Tarkkailu ja seuranta korostuvat, kun vastassa on talon oikukas ja hauras rakenne ja ympäröivän luonnon ja sään arvaamattomuus. Asukkaiden tehtävä on ennakoida, varautua ja reagoida, jotta talo pysyy toimintakykyisenä. Sää määrittelee elämisen rytmiä. Neal Cahoon (2018) kuvaa *Mustarinda*-lehden artikkelissaan tapoja, joilla myrsky ja sitä seurannut sähkökatkos uudelleenjärjestelivät talossa olemista. Taiteellinen ja tieteellinen työ, jota talolle oli tultu tekemään, sai odottaa, kun asukkaiden huomio kiinnittyi talon puulämmitykseen. Talolle johtavalle tielle kaatuneita puunrunkoja siirrettiin yhteistuumin sahan, kirveen ja köysien avustuksella. Kokemuksen myötä asukkaat oppivat ennakoimaan tulevia sähkökatkoksia, ja keräsivät niitä varten valmiiksi juoma- ja peseytymisvettä. Kuvaus poikkeustilanteesta tuo esiin materiavälitteiset rytmit, joiden ympärille oleminen talossa järjestyi.

Myös Oranssilla talojen tarkkailu ja ennakoiminen on olennainen osa asumista. Kuten pitkäaikainen asukas Jaana toteaa, ”täällä on asioita, joita täytyy tarkkailla”, koska ”ei oo ketään muuta kuin me”. Talo ei näyttäydä minä tahansa ”vuokrakämpänä”, vaan arkisena kumppanina, josta tulee pitää huolta. Sen kanssa on opeteltava elämään ja toimimaan yhdessä. Kuten Jenni tiivistää: ”Pitää elää jotenki sen talon kanssa, ei vain

sillee et sä elät siellä talossa.” Oranssin taloissa puulämmitys organisoii asukkaiden asumista ja elämisen rytmiä, sillä on huolehdittava, etteivät talot kylmene lämmityksen välissä. Kuten sosiologi Jarno Valkonen (2022, 48) on huomauttanut, puulämmitys määrittää keskeisesti tilallisia ja ajallisia ulottuvuuksia, toisin sanoen luo rakennukselle vuorokausirytmien. Samalla se tekee energiajärjestyksestä tulevaisuuteen tähtäävää, sillä puulämmittäjän tulee tiedostaa, milloin säässä on luvassa viilenemistä.

Molemmissa yhteisöissä tulee näkyväksi se, miten yhteiselämä muotoutuu inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteistoiminnassa. Asettuessaan yhteistoimintaan talon ja muun materiaalin kanssa asukkaat tulevat myös aikaisempaa tietoisemmiksi siitä, miten materiaali kuluu ja vaatii hoitoa. Kuten Jonna Oranssilta pohtii:

Ei uusita uusimisen vuoksi, tai korjataan vanhaa ehjäksi. Ja sitte kulutus on vähäistä, kierrättäminen on tärkeää ihmisille, siellä on ihan hirvee kylläys että mihin roskikseen menee mitenkään. Entisöinti ja kierrättäminen on ehkä ne merkittävimmät ekologiset [tekijät].

Asukkaat tulevat talossa tietoisemmiksi myös materiaalin rajallisuudesta. Molemmissa yhteisöissä materiaalin tajulla on merkittävä yhteys arkipäivän utopian toteuttamiseen: kun yhteisön ulkopuolisessa yhteiskunnassa ylikulutus on ongelma, on yhteisöjen tarpeen työstää kestäväntöntä suhdetta kulutukseen ja löytää tiedostava ja kunnioittava suhde materiaaliin. Yhteisöissä suositaan pitkäikäisiä laitteita ja niiden korjaamista uuden hankinnan sijaan. Esimerkiksi Oranssi on kunnostanut purku-uhan alla olevia puurakennuksia siksi, että muut toimijat haluavat “isompaa volyymia ja helpommin huollettavia rakennuksia”, kuten Oranssin pitkäaikainen asukas Hanna totesi. Rakennukset näyttävät muille toimijoille vanhentuneina ja taloudellisia resursseja tuhlailevina. Muiden toimijoiden vanhentuneiksi tuomitsemien talojen korjaaminen toimii vastoin vallalla olevaa taloudellisen tehokkuuden ja isojen volyymien logiikkaa ja kannustaa kokeilemaan erilaisia ratkaisuja kestävämpään elämänmuotoon.

Yllä olevat aineistoesimerkit kertovat haasteltavien kokemuksesta, jossa talot paitsi järjestävät uudelleen asukkaidensa olemista myös saavat asukkaat huomioimaan materiaalin ja asettumaan yhteistoimintaan sen kanssa. Tämä on olennaista arkipäivän utopian kannalta, ja havainnollistaa sitä, miten yhteisöissä prefiguroidaan uudenlaisia rytmejä, suhteita ja elämänmuotoja. Eeva Houtbeckers ja Galina Kallio (2019, 163-64) ovat kotitalouksien omavaraista ruuanhankintaa koskevassa tutkimuksessaan kiinnittäneet huomiota taloudelle vaihtoehtoisiin rytmeihin kuten biologisiin ja kosmologisiin rytmeihin, joihin heidän tutkimansa toimijat asettuvat. Heidän aineistonsaan omaehtoisen ruokatalouden rytmit kiinnittyvät vahvasti luonnonympäristön rytmeihin, jotka ovat usein ristiriidassa talouden ajallisten rakenteiden kanssa. Samanlaiset vaihtoehtoiset rytmit näyttävät olennaisina myös omissa aineistossamme, ja ne kiinnittyvät paitsi luonnon rytmiin, myös laajemmin taloihin ja niiden materiaalisuuksiin. Sähkökatkokset, luonnonilmiöt, syrjäinen sijainti ja laitteet, jotka eivät toimikaan totutun ripeästi, ohjaavat asukkaat verkkaisempaan rytmiin, ja ajoittain kokonaan pysähtymään, hylkäämään vanhat suunnitelmat ja tekemään uusia.

Utooppisen yhteisön muotoutuminen

Talojen koetaan aineistossa kannustavan aktiiviseen ja jaettuun asumisen tapaan, jossa ihmisistä tulee “asukkaita”, ei vain “asujia”, kuten Jaana kuvasi Oranssin asukassuhteen erityislaatua. Asukkaat ovat aktiivisia ylläpitäjiä eivätkä vain passiivisia kuluttajia tai kohteita:

Jaana: Mehän ollaan aikasemmin tehty kaikki asukasvoimin. Se ois tärkeää pitää yllä, koska muuten siinä on vaarana se, että jos sä et tee sitä ylläpitotyötä, niin sun suhde näihin taloihin muuttuu, niin et susta tulee vaan asuja. Ja sit kun susta tulee asuja, niin sä tietyl tapaa vaan kulutat näitä taloja ja näitä pihvoja, jos sulla ei oo sellasta suhdetta siihen, että sä itse ylläpidät tätä yhteisöä. Mä haluaisin ylläpitää sitä osallistavaa asukastyökulttuuria just sen takia, että se pitäis paremmin nää talot pystyssä.

Katkelma tekee näkyväksi sen, miten talot muovaavat asukkaita siinä missä ihminen muo-
voo taloa ja sen materiaalisuuksia määritellessään
niille tehtäviä rakennusvaiheissa (Gieryn 2002).
Materiaalisuuden huomioiminen edellyttää
asukkailta myös sitoutumista. Tiinan ja Tepon
tapauksessa tämä tapahtuu, kun heidät valitaan
Oranssin asukkaiksi ja he pääsevät heti remontoimaan
taloa. Suhde taloon syntyy, kun sitä muo-
vataan omaksi kodiksi. Tämä näkyy tavassa, jolla
he kuvailevat ”juurtuneensa paikkaan” tekemisen
kautta:

Tiina: Se ei ole vain joku talo, joka on vuokrattu
sattumanvaraisilta ihmisiltä, jotka saattavat heittää
sinut ulos milloin vain. Voit vapaasti panostaa siihen
ilman tunnetta, että ponnistelut menevät hukkaan.

Myös toinen Oranssin asukas, Katriina, painottaa
toiminnan synnyttämää sidettä taloon:

Ja sellanen toimeen tarttumisen asenne tätä kotia
kohtaan. Ihana omistajuuden tunne siitä, että mä
maksan tästä Oranssille vuokraa mutta tää on
meidän, tää on mun. ... Mä oon huomannut, että
muilla vuokranmaksajilla ei oo tällaista, vaan sulla
on ainaista uhkaa, että mitä jos sun vuokranantaja
potkaseekin sut ulos siitä kämpästä. Tai pitää kysyä
koko ajan kaikkeen lupa.

Asukkaat ovat sitoutuneita taloihin, koska myös
yhteisö sitoutuu heihin. Kun kantaa vastuuta ja
sitoutuu, voi luottaa, että sitoumus on molem-
minpuolinen. Yhteisöt eivät vain vaadi omistau-
tumista, vaan myös tarjoavat turvaa, hoivaa ja
vapautta asukkailleen.

Keskeistä yhteisön kannalta on se, että talot
materiaalisuuksineen kannustavat yhteen tulemi-
seen, yhdessä tekemiseen ja toisten huomioimi-
seen. Kuten tutkijamme kirjoittaa päiväkirjassa
Mustarindasta: ”Talo itsessään tuntui ehdotta-
van sujuvaa yhdessä olemista, kaikkea ei tarvitse
sopia tai keksiä paikan päällä, vaan talon materi-
aaliset järjestykset jo ehdottavat erilaisia arkielä-
män käytäntöjä.” Toinen tutkijamme havainnoi
talon ja yhteisöllisyyden suhdetta seuraavasti:

Sitä alkaa automaattisesti omaksumaan yhteisöasu-
jan käytäntöjä ja käyttäytymistä. Keittiössä rupa-
tellaan ja syntyy hienovaraiset koreografiat, joilla
kaikki liikkuvat pyrkien antamaan toisille tilaa. Kiin-
nostavaa on myös se, miten nopeasti sitä solahtaa
ja omaksuu uudet rutiinit. Onkin ehkä hyödyllistä
huomata, miten nopeasti usein pitkään urautuneet
arjen tavat voivat myös muuttua, kun olosuhteet
ovat toisenlaiset ja uudet. Talon materia muo-
vaa ja ehdottaa, taivuttaa tiettyihin suuntiin.

Tutkijoiden havainnot kiinnittävät huomion
sihen, miten materiaalisuus luo yhteisöjen rutiin-
eja. Talot ohjaavat ihmisiä kulkemaan tiettyjä
reittejä päivittäin ja tekevät näistä reiteistä ennus-
tettavia. Näin talot rakenteistavat myös niissä
muotoutuvia sosiaalisia suhteita (vrt. Gieryn 2002,
61). Kuten tutkijamme kirjoittaa tutkimuspäivä-
kirjassaan Mustarindasta: ”Yhdessä asuminen vie-
raiden ihmisten kanssa herkistää myös ajattele-
maan toisia. Sitä pyrki ottamaan heitä huomioon.”

Myös Oranssilla talo on keskeisessä roolissa
yhteisöllisen elämän muotoutumisessa. Tiinan ja
Tepon kohdalla yhteisö muovautui jo talon alkure-
montin aikana, kun kaikki piti remontoida alusta
asti, vaikka harva asukkaista oli koskaan aiemmin
tehnyt remonttia. Yhdessä tekemisen myötä ryhmä
hitsautui yhteen, vaikka osa myös luopui vaativasta
hankkeesta. Yhteisö syntyy yhdessä tekemällä:

Tiina: Olen vähän enemmän yhteisöä varten kuin
jossakin muussa paikassa. Ja yhteisö on minua var-
ten. Ja se tarkoittaa, että kun ongelmia tulee, teem-
me niille jotakin sen sijaan, että vain etsisimme
uuden asuinpaikan, joka on siedettävämpi.

Yhteisön keskeinen osa on Mustarindassa
talon lisäksi sen reunalta alkava erämaaluonto,
joka näyttäytyy haastatteluissa elimellisenä
osana talokokemusta:

Liina: Et siinä on ympärillä semmosta, voi sanoa
erämaata, ja sinne tullessa sä huomaat, et sä oot
aika syvällä korvessa. Ja se luo ihmisten välille ehkä
hyvää tahtoa tai sellast lämpöä ja sellast jännää tun-
netta, että onpa ihanaa olla täällä nyt turvallisten
kanssaihminen kanssa.

Talo ja ympärillä oleva luonto muovaavat merkittäväällä tavalla yhteisöä ja sen tunneilmapiiriä. Haastattelussa toistuu usein ajatus ympäröivän luonnon merkityksestä yhteisöllisyyttä luovana tekijänä. Koska luonto voi olla arvaamaton, synnyttää se ihmisten välille ”hyvää tahtoa” ja kannustaa asukkaat nojautumaan toisiinsa. Luonnonympäristön vaikutuksen yhteisön tunneilmapiiriin tuo esiin myös Mustarindassa vierailut Taina, joka painottaa, että ihmisten ylimielisyys vähenee ”koska kaikki tajuu, et me ollaan sit muuten jumissa täällä keskenämme vähän aikaa”. Talosta ja ihmisistä muodostuva yhteisö opettaa nöyryyttä ei-inhimillisiä toimijoita kohtaan ja kyseenalaistaa ihmisen roolin kaikkivoipana, muiden yläpuolelle asettuvana toimijana.

Yhteisöjä muotoilee myös niille tyypillinen toimeen tarttumisen eetos. Yhdessä tekeminen synnyttää toiveikkuutta, mikä on keskeistä arkipäivän utopioille. Talo ja sen ympärille syntyvä yhteisö laajentaa kokemusta siitä, mikä on mahdollista. Kuten Heli ja Markus Oranssilta kuvaavat:

Heli: Tuntuu, et tää talo just mahdollistaa hirveesti asukkailla. Ainaki ku ite tänne muutti nii tuntu et mikä tahansa olis mahollista täs talossa.

Markus: Mut kyl sitä joka vuosi jollain tavalla miettii kuitenkin et okei, ollaan Oranssilla ja tehään mitä huvittaa, tai et on kaikki ovet avoinna täällä, paljon mahdollisuuksia mitä muualla ei ois.

Toiveikkuuden ylläpitämisen kannalta haasteiden ratkominen yhdessä on olennaista, jotta epätoivo ja lamaannus eivät valtaa alaa. Kuten Mustarindan jäsen toteaa:

Et jos ois yksin siinä [Mustarinda-talossa] niin varmaan tekis mieli kaivaa kuoppaa tuolla [naurua] takapihal johon käy vaan ja jää sinne. Mut sit tavaltaan ku sen tiedon voi jakaa ihmisten kans ja niil on se sama kokemus ainaki talon ryhmäläisillä ja näin niin se on ihan eri asia.

Toivon ylläpitäminen on tärkeä osa prefiguratiivista politiikkaa. Kuten Ben Anderson (2006, 706)

on todennut, utopiaa on harjoitettava toivon ylläpitämiseksi ja siksi, että maailmassa on niin paljon epätoivoa. Tutkimissamme yhteisöissä yhdessä tekeminen mahdollistaa toiveikkaan ja tulevaisuuteen suuntautuneen olemisen tavan. Parempi olemassaolon muoto on yhteisöissä elävä ja todellinen mahdollisuus, jota tavoitellaan päivittäin. Myös feministisessä uusmaterialistisessa ajattelussa korostetaan tulevaisuuteen suuntautunutta ajattelua ja toimintaa. Baradin mukaan ”tulevaisuus on radikaalisti avoin joka käänteessä” ja luontainen osa yhteismuotoutumista, koska materiaalis-diskurssiivisia toimijoita ei ole ennalta määritelty eikä toimijuutta ole estetty (Barad 2019, 126). Myös Bennett (2020) korostaa, että vasta luopuminen ihmiskeskeisestä ajattelusta ja ihmisestä kaiken hallitsijana mahdollistaa kestävämmän tulevaisuuden ajattelun.

Utooppiset yhteisöt oppimisen ja toisin tietämisen paikkoina

Jotenkin se paikka on myös sellainen opettaja, koska melkein kaikki meistä ollaan enemmän nykyisin isoissa keskuksissa, niin sitten se, että jos sieltä ei koskaan tuu pois, jää aika kapeeks se ymmärrys siitä maailman muutoksesta, ja yhteiskunnallisen muutoksen tarpeesta, ja ympäristötoimien vaikutuksesta.

Yllä oleva Mustarindan jäsenen haastattelukatkelma havainnollistaa sitä, miten talo ja sen sijainti auttavat yhteisöä oppimaan ja ottamaan haltuun tietoa, joka on paikallista, ruumiillista ja kokemuksellista, eikä sitä siksi voi muualla saada haltuun samalla tavalla (vrt. Kaartinen ym. 2023). Tietoisuus Mustarinda-talon ja sen sijainnin vaikutuksesta tietämisen tapoihin ja mahdollisuuksiin on aineistossamme vahvasti läsnä. *Mustarinda*-lehdessä muun muassa todetaan, että kestävään elämäntapaan avautuu aivan erilaiset näkymät riippuen siitä, tutkitaanko sitä kaupungin keskustassa sijaitsevassa yliopistorakennuksessa vai Mustarinda-talossa, jossa kokemus talosta ja sen materiaalisuuksista, muun muassa energiasta ja jätteistä, on vuorovaikutteisempi

(Järvensivu 2020; ks. myös Järvensivu 2017). Mustarinda-talon järjestelyissä energiaan ja jätteen liittyvät prosessit on pyritty tekemään näkyviksi ja osallistaviksi, toisin kuin moderneissa kaupunkirakennuksissa, joissa ne on pyritty piilottamaan (Gieryn 2002, 60). Näin talo rikkoo toimijuuden tilallista eriyttämistä ja sen sijaan törmäyttää erilaiset ei-inhimilliset ja inhimilliset toimijat toisiinsa (vrt. Barad 2020). Kokemus nähdään keskeisenä tapana tuottaa tietoa (vrt. Kaartinen ym. 2023). Teoria yksistään ei riitä uuden elämänmuodon hahmottamiseen, vaan se pitää laittaa käytäntöön ja ottaa haltuun kokemuksellisella tasolla. Kuten Paavo Järvensivu kiteyttää *Mustarinda*-lehdessä (2020): “Minulle mukana oleminen ja tekeminen oli tärkeää. (...) Passiivinen vastaanotto tai edes liepeillä oleskelu ei tuottanut yhtä syvää ymmärrystä ja sitoutumista kuin omakohtainen tekeminen.” Myös residenssivieras Taina korostaa käytännön kokemuksen merkitystä uuden omaksumisessa:

Täällä tavallaan sellainen ihana vähän jotenkin nilittävä kirjaimellisuus oikeesti pääsee toteutumaan, että ihan oikeesti ne kierrätysjutut on tosi tarkasti [mietitty] ja sit just se, että kaikki energia mikä tulee niin tiedetään mistä se tulee ja tavallaan koitetaan optimoida sitä talon käyttöä ja käytäntöä sen mukaisesti. Ehkä se on se keskeinen juttu just tässä että tuodaan käytäntöön se mitä tavallaan jatkuvasti keskustellaan ja visioidaan muualla.

Haastattelukatkelmassa käytännön taso – se että “nillitetään”, kunnes asiat on sisäistetty, ja että ekologinen elämänmuoto materialisoituu talon arjessa – kuvaa talossa tapahtuvaa ruumiillista tapaa oppia, kartuttaa ymmärrystä ja prefiguroida jälkifossiilista tulevaisuutta. Tällaisesta käytäntöjen kautta ajan kanssa karttuvasta ruumiillisesta tiedosta kirjoittavat myös Miina Kaartinen kollegoineen (2023) sekä Eeva Houtbeckers ja Galina Kallio (2019, 161). Jälkimmäiset muistuttavat, että kaikkia ruumiillisen tietämisen muotoja ei aina ole edes mahdollista sanallistaa, koska kieli havainnollistaa rajallisesti sitä, mitä voidaan tietää. Myös talon mahdollistamaan metsäkokemukseen liittyvä ruumiillinen tieto. Taina kuvailee sitä näin:

Ylipäänsä se luontokokemuksen mahdollistaminen, mikä täällä tapahtuu aika itestään, niin se tuntuu et se on tosi keskeistä. Et se osuu kaikkiin jollain tavalla. Hyvin erilaisilla tavoilla, mut et kukaan ei silleen jotenkin palaa ihan samoissa hermojärjestelmissä takaisin. Se on ihan hirveen olennaista. Ja sit se on mahtavaa, koska se on niin materiaalista. Se on tosi käytännöllinen, tosi jotenkin vaan aineellisesti järjestynyt juttu.

Katkelmassa korostuu se, ettei luonto ole enää “kielellinen suhde, joka perustuu ihmisen ulkopuolisuuteen suhteessa metsään” (Lehtonen 2008, 48), vaan aineellinen ja kokemuksellinen suhde. Tainan huomio siitä, ettei kukaan palaa residenssistä “samoissa hermojärjestelmissä” korostaa uuden ruumiillisen tiedon mahdollistamaa konkreettista muutosta. Ihminen ei ole talon ja sitä ympäröivän luonnon koettuaan enää sama kuin ennen. Oppiminen ja tietäminen tapahtuu suhteessa ei-inhimillisiin toimijoihin, yhteistoimijuudessa talon, metsän, esineiden, energian ja ihmisten välillä, eikä tietämistä voida näin omia ihmiskäytäntöksi. Oppiminen sisältää myös poisoppimisen “totuuksista”, jotka eivät metsäsuhteen materialisoiduttua näyttäytyäkään toteena. Tämä poisoppiminen ja totutusta irtaantuminen on arkipäivän utopioiden pedagogisissa käytännöissä keskeistä, ja materiaallinen ja tilallinen kokemus tekevät sen mahdolliseksi. Näin talojen ympärille syntyvät yhteisöt näyttävät toisin tietämisen paikkoina (hooks 2007), jolloin kysymys ei ole niinkään siitä, miten paikannutaan ruumiillisesti, vaan ennemminkin siitä, kuinka ruumiit muodostuvat maailman kanssa tai osana maailmaa (Barad 2007, 160; Juelskajer 2016, 92). Oppimisen kannalta kiinnostavaa on myös se, etteivät asukkaat kummassakaan yhteisössä aina määritä itse asiaa, jota kulloinkin ollaan oppimassa. Mikäli vanhat talot edellyttävät entisöintiä, on asukkaiden tartuttava toimeen, vaikkei entisöinti olisi oma kiinnostuksen ja osaamisen kohde.

Kokeilut ovat keskeisiä arkipäivän utopioissa, jotta uusia olemisen ja tietämisen tapoja voidaan ottaa haltuun ja vallitsevaan yhteiskunnalliseen järjestykseen luoda säröjä (Firth 2013; Lakkala 2021, 160; Järvensivu 2017). Tutkimamme

yhteisöt ovatkin uuden oppimisen ja vanhan kyseenalaistamisen paikkoja. Kokeilujen avulla kurottaudutaan kohti parempaa olemassaolon muotoa. Kuten *Mustarinda*-lehdessä todetaan, talossa eletään “tehden kokeiluja, jotka harhauttavat totunnaisia suhtautumistapoja” (Järvensivu 2020). Kokeilut siis kiinnittyvät ennalta opitusta luopumiseen ja uusien mahdollisuuksien tutkimiseen. Mustarindassa tämä tarkoittaa sitä, että talossa kokeillaan “elää tulevaisuutta ja sen kautta tulevaa energiamurrosta”, kuten eräs Mustarindan pitkäaikainen jäsen kiteytti.

Kokeilevaan yhdessä oppimiseen liittyy molemmissa yhteisöissä keskeisesti myös epäonnistumisen hyväksyminen keskeisenä osana utooppista käytäntöä (Lakkala 2021, 136; Cooper 2014, 4). Epäonnistumiset ovat välttämättömiä, jotta tieto vaihtoehtoisista elämäntavoista voi ylipäättään karttua. Samalla piirtyy esiin kritiikki nyky-yhteiskuntaa kohtaan, jossa kokeilulle ja epäonnistumiselle ei aina ole tilaa. Haastatteluissa korostetaan tässäkin yhteisön keskeistä roolia. Kun yhteisö kantaa mahdollisen epäonnistumisen yhdessä, on riski pienempi. Kuten eräs Mustarindan jäsen totesi, talossa pystyy “ottamaan sellaisia riskejä mitä ei yksin uskaltais. Ja myös on mukavampi mokata porukassa kun yksistään”.

Oppiminen ja tietäminen näyttäytyvät molemmissa yhteisöissä yhteisöllisinä prosesseina, joissa tietoa tuotetaan yhteistoiminnassa materian kanssa. Haastatteluissa painottuu se, ettei yksittäinen ihminen voi hallita kaikkea yhteisön ja sen tavoitteiden kannalta tärkeää tietoa:

Liina: Mustarindassa on usein myös puhuttu siitä, et pitää oppia vähän kaikesta kaikkee ja pitää tietä tavalla hyväksyä se että ei oo ammattilainen, että yhtäkkiä ei voi opiskella jotain energia-alaa ja kaikkea. Kaikesta ei voi oppia niin paljon kun pitäis tietää, vaan pitää hyväksyä se että tietää liian vähän ja huonosti, mut silti pyrkiä johonkin mikä vois olla, et pitää käyttää semmost mutua jopa. Se on se ehkä mistä mä oon puhunu myös sinä kokeiluna tai semmosena, et sit niit vaan jotenkin pitää kokeilla ja koittaa elää ja jollain tavalla koittaa sisäistää sitä.

Haastattelukatkelmassa korostuu ajallemme tyypilliselle erikoistumisen eetokselle vastakkainen ajatus siitä, että ihmisen olisi hyvä ymmärtää vähän kaikesta ja toisaalta hyväksyä se, ettei yksi ihminen voi yksinkertaisesti tietää kaikkea. Sen sijaan ihmisistä ja materiaasta muodostuva yhteisö voi tietää yhdessä paljon. Olennaisena näyttäytyykin se, miten tietäminen syntyy eri toimijoiden välisissä suhteissa (vrt. Taylor & Ivinson 2016).

Ruth Levitas (2013b, 46) on todennut, että meitä rajoittaa paitsi käsitys siitä, mitä on mahdollista kuvitella myös se, mikä on mahdollista kuvitella mahdolliseksi. Myös aineistossamme on tunnistettavissa yhdessä kuvittelemisen: yhteisössä se, mikä ei näyttäytyä mahdollisena ja kuviteltavana yhteiskunnassa laajemmin, tulee mahdolliseksi. Ajatteleminen, että talojen ympärille syntyvät yhteisöt laajentavat mahdollisen horisonttia ja auttavat ottamaan etäisyyttä yhteiskunnassa vallitseviin pakottaviin ja vaihtoehtoilta sokeuttaviin rakenteisiin (vrt. Sargisson 2007). Tärkeässä roolissa tässä on yhtäältä talojen mahdollistama yhteisöjen erillisuus ja autonomisuus suhteessa ulkopuoliseen maailmaan sekä toisaalta niiden hierarkioita purkava eetos. Talot ja niiden ympärille syntyvät yhteisöt luovat jatkuvuutta ja vapautta kokeiluille. Ne tarjoavat pitkäjänteisyyttä toiminnalle, joka on aikaa vievää ja pitkälle tulevaisuuteen suuntautuvaa. Vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien näkeminen tulee helpommaksi yhteisön tarjoamien vaihtoehtoisten rakenteiden ja käytäntöjen kautta, mikä on olennaista arkipäivän utopioiden pyrkimykselle kurottautua koettujen mahdollisuuksien tuolle puolen.

Sosiologi Thomas Gieryn (2002, 35) on todennut rakennusten vakauttavan sosiaalista elämää luodessaan kestävyyttä sosiaalisille verkostoille ja pysyvyyttä käyttäytymismalleille. Tutkimissamme yhteisöissä talot pysyvät, mutta asukkaat vaihtuvat. Vaihtuvuus on kirjattu yhteisöjen rakenteisiin eri tavoin: Oranssilla vaihtuvuus on hitaampaa kuin Mustarindassa. Oranssilla asukkaiden vaihtumista pohdittiin seuraavasti:

Veikko: Sit kun siitä kasvaa yli, silloin tietää et pitää lähtee. Mä näkisin, että se valtakunta pitää sit suoda jollekin seuraavalle toteuttaa.

Katriina: Alkaa tulla luutuneita käsityksiä siitä, että miten asioiden pitäis täällä olla ja se on sellasta missä on ite halunnu tai yrittänyt pysyä herkillä, et aivan, homman pointti on se et tulee uusia asukkaita ja on tärkeitä et tää paikka saa myös muuttua.

Haastattelukatkelmat kertovat laajemmasta eetoksesta, jonka mukaan yhteisö voi saavuttaa jatkuvuuden ja pitkäikäisyyden vain, jos asukaskunta elää ajassa ja pysyy innostuneena ja toiveikkaana. Jatkuvuus ei kuitenkaan lepää yksilöissä ja heidän sitoutumisessaan, vaan pikemminkin rakenteissa, joiden läpi ihmiset voivat kulkea ja joihin he voivat kiinnittyä. Sekä Oranssilla että Mustarindassa olennaisena näyttyy se, ettei kukaan yksittäinen henkilö ole palautettavissa talojen yksiselitteiseksi omistajaksi. Pikemminkin omistajuus siirtyy aina sille yhteisölle, joka taloissa kulloinkin toimii. Jaettu omistajuus kantaa mukanaan ajatusta tulevaisuuteen suuntautumisesta: yhteisöjen pitkäjänteiset tavoitteet eivät ole yksilöiden varassa, vaan niitä kannattelee materia – tässä talot – alati muuntuvan yhteisönsä tuella. Arkipäivän utopian jatkuvuus ei näin näyttäydy enää yksilöllisenä vaan kollektiivisena talon kanssa yhteistoiminnassa syntyvänä voimana. Kuten Oranssin pitkäaikainen asukas totesi: “Oranssi on luonteeltaan jotain semmosta mitä me kannetaan eteenpäin niille tuleville nuorille ja seuraaville sukupolville, ei itsellemme.” Jatkuvasti muuntuvina arkipäivän utopiat pysyvät elossa, koska yhteisö on motivoitunut työskentelemään sen eteen ja tutkimaan uusia tapoja järjestää yhteiselämää. Näin korostuu utooppisen yhteisön keskeneräisyys ja jatkuva liike (Lakkala 2021, 132). Utooppisille yhteisöille on tyypillistä se, että ne vastustavat sulkeutumista. Säilyttääkseen kriittisyytensä ja elävyytensä ne ovat jatkuvassa virtauksen tilassa ja tulevat aina uudelleen haastetuksi sisältä käsin (Firth 2013, 16, 89).

Arkipäivän utopioiden käytännöissä korostuu usein yksilön sijaan yhteisö. Oranssilaisten haastatteluissa talon asukkaista tulee yhdessä talon kanssa lauma tai perhe, josta puhutaan memuodossa. Toisaalta havainnollistava on myös Mustarinda-talon talokoordinaattorin toteamus,

ettei hän ole itse aktivisti, mutta että Mustarindatalo on, ja hän sitä mahdollisesti yhteisön kautta. Tässä piirtyy esiin talossa syntyvä vastakuva ja -käytäntö kapitalistisen ajan individualistiselle sosiaaliselle ontologialle. Kun asukkaat ovat asettuneet osaksi yhteisöä, ei yksin toimiminen tunnu enää mielekkäältä vaihtoehdolta. Kuten eräs Mustarindan jäsen tiivisti:

Yksin tekeminen ei oo niin mielekkästä, eikä myöskään jos ajattelee mejän tulevaisuutta myöskin ihmiskuntana, niin mejän on pakko oppia tulemaan toimeen kaikenlaisten ihmisten kanssa ja jollain semmosella minitasolla ehkä Mustarinda on hyvä esimerkki siitä.

Parhaimmillaan talon kanssa sulaudutaan siis yhdeksi toiminnalliseksi kokonaisuudeksi (vrt. Barad 2019). Kuten Oranssilla asuva Heli toteaa, “tuntuu et on vähän niinku yhtä sen kodin kanssa ja talon kanssa, ja yhteisön kanssa ja pihan kanssa”. Yhteisöt taloineen mahdollistavat asettumisen osaksi jotakin suurempaa ja merkityksellistä, jonka myötä yhteistoiminta toisten ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden kanssa näyttäytyy kestäväenä ja mahdollisena tapana muuttaa maailmaa.

Lopuksi

Olemme tarkastelleet tässä artikkelissa Oranssin ja Mustarindan kautta arkipäivän utopioiden materiaalis-diskursiivista rakentumista. Arkipäivän utopiat ovat aina vääjäämättä materiaan juurtuneita ja materiavälitteisiä, ja perustuvat inhimillisen ja ei-inhimillisen yhteistoimijuudelle. Olemme analysoineet sitä, miten talot ja niiden ympärille syntyvä yhteisö mahdollistavat sellaisia tapoja elää, kokea ja toimia, jotka eivät talon ulkopuolisessa yhteiskunnassa näyttäydy ensisijaisina tai edes mahdollisina. Olemme myös tuoneet esiin, miten talot ja niiden monenlaiset materiaalisuudet edellyttävät työtä ja huomiota, ja miten niiden ympärille syntyvät yhteisöt kannustavat ekologisiin toimintatapoihin, luovat materiaan tajua ja toivoa, ehdottavat hitaampia elämisen rytmejä, muotoilevat yhteisöihin

sitoutuneita, aktiivisia asukkaita, kutsuvat oppimaan ja tuottamaan tietoa yhdessä sekä laajentamaan mahdollisen tajuua.

Ehdotamme, että utooppiset yhteisöt toimivat tärkeinä prefiguratiivisen politiikan tiloina, jotka tuovat esiin materian toimijuutta yhteiskunnallisessa muutoksessa. Yhteisöt mahdollistavat paitsi toisin olemisen, tekemisen ja ajattelemisen, myös arkipäivän utopioiden jatkuvuuden. Talot ikään kuin kannattelevat yhteisöä eteenpäin, jolloin yksittäisten ihmistoimijoiden vaikutus pienenee. Jatkuvuus rakentuu talojen ja yhteisöjen eetoksen jatkuvuudelle, ei ensi sijassa yksittäisten ihmisten sitoutumiselle paikkoihin. Näin ihmistoimijoista tulee arkipäivän utopioiden materiaa, joka virtaa talon halki ja kiinnittyy siihen eri tavoin eri aikoina. Läpivirtaavat ihmiset tuovat uusia ajatuksia ja toiminnan tapoja ja pitävät näin yhteisöt elävinä ja estävät utooppisen käytännön jähmettymistä.

Materian toimijuuden huomioiminen yhteiskunnallisten vastakuvien ja muutoksen tavoittelussa on erityisen keskeistä nykytilanteessa, jossa maapallon kantokyky ei kestä vallitsevaa elämämuotoa ja siihen kytkeytyvää materian tuhlailevaa käyttöä ja materian yläpuolelle asettumista. Talot ja niiden materiaallinen maailma esineiden, teknologian, pihojen ja metsien muodossa muovaavat yhteisöjen toimintaa ja arkisia käytäntöjä sekä ohjaavat ihmistoimijoita ekologisesti ja sosiaalisesti kestävämpään toimintaan ja suhteisiin, kuten energian ja luonnonvarojen säästämiseen, talkoilla tekemisen yhteisölliseen kulttuuriin, ekologisiin kokeiluihin, rahatalouden ja omistamisen välttelyyn, ja palkkatyökeskeisyyden ja kulutuskulttuurin kritiikkiin. Arkisten materiaalis-diskursiivisten käytäntöjen järjestäminen uudelleen näyttäytyy tärkeänä tapana tehdä yhteiskunnallista muutosta. Elämä arkipäivän utopioissa tekee elämän materiaalisuuden monin tavoin näkyväksi, kun sitä ei voi piilottaa, paeta tai ohittaa. Materian huomioiminen, sen kanssa eläminen ja yhdessä toimiminen on keskeinen osa arkipäivän utopian elämistä todeksi.

Kiitokset

Kiitämme *Tiede & edistys* -lehden anonyymejä arvioitsijoita ja toimitusta arvokkaista parannusehdotuksista artikkeliin. ■

VTT, INNA PERHEENTUPA on tutkijatohtori Turun yliopistosta.

VTT, SUVI SALMENNIEMI on dosentti ja sosiologian professori Turun yliopistosta.

TeT PILVI PORKOLA on yliopistotutkija Taideyliopiston Tutkimusinstituutissa.

VIITTEET

- 1 Kaikki kirjoittajat ovat osallistuneet tasavertaisesti artikkelin kirjoittamiseen.
- 2 Artikkelin on osa Suomen Akatemian rahoittamaa Poliittinen mielikuvitus ja vaihtoehtoiset tulevaisuudet – tutkimushanketta (päättönumero 331067).
- 3 Tutkimusaineiston keruuseen ovat osallistuneet Pilvi Porkola, Harley Bergroth, Oona Virtanen, Salome Tuomaala-Özdemir ja Suvi Salmenniemi.
- 4 Olemme muokanneet aineistolainauksia luettavampaan muotoon muun muassa poistamalla täytesanoja ja toistoja.

KIRJALLISUUS

- Alaimo, Stacey & Susan Hekman (2008) "Introduction: Emerging models of materiality in feminist theory". Teoksessa Alaimo, Stacey, & Susan Hekman (toim.) *Material feminisms*. Indiana University Press, Bloomington, 1–20.
- Alhanen, Kai (2016) *Dialogi Demokratiassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Anderson, Ben (2006) "“Transcending without transcendence”: Utopianism and an ethos of hope". *Antipode*, 38:4, 691–710.
- Asdal, Kristin, Christian Borch & Ingunn Moser (2011) "The technologies of politics". *Distinktion: Journal of Social Theory*, 9:1, 5–10.
- Barad, Karen (2019) "Posthumanistinen performatiivisuus: Kohti ymmärrystä siitä, miten materia merkityksellistyy". Teoksessa Nauha, Tero, Annette Arlander, Hanna Järvinen ja Pilvi Porkola (toim.) *Performanssifilosofiaa: esitysten, esiintymisten ja performanssien filosofiasta performanssijatteluun*. Taideyliopisto, Helsinki, 99–131.
- Barad, Karen (2007) *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, Durham.
- Bennett, Jane (2004) "The force of things. Steps toward an ecology of matter". *Political Theory*, 32:3, 347–372.
- Bennett, Jane (2020/alkup. 2010) *Materian väre*. Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin, Tampere.
- Bloch, Ernst (1986) *The Principle of Hope*. Basil Blackwell, Oxford.
- Cahoon, Neil (2018) "This is so this". *Mustarinda-lehti, Psyke*, 1/2018. <https://www.mustarinda.fi/magazine/psyche/this-is-so-this>. Haettu 10.11.2022.
- Cerwonka, Allaine, & Liisa Malkki (2007) *Improvising theory: Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. University of Chicago Press, Chicago.
- Coffey, Amanda (1999) *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*. Sage, London.
- Coleman Rebecca, Tara Page & Helen Palmer (2019) "Feminist new materialist practice: The mattering of the methods". *MAI Feminism & Visual Culture*, 4. <https://maifeminism.com/feminist-new-materialisms-the-mattering-of-methods-editors-note/>. Haettu 20.4.2023.
- Coole, Diana & Samantha Frost (2010) *New Materialisms. Ontology, Agency and Politics*. Duke University Press, Durham & London.
- Cooper, Davina (2014) *Everyday Utopias. The Conceptual life of Promising Spaces*. Duke University Press, Durham & London.

- Eskelinen, Teppo (2019a, toim.) *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*. Zed Books, Lontoo.
- Eskelinen, Teppo (2019b) *Demokratia Utopiana ja sen vastavoimat*. Vastapaino, Tampere.
- Eskelinen, Teppo, Keijo Lakkala & Maria Laakso (2019) "Introduction: utopias and the revival of imagination". Teoksessa Teppo Eskelinen (toim.) *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*. Zed Books, Lontoo, 3–19.
- Federici, Silvia (2019) *Re-enchanting the World. Feminism and the Politics of the Commons*. PM Press, Oakland.
- Firth, Rhiannon (2012) *Utopian Politics: Citizenship and Practice*. Routledge, New York.
- Firth, Rhiannon (2013) "Toward a critical utopian and pedagogical methodology". *Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies*, 35:4, 256–276.
- Fox, Nick & Pam Alldred (2017) *Sociology and the New Materialism*. Sage, Lontoo.
- Gibson-Graham, J. K. (2006) *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press, Minnesota.
- Gieryn, Thomas (2002) "What buildings do". *Theory and Society*, 31:1, 35–74.
- Haenfler, Ross, Brett Johnson & Ellis Jones (2012) "Lifestyle movements: Exploring the intersection of lifestyle and social movements". *Social Movement Studies*, 11:1, 1–20.
- Hall, Stuart (1997) *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage, London.
- Haraway, Donna (1991) *Simians, Cyborgs and Women: the Reinvention of Nature*. Routledge, New York.
- Haraway, Donna (2016) *Staying with the trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, Durham.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2014) "Sydänsairaudet ja materian aktiivisuus". Teoksessa Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen (toim.) *Muokattu elämä*. Vastapaino, Tampere, 193–232.
- hooks, bell (2007/alkup. 1994) *Vapauttava kasvatus*. Toim. Marjo Vuorikoski. Suom. Jyrki Vainonen. Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Houtbeckers, Eeva & Galina Kallio (2019) "Talous käytäntöteoreettisesti. Kotitalouksien omaehtoinen ruuanhankinta taloutta koskevan tiedon lähteenä". *Tiede & edistys*, 2, 150–169.
- Irni, Sari, Mianna Meskus & Venla Oikkonen (2014) "Teknotieteet, sukupuolen ja materiaalisuuden muunnelmat". Teoksessa Irni, Sari, Mianna Meskus & Venla Oikkonen (toim.) *Muokattu elämä*. Vastapaino, Tampere, 7–47.
- Juelskajer, Malou (2016) "Gendered subjectivities of spacetime matter". Teoksessa Gabrielle Iverson & Carol Taylor (toim.) *Material Feminisms: New Directions for Education*. Routledge, Lontoo & New York, 90–104.
- Järvensivu, Paavo (2017) "A post-fossil fuel transition experiment: Exploring cultural dimensions from a practice-theoretical perspective". *Journal of Cleaner Production*, 169, 143–151.
- Järvensivu, Paavo (2020) "Tulevaisuuden melko lyhyt historia". *Mustarinda-lehti, Huoltaa/Maintain*, 1/2020. <https://mustarinda.fi/magazine/huoltaa-maintain/a-rather-short-history-of-the-future>. Haettu 7.12.2022.
- Kaartinen, Miina, Michaela Casková, Tiina Arjukka Hirvonen, Sallamari Rantala & Sanna Ritvanen (2023) "Reconstructing in/with the house: A familiar conversation". *Tiede & edistys*, 48:1, 52–58.
- Kontturi, Katve-Kaisa (ilmestyy) "Following table-work: affirming more-than-human agency in art-based workshops". Teoksessa Hickey-Moody, Anna ym. (toim.) *New materialist Affirmations: Creative Research Interventions in Methods and Practices*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Lakkala, Keijo (2021) *Utopia as Counter-Logical Social Practice*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Levitas, Ruth (2013a) *Utopia as Method: The Imaginary Reconstitution of Society*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Levitas, Ruth (2013b) "Some varieties of utopian method". *Irish Journal of Sociology*, 21:2, 41–50.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2008) *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Leppänen, Taru & Milla Tiainen (2016) "Feministisiä uusmaterialismeja paikantamassa. Materian toimijuus etnografisessa taiteen- ja kulttuurin tutkimuksessa". *Sukupuolentutkimus*, 29:3, 27–44.
- Liljeström, Marianne (2004) "Kokemukset ja konteksti historiankirjoituksessa". Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen: keskustelua metodologiasta*. Vastapaino, Tampere, 141–166.
- Lupton, Deborah (2019) "Toward a more-than-human analysis of digital health: Inspirations from feminist new materialism". *Qualitative Health Research*, 29:14, 1998–2009.
- Majava, Antti (2015) "Mustarinta Grid 1/2 Energijärjestelmä uusiksi". *Mustarinda-lehti, Jälleenrakennus*, 1/2015. <https://mustarinda.fi/magazine/jaelleenrakennus/mustarinta-grid>. Mustarinda-lehti. Haettu 7.12.2022.
- Mustarinda (2022) Yhdistyksen kotisivu. <https://www.mustarinda.fi/house>. Haettu 1.12.2022.
- Oranssi (2022) Yhdistyksen kotisivu. <https://oranssi.net/>. Haettu 1.12.2022.
- Rosa, Hartmut (2013) *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press, New York.
- Salmenniemi, Suvi (2008) *Democratization and Gender in Contemporary Russia*. Routledge, London & New York.

- Salmenniemi, Suvi, Salome Tuomala-Özdemir & Hanna Ylöstalo (2022) "Ikuiset talkoot: Usintava työ arkipäivän utopioiden rakentamisessa". *Poliittinen talous*. <https://doi.org/10.51810/pt.112899>
- Salmenniemi, Suvi & Hanna Ylöstalo (2023) "Everyday utopias and social reproduction". *Current Sociology*, 1—18.
- Sargisson, Lucy (1996) *Contemporary Feminist Utopianism*. Routledge, Lontoo & New York.
- Sargisson, Lucy (2000) *Utopian Bodies and the Politics of Transgression*. Routledge, Lontoo & New York.
- Sargisson, Lucy (2007) "Strange places: Estrangement, utopianism, and intentional communities". *Utopian Studies*, 18:3, 393–424.
- Salminen, Antti & Tere Vadén (2013) "Energia ja kokemus. Naftologinen esse". *niin & näin*, Tampere.
- Schadler, Cornelia (2019) "Enactments of a new materialist ethnography: methodological framework and research processes". *Qualitative Research*, 19:2, 215–230.
- Soper, Kate (2020) *Post-Growth Living: For an Alternative Hedonism*. Verso, London.
- Sullivan, Ester (2016) "Individualizing utopia: Individualist pursuits in a collective cohousing community". *Journal of Contemporary Ethnography*, 45:5, 503–627.
- Suopajarvi, Tiina, Eerika Koskinen-Koivisto, Kristiina Korjonen-Kuusipuro, Kirsi-Maria Hytönen & Pilvi Hämeenaho (2019) "Tunteilla on väliä: Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa". *Elore*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 42—67.
- Taylor, Carol & Gabrielle Ivinson (2016) *Material Feminisms - New Directions for Education*. Routledge, Lontoo & New York.
- Truman, Sarah. E. (2019) "Feminist new materialisms". Teoksessa Paul Atkinson, Sara Delamont, M.A. Hardy. & M. Williams (toim.) *The SAGE Encyclopedia of Research Methods*. SAGE, Lontoo.
- Valkonen, Jarno, Olli Pyyhtinen, Turo-Kimmo Lehtonen, Veera Kinnunen & Heikki Huilaja (2019) *Tervetuloa jäteyhteiskuntaan*. Vastapaino, Tampere.
- Valkonen, Jarno (2022) *Mökin kanssa ajattelu*. Vastapaino, Tampere.
- Weeks, Kathi (2011) *The Problem with Work. Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Duke University Press, Durham.
- Wright Erik Olin (2010) *Envisioning Real Utopias*. Verso, Lontoo.
- Yates, Luke (2015) "Rethinking prefiguration: Alternatives, micropolitics and goals in social movements". *Social Movement Studies*, 14:1, 1—20.

Soittamisen kehollisuudesta

Viime vuosina olen ollut kiinnostunut tarkastelemaan teoksissani soittamisen kehollisuutta. Esiintyjänä olen häilynyt performanssitaiteen ja kokeellisen elektronisen musiikin välillä. Olen esimerkiksi soittanut kehooni kiinnitettyjä viuluja sekä itse rakentamaani Kehäkitaraa, häkkimäistä nelikaulaista sähkökitaraa, joka asettuu kehoni ympärille. Nykyklassisen musiikin kontekstissa olen säveltänyt teoksia fagotistille ja voimisteluharjoituksille, sekä saksofonijoogaa saksofonikvartetille.

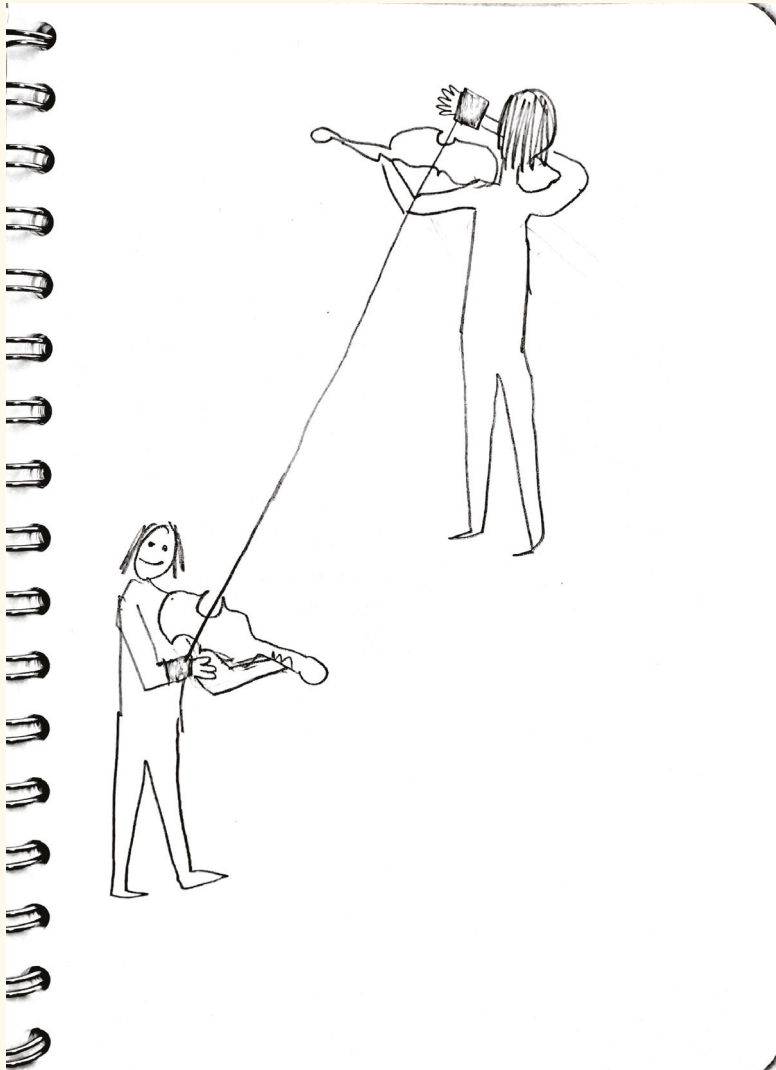
Liike ja rasitus tarjoavat kiinnostavia performatiivisia mahdollisuuksia sävellyksiin, sillä ne tuovat näkyväksi soittamisen fyysisyyden ja ajoittaisen ergonomisen raskauden. Muusikot keskittyvät useimmiten harkitun äänen löytämiseen, jolloin jotkut pohdinnat, kuten miltä soittaminen tuntuu ja näyttää, jäävät toissijaisiksi. Haluan haastaa tätä ajatuspolkua ja kääntää sen ylösalaisin: innostun ajatuksesta, että liike synnyttää äänen ikään kuin sivutuotteena. Uskon, että huomion siirtäminen äänestä kehoon on kiinnostava sisäinen matka muusikoille. Olen itse kokenut liikkeeseen keskittymisen soittaessani vapauttavana. Fyysisyyden korostaminen ja sillä leikittely avaa erilaisia näkökulmia myös yleisölle – lavalle piiritty kuvia, jotka voivat olla samanaikaisesti sekä samastuttavia että absurdeja.

Hybridi (2022) on teos kahdelle viulistille ja erikoisjousille. Teoksessa tarkastelen soittamisen kehollisuutta peilaamalla sitä soittajan kokemukseen soittimestaan ja kahden soittavan kehon väliseen yhteyteen. Kaksi soittajaa muodostavat teoksessa erilaisia kehojen ja soitinten hybridejä, joita korostetaan kokeellisten jousien avulla. Erikoisjouset ovat rakenteeltaan yksinkertaisia, ne koostuvat narujen, viulun jousien sekä pienikokoisten arkitavaroiden yhdistelmästä. Kokeelliset jouset laajentavat viulun soittotapoja ja soittamiseen valjastetaan myös muut kehon osat kuin kädet.

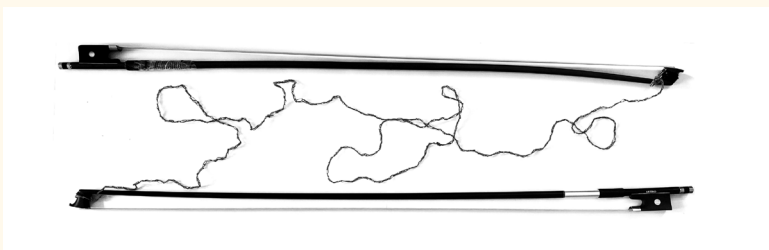
Teoksen partituurissa kuvataan tekstillä ja nuottifragmenteilla, mitä soittajat tekevät. Perinteisen nuottinnoksen sijaan partituurin voi ajatella olevan koreografia. Teoksen alussa soittajat ovat sidottuja toisiinsa, jolloin muusikkojen välinen yhteys on ilmeistä. Kappaleen edetessä vuorovaikutussuhde muuttuu muotoaan ja soittajien välille muodostuu erilaisia voimasuhteita. Ajoittain keskitytään tutkimaan soittajan ja soitinten välistä erityistä yhteyttä.

Oheiset luonnokset ja kuvat *Hybridin* erikoisjousista kutsuvat lukijan visioimaan, minkälaista liikettä jousilla syntyy, sekä pohtimaan, miltä se saattaisi tuntua ja kuulostaa.

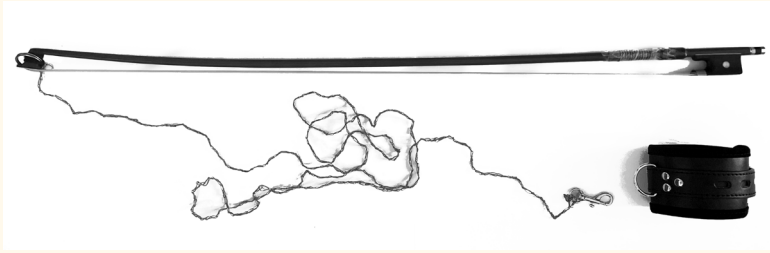
TYTTI AROLA on säveltäjä ja äänitaiteilija, jota kiinnostaa arjen tuominen konserttitiloihin, moniaististen sävellysten tekeminen sekä tilallisen äänen kanssa työskentely. Teoksissaan Arola hyödyntää usein elektrooniikkaa. Viime aikoina hän on innostunut soittamisen kehollisuuden tutkimisesta sekä soitinrakennuksesta.

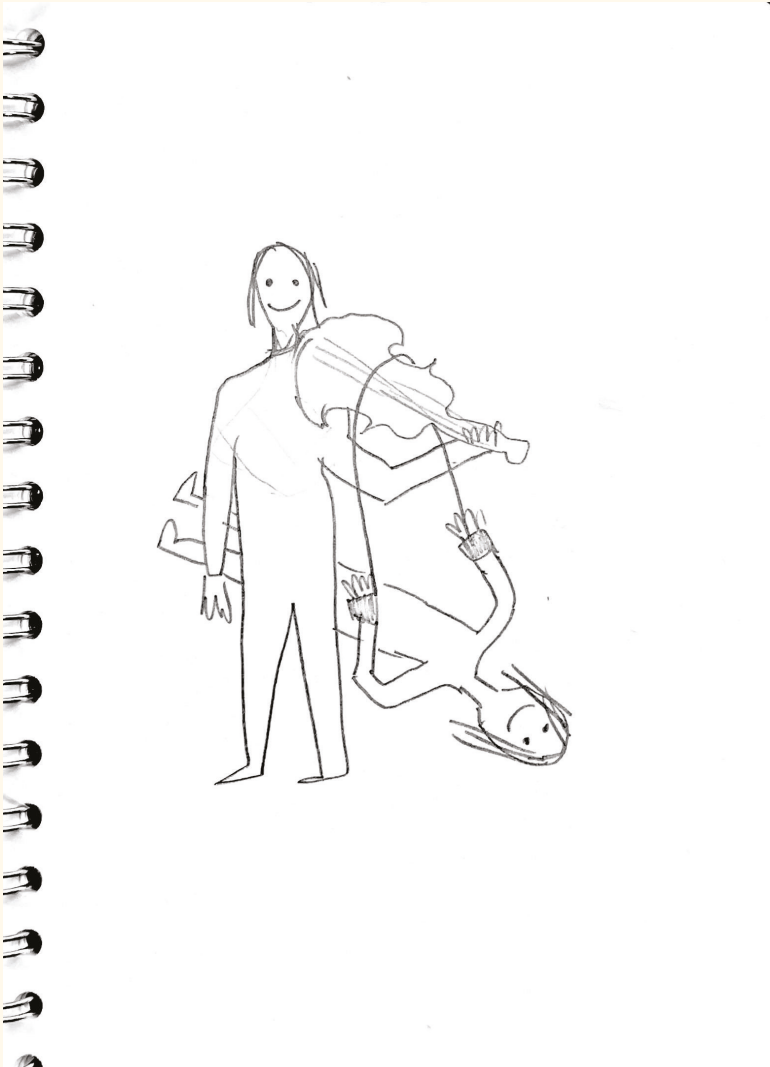
Luonnoskuva 1

BETWEEN-jousi pingottuu soittajien välille

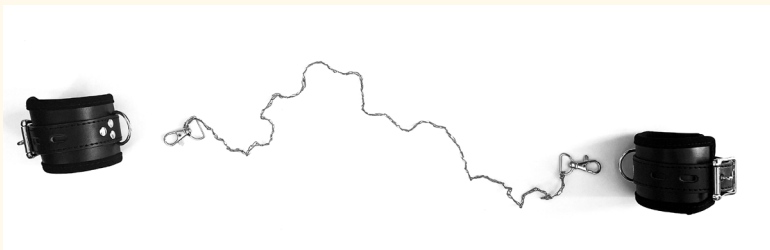
ANKLE-jousen kanssa viulua voi soittaa jalalla

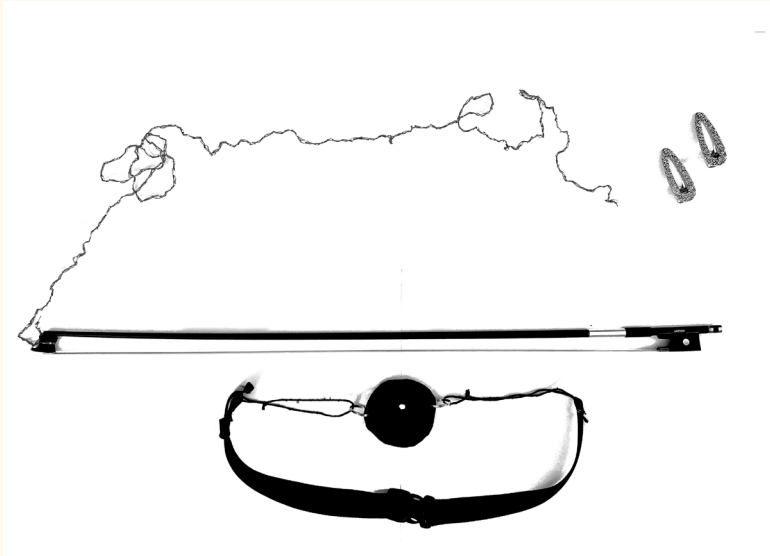
Luonnoskuva 2

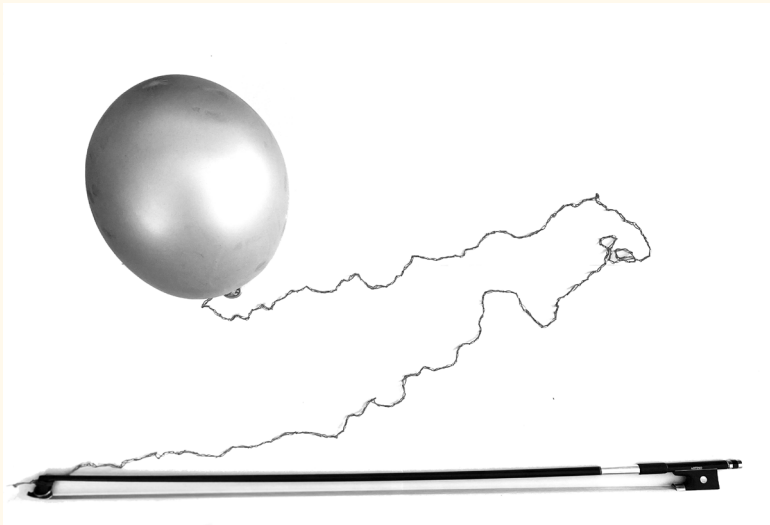
Luonnoskuva 3

WRIST-jousella soittamiseen tarvitaan kaksi kättä

STOMACH-jousi koostuu vyöstä sekä hiusklipseistä, jousi sojottaa mahasta eteenpäin

BALLOON-jousella kädenliikkeet nähdään kaikuna ilmassa

Yliopistovertailut kvantifioituna hallinnan välineenä

MIKKO POUTANEN, HENRI KOSKINEN,
HANNA YLÖSTALO, TARU LEPISTÖ

Johdanto

2000-luvun mittaan jälkitekollistuvissa länsimaissa tieto ja tiedontuotanto ovat nousseet merkittävään taloudelliseen asemaan. Kansantalouden globaalia kilpailukykyä ei niinkään enää määrittele fyysinen tuotantokapasiteetti vaan kyky tuottaa tietoa. Aiemmin verrattain itsenäisten korkeakoulujen rooli on rakentunut uudelleen taloudellisen ja ennen kaikkea kilpailullisen toimintalogiikan ympärille, mikä heijastuu paitsi korkeakoulupolitiikkaan myös muihin tapoihin hahmottaa korkeakoulut markkinatoimijoina (Poutanen 2023a). Seurauksena on ollut kasvava tarve aiempaa laajemmalle tiedontuotannolle juuri korkeakoulujen omasta toiminnasta: pääosin julkisella rahoituksella toimivien korkeakoulujen tulee nykyään osoittaa tuloksellisuutta ja kantaa tilivelvollisuutta rahoituksen tehokasta ja vastuullisesta käytöstä.

Tässä katsauksessa tarkastelemme yliopistovertailuja ja niiden järjestykseen laittamista eli rankingeja osana laajempaa kehitystä, jossa kvantifioinnista, eli numeroiden tuottamisesta ja käytöstä, on tullut keskeinen yhteiskuntaelämää säätelevä ja tuottava käytäntö (esim. Espeland & Stevens 2008; Mau 2019). Kvantifioitu tieto tarjoaa näennäisen helpon keinon seurata ja arvioida monimutkaista ja monitahoista toimintaa pelkistämällä sen yksinkertaiseksi numeroarvoksi

tai indikaattoriksi. Se lupaa täsmälliseksi ja arvovapaaksi käsitettävää tietoa etenkin hallinnolliseen käyttöön (Merry ym. 2015). Kvantifiointi on kuitenkin sosiaalinen käytäntö, joka paitsi kuvaa myös tuottaa todellisuutta indikaattorien logiikan ja niihin liittyvien tulkinnallisten vinoumien mukaisesti.

Yliopistovertailujen tarkoitus on tuottaa tarkkaa tietoa yliopistojen toiminnasta ja paremmuusjärjestyksestä. Niiden muodostamaa episteemistä valtaa on kritisoitu laajasti korkeakoulututkimuksen piirissä (esim. Pusser & Marginson 2013; Hazelkorn 2015). Vertailut ilmenevät usein taulukoina, joilla yliopistojen sijoitus nousee tai laskee (Brankovich 2023). Kvantifioinnin logiikka on implisiittisesti markkinalogiikkaa, joka ohjaa yliopistoja ja niissä tapahtuvaa toimintaa jatkuvan kilpailun piiriin (esim. Ringel & Werron 2020; Wilbers & Brankovic 2021). Tämä muokkaa niin yliopistojen kuin yliopistolaistenkin toimintaa: etenkin sijoituksen negatiiviseen muutokseen tulee suhtautua vakavasti, koska sen katsotaan heijastelevan oppilaitoksen laatua kokonaisvaltaisesti (Espeland & Sauder 2016).

Myös suomalaisissa yliopistoissa puhutaan enenevästi vertailujen vaikutuksista. Vertailuissa pärjääminen saatetaan nostaa esiin yliopistojen viestinnässä ylpeydenaiheena, tai niitä voidaan soveltaa sisäisen tuloksellisuuden mittaamiseen. Tässä roolissa vertailut palvelevat ensisijaisesti

hallinnollista tiedonintressiä. Vertailut toimivat myös hallinnollisena ”teknologiana” (Piattoeva & Boden 2020; Brankovich 2023), ja teknokraattisena hallinta- ja hallintomekanismina (Lim 2018; Simola ym. 2013), joka tuottaa kilpailun kulttuuria yliopistojen välille ja niiden sisälle.

Tässä puheenvuorossa lähestymme yliopistovertailuja kvantifioinnin sosiologian näkökulmasta¹. Ilman tieteellisen toiminnan kvantifiointia vertailukelpoiseksi numerodataksi yliopistovertailut tuskin olisivat edes mahdollisia. Vedämme puheenvuorossamme katsauksenomaisesti yhteen kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden esiin nostamia ongelmia niin kvantifioinnin kuin yliopistovertailujenkin suhteen, joiden katsomme ruokkivan toisiaan. Lisäksi tarkastelemme suomenkielistä yliopistovertailuja koskevaa tutkimusta kvantifioinnin ja sen etiikan näkökulmasta (Espeland & Yung 2019). Katsauksemme perusteella suomalaisetkin tutkijat suhtautuvat pääasiassa kriittisesti vertailujen kasvavaan merkitykseen samoista syistä kuin kansainväliset kollegansa.

Kvantifiointi korkeakoulutuksen poliittisessä ohjauksessa

Kvantifioinnista on tullut keskeinen yhteiskuntaelämää tuottava käytäntö: kvantifioitua tietoa käytetään mitä moninaisempien elämänalueiden ymmärtämiseen ja hallintaan (Espeland & Stevens 2008). Kvantifiointi tarkoittaa inhimillisen toiminnan moninaisuuden pelkistämistä numeraalisiin indikaattoreihin ja mittareihin, joita voidaan käyttää hallinnan välineenä esimerkiksi politiikassa tai julkishallinnossa (Mennicken & Espeland 2019; Espeland & Sauder 2016). Kvantifiointi tekee inhimillisestä toiminnasta mitattavaa ja vertailtavaa, jolloin se myös levittää ja lisää kilpailumentaliteettia eri elämänalueille (Mau 2019).

Kvantifiointi lisää myös asiantuntijavaltaa. Tietyn mittaisen ja laajuisen aikasarjan tuottamisesta tulee itsessään merkityksellistä tiedon määrän vuoksi. Kvantifioidun tiedon välinearvo on diskursiivinen: numeroiden voimaa hyödyntämällä voidaan esittää näennäisen rationaalisia

ja puolueettomia politiikka-argumentteja numeroiden tuottajan auktoriteettiasemaan nojaten. Kvantifioidun tiedon näennäinen läpinäkyvyys ja tehokkuus vastuullisen politiikan käytäntönä antaa sille vahvan oikeutuksen. Kvantifiointia on vaikea tunnistaa ”ylhäältä johtamiseksi”, koska numerot hallinnon välikappaleena häivyttävät ohjaavaa toimijuutta. Luotettavan objektiivisesta ja neutraalista esitystavastaan huolimatta numerot ovat usein tulkinnallisia ja väistämättä ladattuja poliittisen toiminnan potentiaalilla (Piattoeva & Boden 2020, 14).

Euroopan unionin korkeakoulutusmarkkinoita koordinoivan Bolognan prosessin pyrkimyksenä on tehdä Euroopasta maailman kilpailukykyisin tietotalousalue (Kauppinen & Kaidesoja 2014, 32; Slaughter & Cantwell 2012, 590). Bolognan prosessi itsessään on pyrkinyt eurooppalaisella tasolla sekä saattamaan korkeakoulutusta yhteismitalliseksi että ohjaamaan korkeakoulutusta kohti markkinaehtoisempaa tiedontuotantoa. Tietotalouden markkinoilla menestymisen painopiste onkin korkeakoulutuksessa (Neave 2012). Kilpailukyky käsitteenä läpäisee korkeakoulukentän olemassaolon perusteet, jolloin kilpailukyvyyn seurannasta tulee keskeinen osa poliittista hallinnointia (Poutanen 2023a)². Tässä suhteessa kvantifiointi tukee korkeakoulutuksen taloudelliskilpailullista roolia ja hahmotusta.

Kilpailullisen logiikan ja eetoksen leviäminen tekee vertailuista ja muista kilpailua mittaavista teknologioista välittömän tarpeellisia, sillä ne muuntavat korkeakoulutuksen julkishyödykkeestä mitattavaksi ja vertailukelpoiseksi indikaattoriksi. Koska kvantifioinnin kohteena olevaan ”substanssiin” ei päästä tehokkaasti käsiksi, indikaattorit itsessään muuttuvat vastuullisen hallinnon välineeksi: indikaattorin arvonmuutosten – kauemmas tai lähemmäs ilmoitetuista tavoitteista – seuraamisesta tulee tavoite itsessään. Kohteestaan ”etäännytetty” indikaattori nähdään myös puolueettomana ja arvovapaana tietona.

Juuri näitä oletuksia kvantifioinnin etiikkaan keskittynyt tutkimus kyseenalaistaa (Espeland & Yung 2019). Kvantifioituun tietoon suhtaudutaan

yhtäältä neutraalina asiana, mutta toisaalta ymmärretään, että tuon tiedon pohjalta voidaan tehdä päätöksiä tai ohjata käyttäytymistä. Kvantifioidulla tiedolla ei ole siis arvoa vain itsenään vaan myös hallinnollisena teknologiana ja välineenä (Rottenburg ym. 2015). Kysymys juuri kvantifioinnin eettisyydestä ei välttämättä liity tiedon keräämiseen vaan siihen, miten kerättyä tietoa käytetään esimerkiksi politiikkatoimenpiteiden oikeutuksessa. Tämä luonnollisesti koskee myös yliopistovertailuja.

Vertailu ja kvantifiointi vahvistavat toisiaan

Korkeakoulutuksen kentässä kuuluisimmat vertailutaulukot tai vertailulistat ovat kansainvälisiä. Näihin lukeutuvat muun muassa niin kutsuttu Shanghain lista, Times Higher Educationin lista ja QS ranking -lista (Wedlin 2020). Vertailujen tuottajat esiintyvät puolueettomina tiedonvälittäjinä, vaikka ovat voittoa tavoittelevia yrityksiä, joista monet tarjoavat myös erilaisia auditointi- ja konsultointipalveluita. Tutkimuksessaan Chirikov (2022) on huomauttanut, että tämä kaksoisrooli synnyttää eturistiriitoja: konsultoinnin kautta yliopistot oppivat suunnittelemaan toimintaansa siten, että ne ”palkitaan” samojen yritysten listojen paremmilla sijoituksilla. Kyse ei ole suorasta petollisuudesta, vaan oppimisesta ”pelaamaan pelin ehdoilla”. Kilpailullisen ympäristönsä vuoksi yliopistoilla on tähän taloudelliset kannustimet.

Yliopistovertailujen logiikka rakentuu sen ympärille, että korkeakoulujen laatu ja suoriutumisen ovat aina muutoksessa, minkä vuoksi niiden seuraaminen on tarpeen (Brankovich 2023). Vertailujen havainnollistamat muutokset jatkuvassa voittajien ja häviäjien välisessä kilpailussa oikeuttavat tautologisesti vertailujen olemassaolon (Brankovich ym. 2018; Lim 2018). Lisäksi koska kilpailu on jatkuvaa, pelkkä sijoituksen säilyttäminen vertailussa saattaa edellyttää merkittäviä ponnistuksia. Espeland ja Sauder (2016) ovatkin nimenneet yliopistolaisien itsensä kannalta vertailut jatkuvan ahdistuksen myllyiksi. Yliopistovertailut eivät ainoastaan

kuvaa korkeakoulutuksen tilaa tai korkeakoulujen suoriutumista ja laatua, vaan ne myös tuottavat uudelleen käsitystä akateemisesta kilpailusta kapitalismin jatkeena (Münch 2020). Yliopistovertailut hallinnollisena teknologiana asettavat yliopistolaiset uusien mittareiden ja suorituspainneiden alaisuuteen. Yliopistovertailut eivät siis ainoastaan kuvaa tilaa korkeakoulukentällä, vaan muokkaavat kenttää aktiivisesti kilpailukeskeisempään suuntaan. Yliopistovertailujen houkuttelevuus perustuukin ennen kaikkea siihen, että ne tarjoavat hallinnollisen kontrolloinnin työväline (Marginson 2014).

Yliopistovertailut sopivat parhaiten siihen kontekstiin, mihin ne alun perin rakennettiin: Yhdysvaltojen koulutusmarkkinoille. Rankingit perustettiin tarjoamaan tuleville opiskelijoille tietoa siitä, missä määrin eri osavaltioiden korkeakoulut pystyivät tarjoamaan vastiketta lukukausimaksuille. Kyseessä oli siis informoidun kulutuspäätöksen tukeminen, koulutuksen markkinapohjainen tiedonintressi (Wedlin 2010, 211–212). Niissä korkeakoulujärjestelmissä, joissa ei ole käytössä lukukausimaksuja, vertailut menettävät tämän alkuperäisen tarkoituksensa ja siten tiedon houkuttelevuuden laajemman yleisön silmissä. Vertailuilla on silti käyttöä korkeakoulupolitiikan (sekä siihen aiempaa suoremmin nivoutuvan talouspolitiikan) sekä yliopistojen hallinnon kannalta.

Hamann ja Ringel (2023) esittävät, että korkeakoulujen vertailutaulukot ovat laajentuneet yhteiskunnallisesti myös journalistiseksi ja poliittiseksi keskustelunaiheeksi: niistä ei ainoastaan keskustella, vaan niistä kannetaan aktiivisesti huolta. Tässä suhteessa tutkijoiden vertailuja kohtaan esittämä laajamittainen kritiikki (ks. esim. Hertig 2016; Brankovich ym. 2018; Ringel & Werron 2020; Kaidesoja 2022; Welsh 2019) on lopulta jäänyt toissijaiseksi – vertailujen yhteiskunnallinen merkitys on kritiikistä huolimatta kasvanut. Tämä kertonee siitä, että vertailuilla ja niitä taustoittavalla logiikalla on jo riittävää liikevoimaa itsensä uusintamiseksi.

Markkinapohjaisen ajattelun piirissä syntyy jokaisen vertailun myötä uusia häviäjiä ja voittajia. Toisaalta poliitikkojen tai yliopistojen johto

seuraavat indikaattoreita ja käyttävät niitä toimiansa perustelemiseen. Myös korkeakoulupolitiikassa politiikkatoimet täytyy perustella ja toimien vaikutuksia seurata – tähän tarkoitukseen kvantifioitu tieto on tyypillinen työkalu. Indikaattoreiden seuraaminen ja niiden tuloksiin reagointi näyttää vastuullisena koulutuspoliittisena johtajuutena (Shore & Wright 2015, 422)

Yliopistovertailut korkeakoulutuksen rakenteissa

Yliopistovertailut heijastavat globaalin tietoyhteiskuntien kilpailun logiikkaa mutta ne myös tuottavat sitä aktiivisesti uudelleen (Hazelkorn 2015). Pusser ja Marginson (2013) kuvaavat yliopistovertailuja vallankäytöksi, joka määrittää uutta kilpailu- ja markkinakeskeistä kehitysuuntaa korkeakoulutuksessa. Yliopistovertailut osuvat kahdenlaiseen markkinapohjaisen kilpailun toimintalogiikkaan: kansallisen kilpailukyvyyn pohjalle rakennettuun korkeakoulupoliittiseen ohjaukseen ja instituutiotason (ts. yliopistokohtaiseen) kilpailuun (Marginson 2006). Yliopistovertailut toimivat parhaiten, kun korkeakoulukenttä hahmotetaan kilpailtuna alana, jossa institutionaalisilla toimijoilla on mahdollisuus menestykseen omalla toiminnallaan. Vertailuiden katsotaankin vauhdittavan uusliberaalin ideologian mukaisen maailmankuvan juurruttamista korkeakoulutukseen (Locke 2014).

Vertailujen roolia hallintotyökaluna puoltaa niiden yhteensopivuus uuden julkishallinnon (*New Public Management: NPM*) logiikan ja käytäntöjen kanssa. Mittaukseen keskittyvät organisaatiokulttuurit synnyttävät olemassaolonsa vaittomasti perustelevan hallinnollisen ja ohjauksen portaan, joka tyypillisesti keskittää valtaa näissä organisaatioissa. Yliopistojen johtotasolla sisäistetään helposti kansainvälisten vertailujen merkitys ja ne sisällytetään osaksi yliopistojen omaa tuloksellisuuden seuranta.

Yliopistovertailut asettuvat samaan jatkumoon muiden laatu- ja tuloksellisuusmittareiden kanssa, jotka korostavat ensisijaisesti ulkopuolista mittaustarvetta julkisrahoitetussa korkeakoulujärjestelmässä. Mikäli julkisrahoitteinen

korkeakoulutus nojaa kilpailtuun rahoitukseen, vertailujen katsotaan vahvistavan Matteusefektiä (Wedlin 2008, 149; Marginson 2014, 46; myös Münch 2020), eli resurssien kasautumista indikaattoreissa menestyville toimijoille. Myös puhe globaalista kilpailusta huippututkimuksesta vahvistaa koulutuskilpailua ja sen vaikutuksia (David 2016). Erityisesti ilmiö näkyy yliopistofuusioiden yhteydessä (Kohvakka & Nevala 2023). Tämän on taas katsottu kytkeytyvän epätasaarvoisen kehityksen voimistumiseen sekä korkeakoulujen välillä, että niiden sisällä (Chu 2021). Schulze-Cleven ym. (2017, 802) argumentoivat, että meritokraattista diskurssia lainaamalla tuotetaan korkeakoulujen välistä kilpailua, millä voidaan myös perustella resurssien epätasa-arvoista jakautumista. Yliopistovertailut antavat valtioille, korkeakouluille ja yliopistolaisille mahdollisuuden tavoitella mainetta ja kunniaa kansainvälisellä tasolla (Pusser & Marginson 2013, 558).

Yliopistovertailut lupaavat sellaista arvoa ja mainetta korkeakoulukentällä, jolla voi olla suoria rahoitusjärjestelmään liittyviä seurauksia (Cronin 2016). Esimerkiksi lukukausimaksuihin pohjaavassa järjestelmässä kansainvälisen vertailumenestyksen odotetaan houkuttelevan aiempaa enemmän maksavia kansainvälisiä opiskelijoita. Vertailuihin liittyvän menestyksen lupauksen kääntöpuoli on rankaiseva: huonot vertailutulokset johtavat huonompaan sijoitukseen ja näin talouden romahtamiseen, mikäli maksavat opiskelijat kaikkoon. Näin vertailulistat ja niiden lupaukset voivat olla niin organisaatioille kuin niiden jäsenille yhtä aikaa vietteleviä mutta myös toimintaa rajoittavia ja niiden logiikalle alistavia (Sauder & Espeland 2009).

Kilpailullinen yliopistolaissubjekti

Vertailut kiihdyttävät korkeakoulujen välistä kilpailua ja ne kutsuvat instituutioita sekä niiden henkilöstöä hahmottamaan työnsä arvon ennen kaikkea välineellisesti ja kilpailullisessa suhteessa toisiinsa (Wedlin 2020). Vaikka uusliberalismi lupaa yksilöille ja instituutioille autonomiaa markkinoilla, kvantifioituun tietoon sidottu hallinnollinen kulttuuri asettaa nämä

pohjimmiltaan alisteiseen asemaan tuloksellisuutta mittaaville indikaattoreille (Shore & Wright 2015, 441). Yllä mainittu Matteus-efekti puree yhtä lailla instituutioihin kuin tutkimusryhmiin ja yksilöihin. Huippututkimusdiskurssi edellyttää huippututkijoiden korostamista omalla luokkanaan, jonka vertailuteknologiat voivat erotella erikseen.

Rankingeihin kriittisesti suhtautuvan tutkimuskirjallisuuden mukaan vertailut ohjaavat toimintaa siis myös yksilötasolla. Vaikka vertailut ovat ensisijaisesti hallinnollinen työkalu, ne muokkaavat myös akateemiseen meritokraattiin kilpailuun osallistuvien yliopistolaisten subjektiutta. Joutuminen kvantifioitun tiedon käyttäjästä sen kohteeksi osana tuottavuusarviointia voi olla pysäyttävä kokemus (Salmenniemi 2023, 79–80).

Tutkimuksessa vaikuttaa olevan melko vahva konsensus siitä, että yliopistovertailujen olemassaolo ja niihin lisääntyvä viittaaminen paitsi hallinnollisesti, myös arkipäiväisesti muuttavat akateemista subjektia (Hazelkorn 2015; Welsh 2019; Chun & Sauder 2022), koska vertailutulosten perässä juokseminen jää lopulta yliopistolaisten vastuulle. Tulohajauksen kaltaiset kvantifiointia hyödyntävät hallintokäytännöt myös varmistavat, että yliopistolaiset eivät sivuuta tätä velvollisuutta. Metriikoiden ja vertailujen nimenomainen tarkoitus onkin muokata käyttäytymistä, sillä muutoinhan ne olisivat melko hyödyttömiä ohjauksen välineitä (Espeland & Sauder 2007).

Katsaus suomenkieliseen yliopistovertailukeskusteluun

Jotta saisimme paremman kuvan siitä, minkälaista keskustelua aiheesta käydään kotimaisella akateemisella kentällä, kartoitimme yliopistovertailuja käsitteleviä artikkeleita suomalaisten tiedelehtien Journal.fi -julkaisualustalla helmi-maaliskuussa 2023. Journal.fi-julkaisualustalta löytyy vain osa tähän mennessä digitoiduista tiedelehtien materiaaleista, eikä hakumme kata siten fyysisissä arkistoissa tai maksumuurien takana pidettyjä lehtien numeroita. Katsauksemme onkin lähinnä suuntaa antava silmäys, joka kattaa ajallisesti lähinnä 2000-luvulla käydyn keskustelun. Käytimme useita avainsanoja, kuten ”ranking”, ”yliopistoranking”, ”yliopistovertailu”, sekä tunnetuimpien rankingtoimijoiden nimiä kerätäksemme aineiston. Tulosten läpikäynnissä rajasimme ulos lyhyemmät tiedotemaiset tekstit, kirja-arviot ja kannanotot. Samoin artikkelit, joissa ranking tai vertailu esiintyi vain kirjallisuusluettelossa tai yhden lauseen sivuhuomiona, rajattiin katsauksen ulkopuolelle. Sisällytimme aineistoon kuitenkin artikkeleita, joissa vertailut eivät olleet keskeisenä tutkimuskohteena mutta muutoin toistuvasti läsnä mukana tai oireellinen osa jotain laajempaa korkeakoulukentän arvioinnin kokonaisuutta. Päätimme myös sisällyttää otantaan tiedelehtien välistä vertailua käsitelleitä tekstejä, koska ne taustoittavat samalla tavoin kvantifioitun tietoon pohjaavaa vertailua.

TAULUKKO 1: Yliopisto- ja tiedelehtivertailuja käsittelevät artikkelit suomalaisissa tiedelehdissä

Lehti	Artikkelien määrä	Artikkelityyppi (määrä sulkeissa)	Mitä rankingeja käsiteltiin?	Suhde vertailuihin
Aikuiskasvatus	4	Pääkirjoitus (1); Näkökulma (3)	Yliopistot (3); Lehdet (1)	Negatiivinen (4)
Kasvatus	1	Katsausartikkeli A2 (1)	Yliopistot (1)	Negatiivinen (1)
Kasvatus & aika	3	Pääkirjoitus (1); Vertaisarvioitu artikkeli A1 (2)	Yliopistot (2); Lehdet (1)	Negatiivinen (2); Neutraali (1)
Tiede & edisty	1	Vertaisarvioitu artikkeli A1 (1)	Yliopistot (1)	Neutraali (1)
Tieteessä tapahtuu	17	Pääkirjoitus (1); Vertaisarvioimaton tieteellinen kirjoitus B1 (13); Keskusteluartikkeli (3)	Yliopistot (9); Lehdet (5); Molemmat (3)	Negatiivinen (13); Neutraali (2); Positiivinen (2)

Haku tuotti yhteensä 52 osumaa, joista katsaukseen sisällytettiin puolet, eli 26 tekstiä. Julkaisuja löytyi vuosien 2003–2022 väliltä, joskin keskustelu vaikuttaa selvästi kiihtyneen vuoden 2010 jälkeen. Aineisto koostuu tutkimusartikkeleista (A1), erilaisista katsaustyypisistä artikkeleista, näkökulmateksteistä, keskusteluista (A2/B1) sekä pääkirjoituksista. Olemme tiivistäneet joitain keskeisiä tunnuslukuja Taulukkoon 1. Käymme seuraavaksi läpi sitä, miten erilaisia vertailuja käsitellään suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa. Viittaamme tässä osiossa esimerkinomaisesti joihinkin näistä artikkeleista.

Ei liene yllättävää, että julkaisufoorumina nousivat lähinnä esiin kasvatustieteelliset ja tiedepoliittiset lehdet. Eniten keskustelua käytiin *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä. Vertaisarvioituja A1-tutkimusartikkeleita on selkeä vähemmistö aineistosta, joskin tätä selittää myös se, että *Tieteessä tapahtuu* ei julkaise A1-tutkimusartikkeleita. Huomattava osa oli tiedelehtien arviointia koskevaa kriittistä keskustelua, joka on pitkälti tieteen sisäistä arviointikeskustelua. Pelkästään lehtien laadunarviointi ja kategorisointi nousi aiheeksi seitsemässä artikkelissa; sekä yliopistojen että tiedelehtien vertailua (ja rankingia) kritisoitiin kolmessa artikkelissa. Lehtien vertailuihin liittyvässä keskustelussa huomautetaan, että lehtien keskinäiseen vertailuun tarkoitettuja vaikuttavuusindikaattoreita (*impact factor*) sovelletaan akateemisen kilpailun koven tuessa jopa yksittäisten artikkeleiden ja tutkijoiden vertailuun (esim. Stenius 2003, 35).

Kuten kansainvälisen kirjallisuuden perusteella saattoi odottaa, tutkimusyhteisön suhtautuminen vertailuihin on enimmäkseen kriittistä: 26 artikkelista vain kuuden kohdalla tulkitimme suhtautumisen joko neutraaliksi tai positiiviseksi. Toinen positiivisesti suhtautuvista artikkeleista puolusti lehtivertailuja niihin kohdistuneelta aiemmalta kritiikiltä (Poropudas ym. 2014), kun taas toinen juhli Helsingin yliopiston hyvää sijoitumista rankinglistoilla, mikä osoitti sen olevan maailmanluokan yliopisto (Wilhelmsson 2015). Neutraaleiksi tulkituissa artikkeleissa vertailut asettuivat osaksi laajempaa kritiikkiä uutta julkishallintoa tai uusliberaalia tiedepoliittikkaa kohtaan

(esim. Kaidesoja 2018). Rinne ym. (2015) käsittelevät rankingien käyttöä erityisesti yliopistojen johdon puheissa, kun oman instituution menestymistä täytyy korostaa yliopistojen välisen kilpailun kiristyessä.

Selvemmin yliopistojen ja tiedelehtien vertailuihin kriittisesti suhtautuvat artikkelit nostivat esiin arviointien välinearvoisuuden, joka ei ratkaise korkeakoulutuksen substanssiin liittyviä ongelmia (esim. Kouhia & Tammi 2014; Välimaa 2005). Juuso Ala-Kyyny kirjoittaa artikkelissaan (2018, 44), kuinka vertailut ”kytkettyvät ja kätkeytyvät”, kun indikaattorit otetaan annettuina. Nieminen ja Auranen (2010, 21) kuvaavat indikaattoreita ”mustiksi laatikoiksi”, joiden taustatekijät eivät ole selviä: Vaarana on, että keskitytään vain indikaattoreihin eikä niiden taustalla olevaan, elettyyn todellisuuteen. Kuten kansainvälisessä kirjallisuudessa, myös kotimaisessa keskustelussa kvantifioinnin yhteys näennäiseen objektiivisuuteen saa osakseen kritiikkiä juuri eettisestä näkökulmasta:

”kvantitatiivisen mittaamisen uskotaan antavan objektiivisen kuvan tieteen tilasta mittaamenetelmiä ja niiden taustatekijöitä kyseenalaistamatta. Noidankehä on valmis, kun viitetietokannat, rahoitus ja rankingit kytketään toisiinsa, kun vaaditaan nopeita näyttöjä, vaikka vaikuttavan tutkimuksen tekeminen on pitkäjänteistä työtä.” (Varantola 2012, 5–6)

Välimaa (2007) kritisoi myös vertailujen synnyttämiä statushierarkioita, johon nivoutuu myös Armisen (2011, 47) ruotima ”maailmanluokan yliopistojen” nimeäminen (vrt. Wilhelmsson 2015). Vertailujen pelättiin kaventavan tieteellisen tutkimuksen rikkautta, jos ja kun ne liitetään ”strategisesti merkittäviin teemoihin” (Kivistö & Pihlström 2015, 12). Vaikka yliopistovertilujen katsotaan tuottavan tärkeää tietoa poliitikoille, yliopistojen johdolle ja veronmaksajille, vertailut korostavat tieteen taloudellista merkitystä yhteiskunnallisen merkityksen ja tieteellisen itseisarvon yli (Mustajoki 2017). Plamperin ja Jauhaisen (2022) katsaus koulutuksen markkinaistumisesta ja opiskelijan asemasta kuluttajana hahmottelee erityistä *opiskelija-kuluttajan* tiedonintressiä, mitä varten vertailut alun perin varsinaisesti luotiin.³

Pohdintaa

Niin kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden kuin tämän katsauksen suomenkielisen tiedekirjallisuuden perusteella yliopistovertailut ovat tiedostetusti epätäydellinen työkalu ja pelkistys monimutkaisesta akateemisesta toiminnasta. Koska opetusta ja yhteiskunnallista vuorovaikutusta on vaikeampi kvantifioida kuin tutkimusta, vertailujen voidaan katsoa soveltuvan huonosti yliopistolaitoksen kahden ensin mainitun tehtävän arviointiin. Yliopistolaiset tiedostavat, että vertailut pohjaavat epätäydelliseen tietoon, mutta muiden tietomuotojen puutteen vuoksi vertailutietoa silti käytetään politiikassa ja korkeakoulujen hallinnossa. Esimerkiksi yliopistojen oma markkinointiviestintä pyrkii valjastamaan yliopiston sijoitukset vertailuissa edukseen. Syntyy eräänlainen peliteoreettinen vangin dilemma: yksittäiset korkeakoulut eivät voi lopettaa vertailujen käyttöä, koska vertailut tuottavat ulkoisille sidosryhmille helposti saatavilla olevaa, keskenään vertailukelpoista ja yleisesti tunnistettua tietoa.

Mitä enemmän yliopistovertailuihin viitataan, sitä vahvemmasi niiden asema kasvaa (Sauder & Espeland 2006, 227). Vertailujen tuottajat ovat myös oppineet sisällyttämään kritiikkiä indikaattoreihinsa muuttamatta kuitenkaan varsinaista toimintalogiikkaa: Hamannin ja Ringelin (2023) mukaan tutkijoiden kritiikkiä käytetään ”rankingtuotteen” parantamiseen. Vaikka tutkimusellista näyttöä ranking-toimijoiden mahdollisista eturistiriidoista on jo rakentumassa (ks. Chirikov 2022), tämä tieto ei yleensä välity laajemmille yleisöille. Numerotiedon ja siihen pohjaavan hallinnan ja ohjaamisen prioriteetit ylittävät mahdolliset epävarmuustekijät ja sopimuksenvaraisuudet.

Yliopistovertailujen kritiikki voi myös kääntyä kritiikin tarkoitusperiä vastaan. Keskittymällä kritisoidaan vertailuja tutkijat nostavat jatkuvasti niiden profiilia etenkin niiden toimijoiden silmissä, jotka katsovat vertailujen tuottavan julkishallinnon kannalta positiivisia vaikutuksia, kuten tilivelvollisuutta, vastuullisuutta ja läpinäkyvyyttä. Vertailujen vastustaja joutuu vaikeasti puolustettavaan asemaan, sillä hän vaikuttaa argumentoivan vertailujen normatiivisia hyötyjä

eli läpinäkyvyyttä ja tehokkuutta vastaan (Shore & Wright 2015). Näin kvantifiointi ja yliopistovertailut liittyvät suoraan toisiinsa korkeakoulutuksen hallinnollisina teknologioina. Rankingtaulukoiden on siis syntynyt oma hallinnollinen liikevoimansa. Kvantifioitu tulosohjaus ”etäältä ohjaamisen” politiikkatyökaluna saa episteemistä tukea vertailujen näkyvyydeltä, mikä synnyttää mitattavia tuottavuus-odotuksia yliopistoille sekä implisiittisesti yliopistolaisille. Näin esimerkiksi Suomessa valtion ohjauksesta nimellisesti autonomiset yliopistot pysyvät poliittisen ohjauksen piirissä (ks. myös Poutanen 2023c).

Kvantifioitujen indikaattoreiden sisältämä epäsuora hallinnollinen valta ilmenee ristiriidassa, joka vallitsee akateemisten arvojen, ammattietiikan sekä instituutioihin sitoutumisen välillä (Erkkilä & Piironen 2014). Wilbers ja Brankovic (2021) muistuttavat, että yliopistovertailut muokkaavat korkeakoulutuksen toimintaa ja kulttuuria perinpohjaisesti juuri siksi, että ne vakiinnuttavat käsitystä kilpailusta ulkoisten palkkioiden ehdoilla akateemisen tutkimuksen luonnollisena asiantilana.

Useat tutkijat ovat korostaneet, että vertailujen olemassaolon oikeutus nojaa opiskelijoiden maksamiin lukukausimaksuihin (esim. Chirikov 2022; Shore & Wright 2015; Wedlin 2020; 2010). Vertailuilla voidaan katsoa olevan parhaat perusteet maksullisissa korkeakoulujärjestelmissä, joissa opiskelija-kuluttaja tarvitsee tietoa kuluuspäätöksensä tueksi. Ilman maksullisen koulutuksen edellyttämää kuluttajien tiedonintressiä vertailut nojaavat ensisijaisesti hallinnolliseen ohjaavaan tiedonintressiin. Suomessa vertailut eivät toistaiseksi palvele mitään huomattavaa tiedonintressiä yliopistojen ja Opetus- ja kulttuuriministeriön omien tuloksellisuusmetriikoiden ulkopuolella. Mikäli lukukausimaksujen käyttöönotto etenee (ks. Poutanen 2023b), tämä tilanne voi muuttua. ■

MIKKO POUTANEN *on erikoistutkija Turun yliopistossa.*

HENRI KOSKINEN *on erikoistutkija Turun yliopistossa.*

HANNA YLÖSTALO on sosiologian yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

TARU LEPISTÖ on sosiologian maisteriopiskelija Turun yliopistossa.

VIITTEET

- 1 Katsaus on toteutettu osana Helsingin Sanomain Säätiön rahoittamaa hanketta *Numeroiden voima: tiedon kvantifointi hallinnan muotona politiikassa ja politiikan uutisoimissa*.
- 2 Tämä logiikka on myös diskursiivisella tasolla tiedostettu suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa, jossa ”pieni ja ventivetoinen talous” on riippuvainen tietotalouksien välisessä kilpailussa menestymisestä (Nokkala 2008).
- 3 Teimme myös haun *Helsingin Sanomien* yliopistovertailuja koskevaan uutisointiin. Tarkoituksemme oli vertailla tiedeyhteisön sisäistä keskustelua vertailuista mediassa käytyyn keskusteluun, mutta vuosina (2018–2022) julkaistiin vain 9 vertailuja käsittelevää journalistista artikkelia. Pääkirjoitukset ja mielipidetekstit huomioiden viiden vuoden ajalta löytyneen yhteensä 23 mediahavainnon pohjalta emme mediakeskustelua sen vähäisyyden vuoksi käsittele tässä. Havainto antanee tosin osviittaa siitä, että tähän asti Suomessa vertailuista käytävä keskustelu pitkälti tapahtuu tiedeyhteisön sisällä.

KIRJALLISUUS

- Brankovic, Jelena (2023) “Worlds of Rankings Research.” Teoksessa A.K. Krüger, T. Peetz & H. Schäfer (toim.) *The Routledge International Handbook of valuation and society*. Routledge. Luettu https://www.researchgate.net/publication/366185001_Worlds_of_Rankings_Research, 12.5.2023.
- Brankovic, Jelena, Ringel, Leopold & Werron, Tobias (2018) “How rankings produce competition: The case of global university rankings.” *Zeitschrift Für Soziologie* 47:4, 270–288.
- Chirikov, Igor (2022) “Does conflict of interest distort global university rankings?” *Higher education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00942-5>
- Chu, James (2021) “Cameras of merit or engines of inequality? College ranking systems and the enrollment of disadvantaged students.” *American Journal of Sociology* 126:6, 1307–1346.
- Chun, Hyunsik & Sauder, Michael (2022) “The power in managing numbers: Changing interdependencies and the rise of ranking expertise.” *Higher Education*. <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00823-x>
- Cronin, Anne M. (2016) “Reputational capital in ‘the PR University’: public relations and market rationalities.” *Journal of Cultural Economy* 9:4, 396–409.
- David, Matthew (2016) “Fabricated world class: Global university league tables, status differentiation and myths of global competition.” *British Journal of Sociology of Education* 37:1, 169–189.
- Erkkilä, Tero & Piironen, Ossi (2013) “Reforming higher education institutions in Finland: Competitiveness and global university rankings.” Teoksessa Tero Erkkilä (toim.), *Global university rankings: Challenges for European higher education*. Palgrave Macmillan, London, 124–146.
- Espeland, Wendy Nelson & Sauder, Michael (2007) “Rankings and reactivity: How public measures recreate social worlds.” *American Journal of Sociology* 113:1, 1–40.
- Espeland, Wendy Nelson & Sauder, Michael (2016) *Engines of Anxiety: Academic Rankings, Reputation, and Accountability*. Russell Sage, New York.
- Espeland, Wendy Nelson & Stevens, Mitchell L. (2008) “A Sociology of Quantification.” *European Journal of Sociology* 49:3, 401–436.
- Espeland, Wendy Nelson & Yung, Vincent (2019) “Ethical dimensions of quantification.” *Social Science Information* 58:2, 238–260.
- Hamann, Julian & Ringel, Leopold (2023) “The discursive resilience of university rankings.” *Higher education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00990-x>

- Hazelkorn, Ellen (2015) *Rankings and the Reshaping of Higher Education*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Hertig, Hans Peter (2016) *Universities, rankings and the dynamics of global higher education: Perspectives from Asia, Europe and North America*. Palgrave Macmillan, London.
- Kaidesoja, Tuukka (2022) "A theoretical framework for explaining the paradox of university rankings." *Social Science Information* 61:1, 128–153.
- Kauppinen, Ilkka & Kaidesoja, Tuukka (2014) "A shift towards academic capitalism in Finland." *Higher Education Policy* 27, 23–41.
- Kohvakka, Mikko & Nevala, Arto (2023) "Rankings and their limits: the role of global university rankings in university mergers in Finland." *Scandinavian Journal of Educational Research*, <https://doi.org/10.1080/00313831.2023.2204110>
- Lim, Miguel Antonio (2018) "The building of weak expertise: The work of global university rankers." *Higher Education* 75:3, 415–430.
- Locke, William (2014) "The Intensification of Rankings Logic in an Increasingly Marketised Higher Education Environment." *European Journal of Education* 49:1, 77–90.
- Marginson, Simon (2006) "Dynamics of national and global competition in higher education." *Higher education* 52, 1-39.
- Marginson, Simon (2014) "University rankings and social science." *European Journal of Education* 49:1, 45–59.
- Mau, Steffen (2019) *The Metric Society: On the Quantification of the Social*. Polity Press, Cambridge.
- Mennicken, Andrea & Espeland, Wendy Nelson (2019) "What's new with numbers? Sociological approaches to the study of quantification." *The Annual Review of Sociology* 45, 223-245.
- Merry, Sally Engle (2011) "Measuring the World: Indicators, Human Rights, and Global Governance." *Current Anthropology* 52: suppl 3, S83-S95.
- Merry, Sally Engle Davis, Kevin E. & Kingsbury, Benedict (toim.) (2015) *The Quiet Power of Indicators: Measuring Governance, Corruption, and Rule of Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Münch, Richard. (2020) *Academic Capitalism. Universities in the Global Struggle for Excellence*. Routledge, Abingdon.
- Neave, Guy (2012) *The evaluative state, institutional autonomy and re-engineering higher education in Western Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Nokkala, Terhi (2008) "'Finland is a small country' narrative construction of the internationalisation of higher education". Teoksessa Bob Jessop, Norman Fairclough & Ruth Wodak (toim.), *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe*. Sense Publishers, Rotterdam, 171–192.
- Piattoeva, Nelli & Boden, Rebecca (2020) "Escaping numbers? The ambiguities of the governance of education through data." *International studies in sociology of education* 29:1-2, 1-18.
- Poutanen, Mikko (2023a) "Competitive knowledge-economies driving new logics in higher education – reflections from a Finnish university merger." *Critical Policy Studies* 13:3, 390–408. <https://doi.org/10.1080/19460171.2022.2124429>
- Poutanen, Mikko (2023b) "Näkyvätkö suomalaisen korkeakoulupolitiikan kristallipallossa lukukausimaksut?" *Poliittinen Talous* 11:1. <https://doi.org/10.51810/pt.125176>
- Poutanen, Mikko (2023c) "From R&D Innovation to Academic Capitalism in Finland." *Scandinavian Journal of Public Administration* 27:1, 29–52. <https://doi.org/10.58235/sjpa.v27i1.10969>
- Pusser, Brian & Marginson, Simon (2013) "University rankings in critical perspective." *Journal of Higher Education* 84:4, 544–568.
- Ringel, Leopold & Werron, Tobias (2020) "Where do rankings come from? A historical-sociological perspective on the history of modern rankings." Teoksessa Angelika. Eppe, Walter Erhart, & Johannes Grave (toim.), *Practices of comparing: Ordering and changing the worlds*. Bielefeld University Press, 137–170.
- Rottenburg, Richard, Merry, Sally E., Park, Sung-Joon, and Mugler, Johanna (toim.) (2015) *The World of Indicators: The Making of Governmental Knowledge through Quantification*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Salmenniemi, Suvi (2023) *Affect, Alienation, and Politics in Therapeutic Culture – Capitalism on the Skin*. Palgrave Macmillan, Lontoo.
- Sauder, Michael & Espeland, Wendy Nelson (2009) "The discipline of rankings: Tight coupling and organizational change." *American Sociological Review* 74:1, 63–82.
- Schulze-Cleven, Tobias, Reitz, Tilman, Maesse, Jens & Angermuller, Johannes (2017) "The new political economy of higher education: between distributional conflicts and discursive stratification." *Higher Education* 73:6, 795–812.
- Simola, Hannu, Rinne, Risto, Varjo, Janne & Kauko, Jaakko (2013) "The paradox of the education race: how to win the ranking game by sailing to headwind." *Journal of Education Policy* 28:5, 612-633.
- Slaughter, Sheila & Cantwell, Brendan (2012) "Transatlantic moves to the market: the United States and the European Union." *Higher Education* 63, 583–606.
- Wedlin, Linda (2008) "University marketization: the process and its limits" Teoksessa Lars Engwall & Denis Weaire (toim.), *The University in the Market*, Portland

Press, London, 143-153.

Wedlin, Linda (2010) "Going global: Rankings as rhetorical devices to construct an international field of management education." *Management Learning* 42:2, 199-218.

Wedlin, Linda (2020) "The Idea of a Global Market for Universities." Teoksessa Lars Engwall (toim.), *Missions of Universities. Higher Education Dynamics*, vol 55. Springer, Cham, 179-192.

Welsh, John (2019) "Ranking academics: Toward a critical politics of academic rankings." *Critical Policy Studies* 13(2): 153-173.

Wilbers, Stefan & Brankovic, Jelena (2021) "The emergence of university rankings: a historicalsociological account." *Higher Education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-021-00776-7>

VIITATUT AINEISTO-ARTIKKELIT

Ala-Kyyny, Juuso (2018) "Kohti vastuullista tutkimuskulttuuria." *Tieteessä Tapahtuu* 36:6, 42-45.

Arminen, Ilkka (2011) "Onko Helsingin yliopisto maailmanluokan yliopisto?" *Tieteessä Tapahtuu* 29:4-5, 47-50.

Kaidesoja, Tuukka (2018) "Akateeminen kapitalismi nykyisessä tiedepolitiikassa." *Tiede & Edistys* 43:2, 95-123.

Kivistö, Sari & Pihlström, Sami (2015) "Akateemisen elämänmuodon mahdollisuuden ehdoista." *Tieteessä Tapahtuu* 33:3, 8-15.

Kouhia, Anna & Tammi, Tuure (2014) "Akateemisen kapitalismin uusliberaali tutkijasubjekti kasvatustieteellisessä tohtorikoulutuksessa." *Kasvatus & Aika* 8:2, 22-39.

Mustajoki, Arto (2017) "Tutkimuksen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden eettisiä kysymyksiä." *Tieteessä Tapahtuu* 35:5, 3-13.

Nieminen, Mika & Auranen, Otto (2010) "Arvioita suomalaisen yliopistotutkimuksen tuloksellisuudesta." *Tieteessä Tapahtuu* 28:3, 14-22.

Plamper, Raakel & Jauhiainen, Arto (2021) "Opiskelijat korkeakoulun asiakkaina – Katsaus kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen." *Kasvatus* 52:1, 79-94.

Poropudas, Olli, Leino, Yrjö, Nuutinen, Anu, Puuska, Hanna-Mari & Pölonen, Janne (2014) "Bibliometrinen tutkimus ja innovaatiopolitiikka." *Tieteessä Tapahtuu* 32:4, 56-59.

Rinne, Risto, Jauhiainen, Arto & Plamper, Rakel (2015) "Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1920-luvulta 2010-luvulle rehtoreiden puheissa." *Kasvatus & Aika* 9:3, 172-210.

Stenius, Kerstin (2003) "Journal impact factor – mittari joka vahvistaa tutkimusmaailman hierarkiaa." *Tieteessä Tapahtuu* 21:7, 35-39.

Välimaa, Jussi (2005) "Suomalainen korkeakoulutus kriisissä?" *Aikuiskasvatus* 25:1, 70-74.

Välimaa, Jussi (2007) "Tie huippuyliopistoksi – koulutuspoliittisen keskustelun analyysia." *Tieteessä Tapahtuu* 25:5, 5-10.

Varantola, Krista (2012) "Tutkimusetiikka yliopiston arjessa." *Tieteessä Tapahtuu* 30:4, 3-8.

Wilhelmsson, Thomas. (2015) "Yliopistolaitoksen juhlahuonona katseet tulevaisuudessa." *Tieteessä Tapahtuu* 33:2, 1-2.

"Tänään sataa kuuden aikaan." Emanuele Coccian haastattelu

JAAKKO KARHUNEN

Saastamoisen säätiö ja Taideyliopiston Kuvataideakatemia kutsuivat filosofi Emanuele Coccian pitämään keynote-luennon osana Kuvataiteen kansainväliset verkostot -hankettaan elokuussa 2023. Coccia opettaa Pariisin École des hautes études en sciences sociales (EHESS) -yliopistossa sekä École Duperré -taideyliopistossa. Hän on julkaissut neljä kirjaa, joista on suomennettu Kasvien elämä (Tutkijaliitto 2020).

Coccian luento pidettiin Helsingissä 20.9. ja tässä julkaistava haastattelu tehtiin edellisenä päivänä. Keskusteluun osallistui Coccian lisäksi ympäristöestetiikan tutkija Sanna Lehtinen. Haastattelijana toimi Jaakko Karhunen.

Jaakko Karhunen: Olet tullut Suomeen pitämään luennon otsikolla *Don't call me Gaia: Notes for a planetary art*. Liittykö luentosi johonkin uuteen hankkeeseesi?

Emanuele Coccia: Kyllä, työskentelen aiheen parissa juuri tällä hetkellä. Kirjoitan kirjaa, jonka ensimmäinen osa käsittelee ekologian kriittistä historiaa. Tarkoitan nimenomaan ekologiaa *tieteenä*, en sitä planeetastamme huolehtivaa suhdetta, jolla ei sinänsä ole historiaa. Ekologia tieteenä syntyi vuonna 1749 Linnaeuksen opiskelijoiden piirissä. Minun analyysini mukaan ekologia on tiede, jonka perustana on seuraavat kaksi pääolettamusta: 1) kaikkien maailmassa olevien eliöeläinten välillä on suhde, ja 2) näiden eliöeläinten ja niiden paikkojen, joissa ne elävät välillä on myös suhde.

Työskentelen aiheen parissa muun muassa siksi, että ekologiasta ei ole tehty montaakaan historiallista tutkimusta. Ja jos tieteenalalta

puuttuu historiallinen tietoisuus omasta luonteestaan, tästä seuraa tiettyjä kriittisiä ongelmia.

Ekologiassa tämä näkyy jo tieteen nimessä: kreikaksi ekologia merkitsee tiedettä taloista, kodeista. On ongelmallista ajatella, että kaikkien eliöeläinten totaliteetti ja kaikkien paikkojen yhdistelmä muodostaisi jotakin, mitä voisimme kutsua ”kodiksi”. Tämä ei tietenkään käy järkeen – tai on pikemminkin vaarallista. Miksi kaikkien eliöeläinten kokonaisuutta ei kuvattaisi talon sijaan vaikkapa kaupungiksi, toriksi tai verkostoksi?

Ekologian käsitteen valinta johtuu tietysti tieteen historiasta, sen perustavasta hypoteesista, jota tiede itse ei voi empiirisesti todistaa, siis oletuksesta että kaikkien eliöeläinten välillä on yhteys. Se on ekologian perustava spekulatiivinen elementti.

1700-luvulla biologia oli tieteenalana vielä staattinen. Biologit eivät uskoneet, että evoluutiota tapahtuu. Lajien välille ei oletettu minkäänlaisia genealogisia suhteita. Lajien ei ajateltu

olevan suhteessa toisiinsa alkuperiensä kautta, ja siksi biologien ainoa tapa käsitteellistää niiden välillä oleva yleinen suhde oli kuvitella itsensä siksi, joka on luonut kaikki lajit: eli kuvitella itsensä jumalan asemaan. Kuka pystyisikään ymmärtämään suhteen esimerkiksi Dakarissa olevan hyttysen, Teksasissa olevan puhvelin ja Sydneyssä olevan kengurun välillä? Ekologian oli pakko ottaa käyttöönsä teologia pystyäkseen tuottamaan tällaisen universalistisen ymmärryksen. Mutta kun näin oli tehty, kun ihminen oli asetettu luojaan asemaan, kaikki näytti ikään kuin valtavalta talolta, joka seisoo isän edessä. Ja kaikki tässä talossa kuului silloin ihmiselle.

Siksi tieteenalan nimi vaihdettiin ekonomista ekologiaksi vuosisata myöhemmin. Edellä sanottu on vain esimerkki siitä, miksi meidän kannattaisi tarkastella uudelleen tämän tieteen historiaa, jotta voisimme olla vähän tietoisempia joistakin sanoista tai käsitteistä ja mahdollisesti myös muuttaa tai vaihtaa joitakin käsitteitä toisiksi. Lyhensin tätä tarinaa paljon, mutta jo se osoittaa, että ekologia-termin taustalla olevat teoreettiset oletukset eivät ole pelkästään ongelmallisia vaan yksinkertaisesti *vääriä*. Ne ovat osa laajempaa ongelmaa, joka meidän pitäisi nyt ratkaista. Monet ilmastokriisiin liittyvät ongelmat ovat sellaisia, että ekologian käsitteet eivät voi olla mikään ratkaisu niihin vaan ovat itse osa niitä.

En tietenkään halua, että ilmastokeskukset väärinkäyttävät kirjaani. Siksi sen jälkimmäinen osa käsittelee sitä, miten voisimme korvata näitä ongelmallisia ja perinteisiä käsitteitä uudemmilla ja paremmilla sanoilla.

En myöskään halua vaivata luentoni kuulijoita puhumalla ekologian kriittisestä historiasta, esimerkiksi ekosysteemin tai invasiivisen lajin käsitteiden historiasta, vaan esittää jotain positiivisempaa. Aloitan kolmesta premissistä tai evidenssistä. Ensinnäkin me elämme nyt ennennäkemättömässä tilanteessa, jossa ensimmäistä kertaa ihmiskunnan historiassa kykenemme havaitsemaan planeetan totaliteetin. Tämä on totta kahdessa mielessä. Meillä on nyt tämän totaliteetin havaitsemiseen riittävät teknologiset välineet: valokuva planeetasta avaruudesta katsottuna,

havaintolaitteita, jotka antavat meille mahdollisuuden saada informaatiota kaikkialta ympäri planeettaa. Tästä teknisestä näkökulmasta meillä on nyt kuva planeetasta, jollaista millään muulla sivilisaatiolla ei tähän mennessä ole ollut.

Meillä on myös valtava määrä meteorologista tietoa. Esimerkiksi tänä kesänä 2023 Kanadan metsäpalot ja Pohjois-Italian myrskyt, niitä ei voi pitää vain paikallisina ilmiöinä vaan planeetan itsensä käyttäytymisen ilmentyminä – ellet sitten satu olemaan tiedevastainen tai ”ilmastokriittinen” henkilö. Tämä on selkeästi uutta. Meillä ei aiemmin ole ollut tällaista *kokemusta*. On myös toinen uutuus: planeettamme ei vain paljasta meille totaliteettiaan tai kasvojaan ensimmäistä kertaa, vaan samalla on myös niin että tämä paljastuminen tapahtuu samanaikaisesti koko ihmiskunnalle.

Voi tietysti ajatella, että jokin sivilisaatio tai kulttuuri olisi jo käynyt läpi vastaavan kokemuksen, mutta vaikka näin olisikin käynyt, se olisi ollut vain *yksi* sivilisaatio eikä tieto tällaisesta tapahtumasta olisi välittynyt muille sivilisaatioille. Nyt sen sijaan on meneillään oudosti samanaikainen planeetan totaliteetin paljastuminen koko ihmiskunnan totaliteetille. Tämä on hyvin kiinnostavaa kognitiivisesta mutta myös poliittisesta näkökulmasta.

Kognitiivisesta näkökulmasta tämä tapahtuma on todiste sellaisten käsitteiden tai sanojen puuttumisesta, jotka auttaisivat meitä edes nimeämään sen, mitä me olemme nyt kokemassa. Kulttuurimme on totaalisen riittämätön, se ei auta meitä. Kutsuuko maapallo ihmiskuntaa hylkäämään kaikki kulttuuriset erot, koska se näin manifestoi itseään kaikille kulttuureille samanaikaisesti? Tällä hetkellä mikään yksittäinen kulttuuri ei voi väittää olevansa muita lähemmässä tai intiimimmässä suhteessa planeettaamme tai väittää, että sillä on paremmat välineet kuin muilla.

Puhun nimenomaan kulttuureista, joita planeetallamme nyt on. Länsimainen kulttuuri ei tietenkään voi väittää omistavansa tällaista eksklusiivista tietoa – mutta tilanne on sama mille tahansa kulttuurille. Juuri tästä syystä kukaan ei ole aikaisemmin joutunut kohtaamaan

planeetan totaliteettia. Tämä on ehkä huono vertaus, mutta nähdäkseni me olemme tällä hetkellä samanlaisessa tilanteessa kuin Aatami ja Eeva olivat elämän ensimmäisenä päivänä. Me joudumme nimeämään kaiken uudelleen.

Toinen premissi on se, että ilmastokriisi todistaa näkökulmiemme kapeudesta ja riittämättömydestä. Ennen määrittelimme maapallon esimerkiksi astronomisesta, biologisesta tai geologisesta näkökulmasta, mutta ilmastokriisi ja ilmasto nähtiin aksidentaalisena tai satunnaisena tekijänä suhteessa johonkin paljon substantiaalisempaan, kuten geologiaan, kemiaan tai fysiikkaan. Nyt sen sijaan ymmärrämme, että ilmasto ei ole planeetan satunnainen aspekti vaan nimenomaan maapallon olemus. Meteorologia on itse elämän mahdollisuusehto, ei toisinpäin. Ei ole niin, että ensin on geologia ja sitten meteorologia: elämä on mahdollista täällä, koska tietynlainen ilmasto on olemassa. Kolmas premissini onkin se, että elämä ja jopa maapallo itse voidaan määritellä vain meteorologian näkökulmasta.

Mutta meteorologia ei ole missään nimessä eksakti tiede. Ei siksi etteikö eksaktius olisi mahdollista vaan koska ilmasto on liian monimutkainen, kompleksi. On kiinnostavaa ajatella, miten me ylipäättään suhtaudumme meteorologiaan. Kun tänään aikaisemmin mietin, ottaisinko sateenvarjon mukaani, vastasit että ”tänään sataa kuuden aikaan”. Tämä on mielestäni hyvä esimerkki siitä, miten suhtaudumme meteorologiaan. Tavallisesti me annamme tai sallimme taivaalle paljon suuremman vapauden toimia kuin maaperälle. Taivaalla voi tapahtua mitä vaan, esimerkiksi pilvet saavat liikkua miten tahovat. Puhun ihmisen fenomenologisen tietoisuuden näkökulmasta: täällä ”alhaalla”, maankamaralla, kaiken pitäisi olla hyvin määriteltyä, mutta ylhäällä taivaalla voi tapahtua mitä vain. Mielestäni meidän pitäisi suhtautua maaperään samalla meteorologisella asenteella, antaa sille se sama vapaus mikä taivaalla on.

Sanna Lehtinen: Sama asia näkyy myös suhteessa ilmansaasteeseen, joka on yksi vaarallisimmista ympäristöuhista terveyden kannalta tällä hetkellä. Havainnon tasolla emme kuitenkaan

pysty huomaamaan sen aiheuttamaa uhkaa, paitsi silloin kun ilma on todella saastunutta. Suhteessa luentoosi, olen hyvin kiinnostunut siitä ajatuksesta, että meteorologia on se areena, jolla maapallo todella paljastaa kasvonsa, ja että maapalloa ei voi redusoida objektiksi, vaan se on prosessuaalinen ja katoava luonteeltaan. Sillä on siis tietty esteettinen dimensio.

Emanuele Coccia: Tämä merkitsee sitä, että maapallo meteorologiana on aito subjekti, se tekee mitä haluaa. Eli esittelin tässä edellä mainitsemani kolme premissiä, ja jokaiseen niistä esitän tietyn vastauksen.

Näistä ensimmäinen liittyy kysymykseen siitä, miten meidän pitäisi nimetä maapallo. *Earth* on erittäin huono nimi, koska se merkitsee pelkätään maaperää, *soil*. Eikä maapallo edes koostu vain tai pääasiassa maa-aineksesta. *Gaia* puolestaan on nimenä huono ensinnäkin siksi, että se viittaa hyvin erityiseen kulttuuriseen kontekstiin eli kreikan mytologiaan ja sitä kautta läntiseen sivilisaatioon. Tämän lisäksi *Gaia* on hyvin ongelmallinen hahmo. Kuten kaikki muukin kreikkalaisessa mytologiassa, *Gaia*-myytti muistuttaa jonkinlaista huonoa saippuaopperaa. On hyvin outoa tai kummallista valita maapallon nimeksi näin ongelmallisen hahmon nimi.

Vakavammin ottaen, planeettaa ei voi nimetä jonkun tietyn kulttuurin sille antaman nimen perusteella – jo siitä syystä, että maapallo on trans-kulttuurinen, trans-sukupuolinen, transikäinen jne. objekti. Meidän pitää löytää uusi nimi, eikä ole hyvä ratkaisu sanoa, että meidän tulisi pitää planeetalle useita nimiä, ensinnäkin siksi että jos nimiä on useita, ei tule ymmärrettyä, että puhutaan kuitenkin samasta objektista.

Sama ongelma on keskustelussa tieteellisestä terminologiasta. Jos meillä ei ole yhtä nimeä, on mahdollista käyttää päiviä tai jopa vuosia neuvotteluihin siitä puhummeko me samasta kasvista vai ei. Argumentti, jonka mukaan tieteellinen terminologia on tuhonnut kasvien nimistön moneuden, ei ota huomioon tätä aspektia. Olen lue- nut alkuperäiskansojen parissa toimivista tutki- joista, jotka ovat kertoneet, että saattaa kestää monta päivää todella varmistua siitä, että jokin

tutkijan käyttämä nimi tietylle kasville todella vastaa heidän tapaansa kutsua tuota kasvia. Me tarvitsemme yhteisiä nimiä. Ilman yhteisiä nimiä emme voi jakaa todellisuutta.

Toinen ehdotukseni on subjektiivinen. Koska maapallo on subjekti eikä objekti, tästä seuraa se, että taide on tiedettä tarkempi tai täsmällisempi kognitiivinen prosessi, jonka kautta maapallosta voi tietää jotakin. Kolmas ehdotus on esimerkki näyttelystä, jossa tämänkaltaista tietoa tuotettiin.

Jaakko Karhunen: Haluaisin kuulla lisää siitä, millaisia käsitteitä tarvitsemme. Millaisia ovat erilaisten käsitteiden efektit tai roolit? Ilmiöiden tai asioiden nimeäminen on symbolisoimisen prosessi, eikö vain? Jotta voidaan olla yhtä mieltä siitä, mistä puhumme, eli mihin me viittaamme, kun sanomme esimerkiksi ”maapallo”. Mutta eikö tieteellisten taksonomioiden rakentaminen ole eri asia ja myös yksinkertaistava tai reduktiivinen prosessi?

Emanuele Coccia: Ei, se ei ole yksinkertaistava prosessi. Tämä on se ongelma. Me oletamme, että terminologian luominen on vain jonkinlainen yksinkertaistus tai reduktio. Ei, ensisijaisesti kyseessä on demokratisoiva toimenpide. Tarkoitan sitä, että tieteellisen kasvitieteen, botaniikan, ja sellaisen kasvitiedon välillä, joka on tyypillistä jollekin paikalliselle yhteisölle, jolla on hyvin omanlaisensa ja suljettu sosiaalinen rakenteensa, on ratkaiseva ero. Jotta jälkimmäisen kaltaiseen tietoon pääsee käsiksi, pitää ensin puhua shamaanin kanssa, ja niin edelleen.

Mielestäni nykyään on vallalla valtava romanttinen, melkein pä uskolonialistinen viehtymys tämänkaltaista tietoa kohtaan. Tällöin unohtuu se valtava etu, että meillä on tietoa, johon pääsee käsiksi ilman minkäänlaista välitystä, ilman välikäsiä, ilman että joutuu käsittelemään jonkun tietyn yksittäisen yhteiskunnan rakennetta. Saadaksemme tietoa kasveista, saadaksemme yhteyden kasveihin, me emme tarvitse mitään initiaation prosessia. Tieteellinen nimeäminen ei ole vain objektivoimista tai vieraannuttamista vaan tiedon demokratisoimista.

Tieteellinen nimeäminen on myös vapauden prosessi, koska siinä ei oleteta minkään tietyn yhden ja saman prosessin läpikäymistä tiedon saavuttamiseksi. Nykyään meillä on kasvitieteelliset museot, joista helposti löydämme eri kasvien näytteet ja nimet, ja näillä instituuteilla on velvollisuus jakaa tätä informaatiota vapaasti. Nykyään vaikuttaa olevan käynnissä ongelmallinen debatti, jossa taidemaailma ottaa hyvin usein tiedettä vastustavan position. En tiedä miksi. Tai oikeastaan tiedän, mutta on ehkä poliittisesti parempi, etten sano siitä enempää.

Kun tuomitsemme modernin tieteen, meidän ei tulisi unohtaa, että ilman näitä tieteitä meillä ei olisi edes tietoisuutta ilmastonmuutoksesta. Tästä syystä meidän tilanteemme on niin monimutkainen: tietyllä tavalla katsottuna moderniteetti epäonnistui, mutta samalla se mahdollisti meille näkymän siihen planetaariseen totaliteettiin, josta juuri puhuin. Siksi ei voida vain sanoa, että laskeudutaan alas modernista ja siirrytään käyttämään jonkin tietyn alkuperäiskansan ikivanhaa tietoa tieteellisen tiedon sijaan. Tietyissä julkisissa keskusteluissa tällainen ajatus on valtavirtainen. Se on kuitenkin romanttinen, uskolonialistinen asenne, koska silloin vain kidnappaamme käyttöömmä sellaista tietoa, jonka ei koskaan ollut tarkoituksaan pyrkiä vastaamaan niihin yleisiin kysymyksiin, joiden edessä me nyt olemme. Samalla myös sivuutamme muita todellisia ongelmia.

Sanna Lehtinen: Mikä on näyttelyiden rooli suhteessa tulevaisuusskenaarioihin orientoituneeseen ajatteluun tai ennakoimiseen nykyisessä tilanteessamme, jossa ilmasto tai meteorologiset tapahtumat ovat liian monimutkaisia tai komplekseja ennustettaviksi? Näyttely on tapa esittää asioita, mutta voisiko se osallistua myös tulevaisuuden tapahtumien ennakointiin. Miten näyttelyformaatti voi auttaa tässä, vai voiko?

Emanuele Coccia: Näyttelymuodon synty tai sen universalisoituminen tapahtui maailmannäyttelyiden kautta Euroopassa 1800-luvun loppupuoliskolla. Maailmannäyttelyiden tarkoituksena oli esittää erilaisia tulevaisuuden trendejä. Toisin

sanoen näyttelyt olivat jo alusta alkaen eräänlaisia työkaluja yhteisen ja jaetun tulevaisuuden ennustamiseksi. Vielä tänäänkin, vaikka tämä tuntuukin aika abstraktilta, nykytaiteen museoihin ei mennä siksi että saataisiin tietää mitä huomenna tapahtuu, vaan saadaksemme tietää mitä tapahtuu ylihuomenna. Mielestäni näissä museoissa ei siis vierailta sen takia, että opittaisiin tuntemaan jonkun tietyn taiteilijan teoksia vaan että ymmärrettäisiin, mitä tulee tapahtumaan.

Tieteellinen metodi pystyy helposti ennakkoimaan sitä, mitä tapahtuu huomenna, mutta ei sitä mitä seuraavana päivänä käy. Tämä ei ole mahdollista kokeellisen tieteen prosesseilla, siis nykyisyydestä käsin. Ylihuominen, siis se mikä ei ole suoraan yhteydessä nyt havaittavissa olevaan, ei ole pääteltävissä datan perusteella. Tämän takia taide ylipäättään on hyödyllisempää meille, ja yhtenä tärkeänä osana myös itse näyttelyformaatti. Yksi ekologisen ajattelun ongelmista onkin se, että se on niin tiukasti kiinnittynyt huomiseen, mutta hyvin harvoin siihen, mitä tapahtuu huomisen jälkeen. Ylihuominen on ikään kuin se tulevaisuus, jonka ei ole tarkoitus tapahtua sen perusteella, mitä tänään tapahtuu. Se on tulevaisuutta, jolla ei ole yhteyttä nykyisyyteen ja joka on katkeamassa tai epäjatkuva nykyisyyden kanssa. Tarkoitan sitä, että nykyisessä ekologisessa keskustelussa meiltä puuttuu jonkinlainen tulevaisuuden visio. Meillä ei ole mitään ideaa eikä edes mitään halua tietää, ei niinkään sitä miten välttäisimme katastrofin, vaan paljon yleisemmin: miten me haluamme elää?

Sanna Lehtinen: Onko tässä kyse enemmän ylihuomisen luomisesta kuin sen tietämisestä?

Emanuele Coccia: Niin tai sen tietämisestä, millaiseksi me haluaisimme ylihuomisen luoda. Ja tässä taiteella on tärkeä rooli.

Jaakko Karhunen: Haluaisin palata vielä hieman edellisen kysymyksen teemoihin. Miten, mihin ja keihin pyrit vaikuttamaan luomillasi käsitteillä? Vaikutat puhuvan useammin taideopiskelijoille kuin esimerkiksi akateemisille spesialisteille, vai kuinka? Tämä on siis kysymys tekstiesi yleisöstä ja siitä, millaiseksi sen ajattele.

Emanuele Coccia: Työskentelen paljon taiteilijoiden ja taideinstituuttien kanssa, ja uskon että museoilla tulee olemaan valtavan suuri rooli tulevaisuudessa. Eikä vain tulevaisuudessa vaan jo nyt tänä päivänä. Museot ovat viimeisiä jäljellä olevia paikkoja, joissa yritetään harjoittaa kulttuurista politiikkaa sanan antiikista juontuvassa, kommunistisessa merkityksessä. Eli pyritään tuottamaan tietynlainen hegemonia julkisessa tilassa. Näissä tiloissa taiteella on ehdottomasti rooli, vaikka se ei olekaan kaiken keskiössä.

Työskentelen paljon arkkitehtien, etenkin maisema-arkkitehtien kanssa, mutta myös tieteilijöiden kuten kasvitieteilijöiden tai biologisten kanssa. Työskentelen dialogissa eri kenttien toimijoiden kanssa, en niin että muut käyttäisivät minun käsitteitäni tai filosofiaani. Olen hyvin utelias ihminen, ja pyrin työssäni vain muuttamaan sanoiksi niitä praktiikoita, joita yhteistyökumppanimme taiteen, tieteen, tai arkkitehtuurin aloilla jo harjoittavat.

Jaakko Karhunen: Eli näkisit niin että sinun roolisi koostuu lähinnä oikeiden sanojen valitsemisesta? Samalla olet kuitenkin selkeästi kaikenlaista tieteellistä erikoistumista vastaan. Voitko sanoa jotain tästä aiheesta? Mikä on ero aristoteelisten taksonomioiden ja niiden modernien ekologisten taksonomioiden kanssa, joita kritisoit?

Emanuele Coccia: Minä kirjoitan, kirjoittaminen on työtäni. Organisoin myös näyttelyitä, ja olen osa erilaisia yhteisöjä, jotka työskentelevät arkkitehtuurin tai vaikka muodin kanssa spesifien projektien parissa. Mutta kyllä, se taito, jonka minä voin tarjota, siinä on kyse nimenomaan sanoista tai käsitteistä.

Kysymykseen aristoteelisesta perinteestä sanoisin, että minä kritisoin myös sitä traditiota. Ajattelen niin että me olemme nyt sellaisessa tilanteessa, ettei tiedon jakaminen erilaisille tieteenaloille on enää perusteltua. Se evidenssi ja ne faktat, jotka meillä nyt on, eivät enää tue tätä tieteidenvälistä jakoa. Maailma on vain yksi. Tämä puhelin, jota pidän kädessäni, sillä on elektroninen, fysikaalinen, kemikaalinen luonteensa, mutta myös affektiivinen, emotionaalinen,

sosiaalinen ja taloudellinen luonteensa ja niin edelleen. Samalla se kuitenkin on vain yksi objekti – sitä ei voi jakaa seitsemään eri objektiin. Näiden aspektien välinen ero ei ole reaalinen – ne ovat vain eri näkökulmia.

Jos näiden näkökulmien välinen ero on liian vahva, niin se johtuu vain siitä, että tiedon levittämisen organisoimisessa tätä jaottelua vahvistettiin jakamalla ihmiset erityisiin korporaatioihin, joilla on oikeus tietynlaiseen tietoon. Erottelussa sosiologian ja fysiikan välillä on vähemmän kyse erilaisista tiedoista kuin erottelusta niiden ihmisten välillä, jotka väittävät omistavansa täydellisen tiedon näistä tieteistä. Tämä erottelu tapahtuu tietenkin yliopistoprofessorien välillä, jotka meidän yhteiskunnassamme ovat niitä, jotka takaavat tiedon oikeellisuuden. Miksi olet huvittunut?

Jaakko Karhunen: Ihan vaan tämän yliopistokontekstin vuoksi, jossa juuri olemme.

Emanuele Coccia: Juuri niin! Kuvittele maailma ilman yliopistoja. Sellaisessa maailmassa olisi aivan älytöntä sanoa, että ”minä kirjoitan *vain* kemiasta enkä lainkaan fysiikasta”. Kemia käsittelee atomien käyttäytymistä mutta niin käsittelee fysiikkakin. Siinä maailmassa pyrittäisiin pikemminkin yhdistämään nuo tiedot – myös siksi että tuo kaikki tieto ”sijaitsee” yhdessä mielessä. Tieteenalojen väliset erot ovat paljon vähemmän kiinni tieteiden itsensä epistemologisissa eroissa kuin siinä, että tietty henkilö kuuluu korporaatioon, joka väittää omistavansa täydellisen tiedon yhdessä tieteen haarassa, muttei tiedä muista tieteenaloista mitään.

Siksi tiede alun perin jaettiin eri disiplineihin. Mutta nyt emme enää voi pitää näistä keinoitekoisista jaotteluista kiinni, me emme voi enää sietää niitä, ne eivät enää käy järkeen. Ongelmat joita nyt kohtaamme ovat liian komplekseja, liian kiireellisiä ratkaistaviksi: olisi täysin älytöntä yhä pohdiskella sitä, kuuluuko jokin ongelma talouden tai vaikka biologian piiriin. Kysymys ei siis ole muotoa ”aristotelisuus vastaan modernius”. Sen sijaan meidän pitäisi ehkä tuhota yliopistot – tai pikemminkin löytää muita tapoja tuottaa ja levittää tietoa. Siinä on jotain todella pielessä, miten levittämme ja

patrimonialisoimme tietoa nykyään. Se tuottaa paljon ongelmia.

Jaakko Karhunen: Eli tätä voisi kutsua sinun ajatuksesi siitä, millainen tiedon politiikka meillä tulisi olla?

Emanuele Coccia: Kyllä! Meidän tulisi lopettaa filosofiasta puhuminen: on vain tiedon politiikkaa. Kaikki tiedon lajien väliset rajanvedot, raja taiteen, fysiikan ja niin edelleen, välillä, ne ovat seurauksia vain tietynlaisesta tiedon politiikasta.

Meillä on todisteita siitä, että kun yliopistot poistetaan jostakin maasta, niin kukaan ei voi enää asettaa tai sosiaalisesti perustella tieteen ja taiteen välistä eroa. Jopa metodologinen argumentti siitä, että miten jokin tietty tieto on tuotettu, determinoisi sen oikeellisuuden, myös se on paikkansapitämätön. Me kaikki olemme lukee neet Bruno Latouria. Tieteessä ei kyse pelkästään empiirisestä kokeellisuudesta vaan myös tiedon sosiaalisista levittämisen tavoista.

Jaakko Karhunen: Vaikuttaa siltä, että vastustat epistemologisia kysymyksenasetteluja, ja sen sijaan haluaisit luoda jonkinlaisia uusia ontologioita. Vai onko tämäkin dikotomia liian kiinni kuvaamissasi tieteidenalojen välisissä rajoissa?

Emanuele Coccia: Haluan mennä vielä pidemmälle, kyseessä on tämänkin kahtiajaon ylikäynti. Minunkin pitää tietysti käyttää jo olemassa olevia käsitteitä, mutta epistemologian ja ontologian välinen kiista on jo liian vanha. Se ei enää mielestäni ole käyttökelpoinen.

Jaakko Karhunen: Entä kosmologian tai panteismin käsitteet, onko niistä sinulle mitään hyötyä?

Emanuele Coccia: Ne ovat hyvin kiinnostavia, miksei! Kosmologia on tapa sanoa, että kaikki tieto on tietoa kaikesta, koska kosmos merkitsee juuri kaiken totaliteettia. Panteismilla puolestaan on hyvin jalo traditio, joka ei tee eroa materian ja jumaluuden välillä. Se on erittäin hyvä, kaunis lähtökohta. Jumala on kaikkialla. Herakleitoksesta on olemassa yksi hyvin

kaunis anekdootti Diogenes Laertiuksen kirjassa. Herakleitos oli elämänsä lopussa melko kuuluisa. Joitakin ihmisiä meni hänen luokseen kylään, kun Herakleitos oli paistamassa leipää uunissa. He ajattelivat, etteivät voi nyt tällaisessa kotoisassa, intiimissä tilanteessa häiritä häntä. Herakleitos kuitenkin vastasi heille: ”Tulkaa tulkaa, älkää ujostelko, jopa leivässä on jumaluus.”

Jaakko Karhunen: Entä Spinoza? Millainen suhde sinulla on Spinozaan?

Emanuele Coccia: Spinoza on vaikuttanut ajatteluuni luonnollisesti erittäin paljon, jo filosofian opintojeni alusta asti.

Jaakko Karhunen: Hienoa! Kiitos paljon, luulen että lähestymme tämän keskustelun loppua.

Sanna Lehtinen: Onko sinulla vielä mitään yleistä viestiä liittyen huomiseen luentoon? Haluatko sanoa jotain nuorille taiteilijoille, jotka kamppailevat juuri tämän keskustelun teemojen kanssa? Tarkoitan siis sitä, miten suhtautua erilaisten materiaalien käyttöön nykytilanteessa? Tiedän keskusteluista opiskelijoiden kanssa, että nämä teemat ovat hyvin ajankohtaisia taideopiskelijoille. Miten suhtautua materiaaliseen maailmaan? Millainen on taiteilijoiden rooli eri tuotantoketjuissa? Miten tämä taiteen tekemiseen liittyvä asia suhteutuu ajatukseesi siitä, että maapallolla on oma toimijuutensa?

Emanuele Coccia: Tähän kysymykseen voisi käyttää kolme tuntia! Mielestäni meidän pitäisi ehkä kokonaan uudelleenorganisoida taidekoulumme, mutta tämä ei välttämättä ole kaikkein hyödyllisin viesti tällä hetkellä taidetta opiskeleville ihmisille.

Suhteessa materiaalisuuteen on tarpeellista kysyä, miksi ylipäättään käytämme sanaa taide. Siis miksi nimeämme yhdellä sanalla niinkin erilaisia praktiikoita kuin maalaustaide, kuvanveisto, teatteri, arkkitehtuuri ja niin edelleen, mitä yhteistä näillä kaikilla oikein on toistensa kanssa? Miksi juuri tämä sana?

Taiteen käsite juontuu latinan sanasta, joka merkitsee teknologiaa” Se otettiin käyttöön Italian renessanssissa 1400-luvulla erittäin kiinnostavan debatin tuloksena. Kuten tiedämme, kreikkalaisille ja roomalaisille oli tärkeää erotella toisistaan sellaiset toiminnan muodot, jotka olivat vapaiden subjektien arvon mukaisia, ja sellaiset, jotka sopivat vain orjille. Me usein unohdamme tämän, mutta näissä molemmissa yhteiskunnissa orjuus oli täysin normaalia. Aktiviteetit joita me nykyään pidämme taiteina, teatteri, kuvanveisto, maalaus, kaikki millä oli tekemistä aineellisuuden kanssa – näitä kaikkia pidettiin vain orjille, ei vapaille miehille, sopivina tekemisen muotoina.

Aristokraattiin kuuluva ei voinut harjoittaa maalaustaideita – se ei yksinkertaisesti ollut hyväksyttävää. Ajatus oli se, että kaikissa näissä praktiikoissa oltiin tekemisissä materiaalin kanssa, sen sijaan että harjoitettaisiin sielua tai mieltä. Tästä syystä ne oli varattu orjille. Renessanssin aikaan muun muassa Alberti, Vasari ja heidän koko taiteilijasukupolvensa puolestaan väittivät, että myös maalaus ja kuvanveisto ovat itseasiassa ajattelun muotoja, kirjaimellisesti, että ne ovat vapaita taiteita. Albertin tutkielma maalaustaiteesta on ensimmäinen tutkimus taiteesta ylipäättään, sen modernissa merkityksessä. Hänen tarkoituksensa oli nimenomaan todistaa, että maalaustaide kuuluu vapaisiin taiteisiin.

Vastatakseni kysymykseesi, jopa pigmenttien levittäminen kankaalle on ajattelemisen muoto. Mielestäni uusien taiteilijoiden pitäisi aina muistaa tämä asia. He ajattelevat aineen avulla tai kanssa. Praktiikassaan he koko ajan todistavat, että jopa jokin pieni pala ainetta on *idea*. Jos he unohtavat tämän tiedon, he ovat hukassa. Jos he haluavat olla taiteilijoita, tämä asia pitää jatkuvasti ottaa huomioon. Materiaalin kanssa tekemisissä oleminen tarkoittaa ideoiden kanssa tekemisissä olemista, ja toisinpäin, ei ole mahdollista ajatella ilman suhdetta materiaalisuuteen. Ei ole väliä, millaisesta materiaalisuudesta on kyse, olipa se sitten ääntä tai sanoja.

Kysymyksesi toinen osa liittyi yhteiskuntaan. Tämä on nyt hieman provokatiivista, mutta mielestäni taidemaailmaa vaivaa yksi iso ongelma.

On mahdollista olla taiteilija, jos on ideoita, joita haluaa välittää. Jos ideoita taas ei ole, ei voi olla taiteilija: jos ei ole tarinaa kerrottavaksi, ei voi kirjoittaa romaania, tai jos ei ole tietoa, jos ei ole jotain löydöstä, ei voi kirjoittaa tieteellistä artikkelia. Nykyään monella taiteilijalla on sellainen ongelma tai väärinkäsitys, että jos käsittelet työssäsi yhteiskunnallisia ongelmia tai yhteiskunnallista kärsimystä, vaikka sinulla ei ole mitään omaperäistä ideaa annettavaksi, niin tämä halu käsitellä näitä asioita riittää hyvän taiteen tekemiseksi.

Tällainen ajattelu on hyvin vaarallista. Pelkkä halu paljastaa epäkohtia ei riitä mihinkään. Kun kyse on yhteiskunnallisesta tai ekologisesta ongelmasta, täytyy esittää jonkinlainen ratkaisuehdotus, joka on luonteeltaan esimerkiksi taloudellinen, tai sitten on kyettävä ilmaisemaan taiteellinen idea suhteessa tähän ongelmaan, eikä se voi olla vain mistä tahansa sanomalehdestä luettavissa oleva raportti. Me emme tutki Caravaggion maalauksia siitä syystä, että hänen teoillaan oli aikanaan tietynlainen uutisarvo. Ei, taiteilijan tulee *vääntää* todellisuutta joksikin muuksi, joksikin joka on paljon voimakkaampaa kuin pelkkä poliittinen ongelma. En halua, että taiteilijoista tulee pelkästään huonoja journalisteja. Me emme tee mitään journalistisella taiteella, minun mielestäni. Mielestäni kaikki tuntevat ja tietävät jo nykyiset ongelmamme, eikä ole mitään syytä kokea jonkin tietyn yksilön halveksuntaa tai inhoa sosiaalisia ongelmien edessä: se ei tuota minkäänlaista muutosta.

Jaakko Karhunen: Kirjoitat jossain vapauden tekniikoista tai teknologioista, eikö niin? Jos käsitän oikein, sinun mukaasi tuottava tai luova ajattelu on eräänlainen vapauden tekniikoiden normi tai standardi?

Emanuele Coccia: Kyllä, ehdottomasti. Miksi me menemme museoihin katsomaan taidetta? Kun näemme vaikkapa Caravaggion taidetta, me koemme tiettyä vapautta sen äärellä. Koska koemme että tämä taitelija käsitteli materiaa ”hänen omalla vapaudellaan”. Hänellä ei ollut mitään pakkoa laittaa tämä väri tänne ja tuo

toinen väri tuonne, ne ovat molemmat taiteilijan vapaita valintoja. Väitän myös, että tämä vapauden ilmaus on tarttuvaa. Kun taiteilijan vapauden ilmauksen kokee itse, sen myös saa itselleen. Vapaus ei synny inhon kokemuksesta maailmaa ja sen epäkohtia kohtaan. Jos kokemusta näistä epäkohdista ei transformoi joksikin muuksi, siitä ei ole mitään hyötyä. Taide ei ole vain sosiaalisen inhon ilmausta. Ehkä kritiikki itse tulisi hylätä, ja taiteen pitäisi sen sijaan pyrkiä luomaan uusia visioita siitä, millainen tulevaisuus meillä voisi olla. Taide ei ole vain valkokangas sille, mikä maailmassa ei toimi: meillä on jo journalismi tähän tarkoitukseen.

Jaakko Karhunen: Mutta eihän siitä pääse mihinkään, että jokainen taiteilija joutuu kamppailemaan oman taiteellisen praktiikkansa ja toisaalta käsittelemiensä aiheiden välillä olevan dikotomian kanssa? Eikö näiden kahden yhteensovittaminen ole se kiista, joka voi tuottaa muutosta?

Emanuele Coccia: Mielestäni meillä on jo *liikaa* politiikkaa. ■

TIMO KAITARO

André Bretonin *Nadjan* kuvitus

DOI:10.51809/TE.137912

CC BY-NC-ND 4.0

André Bretonin *Nadja* (1928/1963) on ensimmäinen kirjailijan kolmesta elämäkerrallisesta esseestä, jotka muodostavat eräänlaisen trilogian (Crastré 1971). Kaksi muuta teosta ovat *Les vases communicants* (1932) ja *L'amour fou* (1937). Teoksia yhdistävät yhteiset teemat, kuten satunnaiset mutta merkitykselliset kohtaamiset, joita Breton kutsuu ”objektiivisiksi sattumiksi”, sekä hänen käsityksensä intohimoisesta, yhteen henkilöön kohdistuvasta ainutlaatuisesta ”hullusta” rakkaudesta. Niillä on myös yksi yhteinen ulkoinen piirre: ne on kaikki kuvitettu valokuvin. Mainittuja Bretonin teoksia on vaikea luokitella perinteisten kirjallisten lajityyppien mukaan: omaelämäkerralliset ainekset (päiväkirjanomaiset merkinnät ja vapaammat muistelut) sekoittuvat esseistisiin jaksoihin. Etenkin joissakin *L'amour fou* jaksoissa tekstin maisemakuvaukset lähestyvät proosarunoutta. Vaikka *Nadja* saattaa päällisin puolin vaikuttaakin romaanilta, se ei sitä ole, sikäli kuin romaani on kuvitteellinen proosakertomus.¹ *Nadja* ei ole fiktiota sanan varsinaisessa merkityksessä. Teos mielletään toisinaan romaaniksi, mikä johtuu uskoakseni siitä, että faktan ja fiktion ero on viime kädessä semanttinen: kyse on tekstin suhteesta todennettavissa oleviin faktoihin. Kuvitteellisuus ei ole tekstin itsensä ominaisuus, joka olisi havaittavissa tekstuaalisen analyysin avulla. Vaikka erilaiset paratekstit saattavat tehdä selväksi pitääkö tekstiä lukea faktana vai fiktiona, jälkimmäiset yleensä kuitenkin *teeskentelevät* kuvaavansa tositahtumia.

Nadjan romaaninkaltaisuutta pitäisikin ehkä tarkastella perinteisen ”romaanin” ja ”romanssin” eron valossa. Ensin mainitussa henkilöt ja heidän toimintansa ”esittävät todellista elämää” tai

heillä on ainakin enemmän tekemistä todellisen elämän kanssa kuin jälkimmäisessä (ks. Baldick 2015, s.v. ’novel’ ja ’romance’; Ikonen 2010, s.v. ’romaani’ ja ’romanssi’). Tässä mielessä *Nadjan* suhdetta romaaniin voisi pitää samana kuin surrealismin – kirjaimellisesti käännettynä ”ylirealismin” – suhdetta realismiin (Kaitaro 2008). Suhteen todellisuuteen ollessa romaniakin läheisempi, *Nadjaa* voisi pitää eräänlaisena ”yliromaanina”. Vaikka Bretonin narratiivin totuudenmukaisuutta on toisinaan kyseenalaistettu, se ei tee teoksesta fiktiivistä. Faktojen kyseenalaistaminen ei nimittäin ole lainkaan asiaankuuluvaa fiktion kohdalla.

Breton ei pelkästään teeskennellyt kertovansa tositarinaa. Toisin kuin fiktiossa, jossa tekijän version kyseenalaistamien olisi absurdia ja uusien päähenkilöä koskevien tosiasioiden löytäminen mahdotonta, *Nadjan* kohdalla on todella mahdollista tarkistaa Bretonin antamat tapahtumien päivämäärät, moittia häntä joidenkin faktojen mainitsematta jättämisestä, löytää dokumentteja siitä, mitä *Nadja*ksi itseään kutsuvalle naiselle tapahtui sen lisäksi mitä Bretonin kirjassa kerrotaan, tai löytää valokuvia hänestä. Nämä kaikki ovat seikkoja, joita ei voi tehdä Madame Bovaryn tai Julien Sorelin kohdalla. Koska valokuvien ajatellaan esittävän todellisuutta suuremmin, luotettavammin tai realistisemmin kuin romaaneja perinteisesti kuvittavat kiviipiirroset, tuntuu luontevalta, että *Nadja* on kuvitettu valokuvilla. Valokuvat antavat ymmärtää, että tekstillä on samankaltainen dokumentaarinen suhde todellisuuteen kuin valokuvilla. Mutta siitä huolimatta, että ne ovat valokuvia eikä grafiikkaa, *Nadjan* kuvien esillepano tuo mieleen

vanhojen romaanien kivipiirroksiset. Näiden piirrostensa tapaan kuvat on sijoitettu narratiiviin lainaamalla kuvatekstiksi asianmukaista kohtaa tekstistä. Mutta kuten tulemme huomaamaan, kuvat myös poikkeavat jossain suhteessa tällaisista romaanikuvituksista. *Nadjan* valokuvat eivät nimittäin aina tunnu niinkään *kuvittavan* tekstiä vaan pikemminkin täydentävän, lisäävän, korvaavan, dokumentoivan sitä tai ”kummittelevan” siinä.

Outoja yhteensattumia ja levottomuutta herättäviä kuvia

Nadja alkaa kysymyksellä ”kuka minä olen?” (*qui suis-je?*). Breton viittaa tässä yhteydessä sanontaan ”kerro minulle millaisia ystäväsi ovat, niin kerron millainen sinä olet”. Ranskankielisessä versiossa esiintyy kummittelua tarkoittava verbi ”*hanter*”, joka viittaa myös toistuvaan, joidenkin seurassa tai jossain paikassa olemiseen. Breton toteaa sanonnan siirtävän kysymyksiensä subjektiivisesta perspektiivistä toisten näkökulmaan ja muuttavan hänet kummitukseksi, johon sisältyy ajatus palaamisesta ”kummittelemaan” samoissa paikoissa. Se tekee myös omasta henkilökohtaisesta identiteetistä häilyvän ilmestyksen, joka vaatii muiden läsnäoloa ollakseen olemassa. Breton viittaa siis siihen, että vastaus hänen kysymykseensä ei löydy niinkään kääntämällä katse sisäänpäin kohti omia ajatuksia, vaan tutkimalla ihmisiä tai paikkoja, joihin hän palaa elässään ”kummittelemaan”, ja jotka vastavuoroisesti ”kummittelevat” hänen mielessään.

Kuvattuaan ensin, eräänlaisena prologina kirjan varsinaiselle narratiiville, joitakin hänen elämäänsä liittyneitä merkityksellisiä satunnaisia kohtaamisia, Breton aloittaa varsinaisen tarinansa. Hän kertoo, kuinka tapasi kadulla satunnaisesti ohikulkevan naisen, jonka erikoisella tavalla meikatut silmät kiinnittivät hänen huomionsa. Breton puhuttelee naista ja he alkavat tavata säännöllisesti – tosin ei aina tarkoitukSELLISESTI – vaellellen päämäärättömästi Pariisin kaduilla. Nadjaksi itseään kutsuva nainen näyttää houkuttelevan esiin outoja yhteensattumia

– siinä määrin outoja, että jotkut kommentaattorit ovat jopa olettaneet niihin liittyvän jotain paranormaaleja elementtejä (Cardinal 1986, 31–34), mutta jotka Breton kuvaa pelkistetyn objektiivisesti pohtimatta niiden metafyyysisiä tai metapsyykkisiä implikaatioita. Nadja näyttää elävän välillä jalat tukevasti irti jokapäiväisistä tervejärkisistä realiteeteista kultivoiden mielikuvitustaan surrealismilla ihanteiden mukaisesti. Tämä tosin valitettavasti tapahtuu vailla surrealistien itsesäilytysvaistoa, joka suojeli heitä siltä, mitä kutsutaan hulluudeksi.² Lopulta Nadja alkaa käyttäytyä oudosti hotellissaan ja hänet viedään psykiatriseen sairaalaan. Hän vietti loppuelämänsä psykiatrisessa laitoshoidossa.³ Emme tiedä, saiko hän koskaan tietää Bretonin heidän harhailuistaan kirjoittamasta kirjasta, vaikka hän oli sen ennustanutkin (Breton, *Œuvres complètes*, I, 707–708; tästä eteenpäin OC). Bretonin kertomus ei ole mikään rakkaustarina, vaikka Nadja selvästi olikin rakastunut runoilijaan. Huolimatta kiinnostuksestaan Nadjaa kohtaan ihmisenä, Breton ei voinut vastata tämän tunteisiin.⁴ Kirjan viimeinen osa tekee kuitenkin Nadjasta eräänlaisen todellisen ja molemminpuolisen rakkauden airuen.

Vuonna 1963 julkaistun *Nadjan* lopullisen laitoksen 48 kuvaa voidaan jakaa karkeasti kolmeen eri ryhmään: a) kuvat tekstissä mainituista paikoista tai esineistä, mukaan lukien taideteokset (paikkoja 18 ja esineitä 8 kpl), b) muotokuvat tekstissä mainituista henkilöistä (7 kpl) ja c) kopiot erilaisista dokumenteista (15 kpl), joista suuri osa Nadjan piirroksia (10 kpl). Joukossa on myös yksi valokuvamontaasi: kuvat Nadjan silmistä monistettuna päällekkäin. Suuren osan paikoista, valtaosaltaan Pariisista, on kuvannut Jacques-André Boiffard, maalari ja valokuvaaja, joka oli alkuperäisen surrealistiryhmän jäsen. Man Ray, toinen surrealistiryhmän jäsen Nadjan kirjoittamisen ajoilta, on ottanut muotokuvat Bretonin surrealistitovereista Paul Éluardista, Benjamin Péret’stä and Robert Desnos’sta.

Bretonin kirjeenvaihdosta selviää, että hän oli suunnitellut kuvituksen huolellisesti ja otattanut tarvitsemiaan kuvia paikoista ja esineistä. Eräissä kirjeessään Breton mainitsee suunnittelevansa

kertomuksensa julkaisemista ”noin viidenkymmenen sen elementtejä kuvaavan valokuvan kanssa”. Hän myös mainitsee 21 valokuvan kohteet. Vuoden 1928 ensipainos sisältää melkein kaikki nämä ja lisäksi muutamia listassa mainitsemattomia kuvia, yhteensä 44 kuvaa. Vuonna 1963 ilmestynyt *Nadjan* uusittu laitos sisältää kuvia, joita ei ensipainoksessa ollut, muun muassa kuvia, jotka oli mainittu alkuperäisessä listassa, mutta jotka jostain syystä puuttuivat ensipainoksesta. Lisäksi Breton muutti joidenkin kuvien rajausta.⁵ Richard Howardin englanninkielinen käännös perustuu ensimmäisen painoksen tekstiin vastavine kuvituksineen. Janne Salon suomennos sen sijaan on tehty vuoden 1963 laitoksesta.⁶

Bretonin osoittama perusteellisuus ja huolellisuus kuvituksen suunnittelussa ja toteutuksessa osoittaa selvästi, että Nadjan kuvitus ei ole kokonaisuudessaan mikään avantgardistinen kikka tai kokeilu. Valokuvat ovat olennainen osa teosta. Ne ei eivät ole kuvitusta sanan perinteisessä mielessä sikäli, että kuvitettu teksti voisi ilmestyä hyvin myös ilman kuvitusta tai toisenlaisin kuvituksin. Mutta Nadjan kohdalla teoksen luoma vaikutelma perustuu merkittävästi kuvitukseen – siinä määrin, että kukaan tervejärkinen kustantaja ei voisi edes harkita julkaista siitä painosta ilman kuvitusta.⁷

Koska Breton oli *Surrealismen ensimmäisessä manifestissa* (*Manifeste du surréalisme*, 1924) kritisoinut triviaaleja ja merkityksettömiä kuvauksia romaaneissa (Breton OC, I, 314–315), voisi ajatella, että Nadjan kuvituksen tarkoituksena on yksinkertaisesti välttää tällaisia kuvauksia.⁸ Tätä tulkintaa tukee tekijän huomautus teoksen esipuheessa, *Dépeche retardée*, vuoden 1963 laitokseen, että valokuvien tarkoitus on eliminoida kaikki kuvaukset (Breton OC, I, 645). Mutta jos valokuvien tarkoitus olisi ollut korvata kuvaukset, miksi ihmeessä ne olisivat yhtään parempia kuin triviaalit kielelliset kuvaukset, jotka ne korvaavat?

Bretonin huomautus kuitenkin viittaa epäsuorasti yhteen kuvitusten piirteeseen. Ne eivät ole vain kuvittamassa sitä, mitä tekstissä on sanottu (esittämällä visuaalisesti sitä, mikä tekstissä on kerrottu sanoin). Ne täydentävät kirjoitusta tuomalla esiin asioita, jotka eivät välttämättä ole läsnä tekstissä tai jotka eivät yksinkertaisesti ole

välitettävissä sanoin. Tekstin ja kuvan komplekmentaarisuus on itse asiassa tyypillistä sellaisille surrealistisille julkaisuille, jotka on tehty kirjailijan ja kuvataiteilijan yhteistyönä.⁹ Näissä teoksissa kuvat eivät kuvita tekstiä eikä teksti selitä kuvia. Kuvien tarkoituksena ei ole lisätä informaatioita periaatteella ”yksi kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa”. *Nadjassa* kuvien merkitys on useimmiten enemmän affektiivinen kuin informatiivinen. Kirjeessään Lise Meyerille syyskuun 16 päivänä 1927 Breton (OC, I, 1506) pyytää tältä valokuvia ja perustelee, että eräs kuva tekisi kirjasta enemmän levottomuutta herättävän (*plus troublant*). Kuvien levottomuutta herättävä vaikutelma ei kuitenkaan perustu siihen, että niissä näytettäisiin jotakin shokeeraavaa tai eriskummallista: kuvat esittävät usein kaupunkinäkymiä, joita kukaan ei katsoisi niin pittoreskeiksi, että niistä kannattaisi tehdä postikortteja. Kaikki on kuvattu yksinkertaisen dokumentaarisesti ja objektiivisesti.

Minän indeksikaatio

Yksi *Nadjan* valokuvien funktioista selviää kenties Bretonin esipuheessaan paljastamasta teoksen tyyllillisestä ihanteesta. Hän toteaa, että hän on valinnut teokselleen ilmaisutavan, jolla lääketieteelliset neuropsykiatriset havainnot kuvataan (Breton OC, I, 645). Lääketieteelliset havainnot, erityisesti tapauselostukset, on usein kuvitettu tekstissä kuvattuja ilmiöitä esittävin valokuvin. Charcot’n aikoinaan otattamat kuvat vangitsivat potilaiden eleet, asennot ja hysteeriset kohtaukset. Neurologit ja psykiatrit ovat myös dokumentoineet potilaidensa piirustuksia tai maalauksia. Tällaiset dokumentit kiinnostivat ja kiehtoivat surrealisteja.¹⁰ Nadjan kuvituksella on samanlaisen dokumentaarinen funktio – kenties kahdellakin tavalla: ensinnäkin ihan pelkkänä dokumentaationa ja toiseksi dokumentaation tyylin ja lajipiirteiden jäljittelynä. Tämä jäljittelyn paradoksaalisuus piilee siinä, että tässä tapauksessa teksti, joka jäljittelee objektiivisen dokumentaation piirteitä ei ole fiktoita, joka jäljittelee todellisuutta, vaan dokumentaarinen teos, joka jäljittelee dokumenttia. Bretonin taholta teoksen

dokumentaarisien aspektin korostamiseen on kuitenkin hyvät syyt. Sikäli kun kertomus voitaisiin helposti ymmärtää fiktioksi, sen on osoitettava uskottavuutensa turvautumalla elementteihin, joita ei voi helposti tulkita fiktiivisiksi, toisin sanoen, ”esitettävä paperinsa ja valtakirjansa”. Seikka, mikä sekin liittyy luontevasti teoksen alun kysymykseen: ”kuka minä olen?”.

Bretonin viittaus tieteellisiin käytäntöihin sisältää muutakin kuin todenmukaisen ja objektiivisen kuvauksen vaatimuksen. Viimeksi mainitut piirteet eivät vielä erota tiedettä muista episteemisiä vaateita esittävästä käytännöstä, kuten journalismista tai juridisista menettelytavoista. Breton kirjoittaa esipuheessaan, että hän on halunnut pitää tunnereaktionsa erillään objektiivisista kuvauksista ja persoonattomasta päivittäisten tapahtumien raportoinnista keskinäisine syy-seuraussuhteineen (Breton OC, I, 645). Tämä objektiivisesti dokumentoitujen faktojen erottaminen niiden subjektiivista vaikutuksista vastaa tieteellisten raporttien vastaavia vaatimuksia: mielikuvituksen hypoteesien, oletusten ja spekulatioiden ja jopa tutkijan omien reaktioiden kuvaaminen on kyllä sallittua, mutta tieteellinen käytäntö vaatii niiden pitämistä selvästi erillään faktojen kuvauksesta tai kokeellisen datan esittelystä. Näin *Nadja*, joka viime kädessä kyseenalaistaa subjektiivisen ja objektiivisen välisen erottelun, turvautuu tähän erotteluun osoittaakseen niiden yhteen kietoutumisen.

Valokuvien tehtävänä on ankkuroida teksti todellisuuteen, korostaa, että tekstissä kuvatut paikat ja henkilöt ovat todellisia ja että kirja ei ole romaani – fiktiota, joka vain jäljittelee todellisuutta. Tekijän romaaninvastaiset ja dokumentaristiset intressit vaativat jotain, joka osoittaa, että se on dokumentti ”elävästä elämästä” (*”pris sur le vif”*, Breton OC, I, 646). Kuten Dennis Hollier on osuvasti huomauttanut, viittaussuhde todellisuuteen ei *Nadjassa* ole Charles S. Peircen terminologian mukaisesti *ikoninen* vaan *indeksikaalinen*. Romaanit viittaavat todellisuuteen ikonisesti siinä mielessä, että käytetyillä merkeillä on viittaussuhteensa riippumatta siitä, ovatko niiden kohteet olemassa vai ei, kun taas indeksikaalisessa viittauksessa, josta valokuvat

ovat standardiesimerkki, merkki on syy-seuraussuhteessa viitattuun asiaan. (Hollier 1993.) Tätä indeksikaalisuutta on *Nadjassa* korostettava siksi, että itse teksti on tässä suhteessa monitulkintainen: sitä voisi hyvin lukea romaanina ja se on toisinaan myös luokiteltu romaaniksi. Sikäli kun valokuvat toimivat indeksikaalisesti tekstissä, joka kohdistaa kysyvän katseensa henkilöihin ja paikkoihin, joissa tekijä toistuvasti ”kummittelee”, ne samalla ankkuroivat tekijän identiteetin näihin paikkoihin, tehden siitä *läsnäolon*, joka on enemmänkin avoimutta toiseudelle kuin reflektivistä läsnäoloa itselleen.

Aavemaiset paikat

Suuri osa *Nadjan* valokuvista on selvästi dokumentaarisia: ne esittävät tekstissä mainittuja paikkoja tai rakennuksia. Tyypillistä näille kuville on niiden tyhjyys (muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, joihin palaamme myöhemmin) [Kuva 1]. Kuten valokuvaajat Charles Marville ja Eugène Atget ennen häntä, mutta kenties eri syistä, Jacques-André Boiffard on valokuvannut urbaanit näkymät silmiinpistävän autioina ja tyhjinä. Kuten jo totesin, tekstiin viittaavat kuvatestit tuomat mieleen Jules Vernen kaltaisten seikkailuromaanien kuvitukset, mutta Boiffardin kuvista puuttuu tyystin kaikki toiminta sekä protagonistit. Syntyy vaikutelma, että katsomme tyhjää näyttämöä, jossa jotain *voisi* tapahtua tai on tapahtunut, mutta josta ei ole jäänyt mitään näkyviä jälkiä. Tapahtumien jäljet ovat Bretonin tekstissä, joka kertoo kuvista puuttuvat toiminnat ja tapahtumat. Toisia, näkyvämpiä jälkiä löytyy *Nadjan* piirroksista. Teksti kiinnittää kuvat, joissa aika näyttää pysähtyneen, narratiiviseen jatkumoon, josta ne saavat merkityksensä. Narratiivi antaa näille merkityksellömän näköisille paikoille kirjan alun kysymykseen liittyvän vitaalisen kiinnostuksen ja relevanssin.

Nadjan tapahtumien näyttämöt on dokumentoitu *Nadjassa* kuvien paikoista, joissa jotain on nähty mutta joissa mitään ei enää ole nähtävissä. Ne tuovat mieleen lehtikuvat tyhjästä niitystä, joissa on havaittu UFOja, tai taloista, joissa on nähty kummituksia. Tällaisten kuvien tarkoitus ei niinkään ole välittää tietoa näistä yleensä täysin

quelque temps un hôtel jouxtant cette place, « City Hôtel », où les allées et venues à toute heure, pour qui ne se satisfait pas de solutions trop simples, sont suspectes.) Le jour baisse. Afin d'être seuls, nous nous faisons servir dehors par le marchand de vins. Pour la première fois, durant le repas, Nadja se montre assez frivole. Un ivrogne ne cesse de rôder autour de notre table. Il prononce très haut des paroles incohérentes, sur le ton de la protestation. Parmi ces paroles reviennent sans cesse un ou deux mots obscènes sur lesquels il appuie. Sa femme, qui le surveille de sous les arbres, se borne à lui crier de temps à autre : « Allons, viens-tu? » J'essaie à plusieurs reprises de l'écarter, mais en vain. Comme arrive le dessert, Nadja commence à regarder autour d'elle. Elle est certaine que sous nos pieds passe un souterrain qui vient du Palais de justice (elle me montre de quel endroit du Palais, un peu à droite du Perron blanc) et contourne l'hôtel Henri-IV. Elle se trouble à l'idée de ce qui s'est déjà passé sur cette place et de ce qui s'y passera encore. Où ne se perdent en

94

Nous nous faisons servir dehors par le marchand de vins... (p. 94).

Kuva 1

mielenkiinnottomista ja banaaleista paikoista vaan toimia peircläisinä indekseinä siitä, että tapahtumat tapahtuivat todellisessa maailmassa eikä mielikuvitusmaailmassa.

Samalla kun kuvien tarkoitus on täydentää tekstiä suoralla ei-fiktiivisellä viittauksella, jota teksti itse ei pysty välittämään, kuvien tyhjyys viittaa myös poissaoloon. Kenties olemme tekemisissä jonkin sellaisen kanssa, jota ei voi valokuvata. Kenties kyseessä on jotain näkymätöntä tai jotakin, jonka näkyvä hahmo on ailahteleva ja epävakaa kuten aaveilla, jotka toistuvasti ilmestyvät ja katoavat tiettyissä paikoissa tiettyinä aikoina mutta ennakoimattomalla tavalla. *Nadjan* tapahtumapaikoissa kummittelee. Tarinoiden aaveet jäävät yleensä mystisiksi ennen kuin lopulta löytyy tarina, joka selittää levottomien sielujen kummittelun kyseisessä paikassa. Näin myös *Nadjan* tyhjyyttään ammottavat kuvat kaipaavat narratiivia, joka yhdistää ne toisiinsa ja antaa niille merkityksen. Ja merkitystä Breton juuri on metsästävässä ei niinkään selityksiä: tapahtumat säilyttävät outoutensa ja näyttävät uhmaavan yksinkertaisia selityksiä.¹¹

Läsnäolon ja poissaolon välimaastossa huojuvien kummitusten tavoin *Nadjan* kuvitus viittaa läsnäoloon, joka on poissa, kuten valokuvat tuovat menneisyyden läsnä-olevaksi samalla kun ne nostavat esiin nostalgiaa herättävän etäisyyden ja poissaolon. Breton ei kuitenkaan ole kiinnostunut nostalgiaista.¹² Häntä ei niinkään kiinnosta tavoitella kadonneen ajan läsnäoloa kuin ohimeneviä ja ailahtelevia hetkiä, jotka tarjoavat vilauksen tulevasta.¹³ Kuvat eivät voi olla muuta kuin tyhjiä näyttämöitä ennen verhon nousemista tai tienviittoja, jotka osoittavat tulevaisuuteen.

Dramatis personae

Nadjan kuvitus esittelee myös joitakin tarinan henkilöitä, joiden joukossa on myös yksi näyttelijä, Blanche Derval. *Nadja* sisältää lukuisia viittauksia teatteriin, mukaan lukien yksityiskohtaisen selostuksen Pierre Palaun näytelmästä *Les détachées*. *Nadja* on itsekin rakennettu näytelmäkäsikirjoituksen tavoin: roolihahmot, lavasteet ja itse tarina esitellään erikseen. Lukuun ottamatta Fanny Besnos'ta, joka on kuvattu muiden

mais *poursuite*, pour mettre ainsi en œuvre tous les artifices de la séduction mentale. Rien — ni le brillant, quand on les coupe, de métaux inusuels comme le sodium — ni la phosphorescence, dans certaines régions, des carrières — ni l'éclat du lustre admirable qui monte des puits — ni le crépitement du bois d'une horloge que je jette au feu pour qu'elle meure en sonnant l'heure — ni le surcroît d'attrait qu'exerce *L'Embarquement pour Cythère* lorsqu'on vérifie que sous diverses attitudes il ne met en scène qu'un seul couple — ni la majesté des paysages de réservoirs — ni le charme des pans de murs, avec leurs fleurettes et leurs ombres de cheminées, des immeubles en démolition : rien de tout cela, rien de ce qui constitue pour moi ma lumière propre, n'a été oublié. Qui étions-nous devant la réalité, cette réalité que je sais maintenant couchée aux pieds de Nadja, comme un chien fourbe? Sous quelle latitude pouvions-nous bien être, livrés ainsi à la fureur des symboles, en proie au démon de l'analogie, objet que nous nous voyions de démarches ultimes,

128

Sea yeux de fougère... (p. 130).

Kuva 2

ihmisten kanssa Saint-Ouenin kirpputorilla ja Robert Desnos'ta, joka on kuvattu somnambulistisessa transsissa (luultavasti Bretonin asunnossa), *Nadjan* henkilöitä ei ole yleensä esitetty kuvissa toiminnassa.¹⁴ Henkilöt on kuvattu pääsääntöisesti ilman ympäristöä tavanomaisina muotokuvina.

Valokuvagalleriassa tarinan varsinainen päähenkilö kuitenkin loistaa poissaolollaan, mikä on hiukan outoa. Näemme Nadjasta vain montaasin hänen päällekkäisistä silmistään [Kuva 2]. Riippumatta tekijän alkuperäisistä syistä tähän ratkaisuun, poissaolo on omiaan lisäämään Nadjan läsnäolon aavemaisuutta. Kuten aavemaiset ilmestykset, joita ei ole helppo tallentaa filmille, Nadjan luonteessa on virtuaalisia sävyjä, joita valokuva tavallisesta nuoresta naisesta ei pystyisi paljastamaan, mutta joita Breton yrittää vangita omin sanoin, joskus myös Nadjan sanoin.

Muotokuvan puuttuminen on kenties viite Bretonia kiehtoneesta ja kuohuttaneesta Nadjan luonteen ristiriidasta: tämä vapaasti mielikuvituksellaan maan pinnan jättävä ilman henki oli

toisaalta myöntynyt sängen maanläheisiin ja itsensä alentaviin tapoihin hankkia elantonsa. Kenties valokuva Nadjasta olisi alleviivannut hänen tavallisuuttaan sen sijaan, että se olisi näyttänyt sen, mikä Nadjan persoonassa oli ainutlaatuista, enemmän piilevää kuin ilmeistä. Sen sijaan, että Breton olisi dokumentoinut Nadjan ulkonäköä, hän kenties yritti tavoittaa tämän tavan katsoa maailmaa: ei hänen näköisyyttään vaan hänen katseensa.

Nadjan itsensä sijasta meille näytetään kuvia hänen jättämistään jäljistä, kuten valokuvia hänen piirroksistaan. Näissä meille tarjoutuu lopulta se konkreettinen läsnäolo, joka puuttuu varsinaisista valokuvista. Tekstissä siteerattujen Nadjan puheiden tai kirjeiden ohella nämä ovat suorimmat dokumentit hänestä. Bretonin kirjoittaessa *Nadjan* käsikirjoitusta (1927) ne olivat jälkiä jo kadonneesta läsnäolosta. Mutta kaikkea siitä, mitä Nadja toi Bretonin elämään ei ollut menetetty lopullisesti, sillä nämä jäljet toimivat tulevaa ennakoivina merkkeinä. Vuoden 1963 laitoksen viimeinen kuva [kuva 3] on tienviitta, joka osoittaa Aubesiin, joka paikannimenä

Bonne-Nouvelle, après avoir, malheureusement en mon absence de Paris, lors des magnifiques journées de pillage dites « Sacco-Vanzetti » semblé répondre à l'attente qui fut la mienne, en se désignant vraiment comme un des grands points stratégiques que je cherche en matière de désordre et sur lesquels je persiste à croire que me sont fournis obscurément des repères, — à moi comme à tous ceux qui cèdent de préférence à des instances semblables, pourvu que le sens le plus absolu de l'amour ou de la révolution soit en jeu et entraîne la négation de tout le reste —; tandis que le boulevard Bonne-Nouvelle, les façades de ses cinémas repeintes, s'est depuis lors immobilisé pour moi comme si la Porte Saint-Denis venait de se fermer, j'ai vu renaître et à nouveau mourir le Théâtre des Deux-Masques, qui n'était plus que le Théâtre du Masque et qui, toujours rue Fontaine, n'était plus qu'à mi-distance de chez moi. Etc. C'est drôle, comme disait cet abominable jardinier. Mais ainsi en va, n'est-ce pas, du monde extérieur, cette histoire à dormir debout.

180

(Photo Valentine Hugo)
Une vaste plaque indicatrice bleu ciel... (p. 242).

Kuva 3

tarkoittaa ranskaksi ”päivänkoittoja”. Teksti itse päättyy lainaukseen sanomalehden pikku-uutisesta, jossa siteerataan kadonneen lentokoneen lentäjän viimeistä radioviestiä. Breton ei mainitse tätä seikkaa, mutta kyseisen lentokoneen nimi oli *Dawn*, päivänkoitto. Päivänkoitto on toivon symboli ja Nadja oli kuvannut omaa nimeään venäjän kielen sanan ”toivo” alkuna – vain alkuna (Breton OC, I, 685). Kertomus tämän Bretonin elämään ilmestyneestä ja kadonneesta naisesta päättyy kirpeästi usein siteerattuihin sanoihin: ”Kauneus on KOURISTAVAA tai sitä ei ole”.¹⁵

Kuvat ja liike

Niille, joiden surrealismikäsitys on rakentunut Salvador Dalín teosten kaltaisten figuratiivisten, tarkoituksellisen outojen ja shokeeraavien kuvien pohjalle, *Nadjan* valokuvien ja niissä esiintyvien paikkojen yksinkertainen arkipäiväinen tavanomaisuus voi vaikuttaa yllättävältä: ne ovat kaikkea muuta kuin pittoreskisti surrealistisia. Se, että surrealismi, joka *Surrealismen manifestin* mukaan on mielentila, joka toivottaa tervetulleeksi ja

provosoi ihmeellisen ilmestymistä elämäämme, kuvittaisi itseään näin tavanomaisilla ja banaaleilla näkymillä, voi vaikuttaa vähintäänkin oudolta.¹⁶ Kuitenkin, kohteidensa triviaalisuudesta huolimatta *Nadjan* valokuvat ovat hyvin merkityksellisiä, ei vain kirjoittajalle vaan myös lukijalle. Kuten olemme todenneet, tämä oli osittain seurausta kuvien mystisestä tyhjyydestä, joka onnistuu nostamaan esiin surrealistisen etsinnän kohteen: jokapäiväisestä elämästä poissaolevan ”todellisen elämän”.¹⁷ Valokuvien vaikutus perustuu viime kädessä niiden vuorovaikutukseen tekstin kanssa. Teksti tekee kuvista koskettavia ja viiltäviä kiinnittämällä ne tapahtumiin, joita ne samaan aikaan manaavat esille esittämättä niitä suoraan.

Nadjan kuvat liittyvät myös tekstissä kuvatuihin äkillisiin ja pysäyttäviin yhteensattumiin (*faits-precipices et faits-glissades*). Breton vertaa näitä surrealistisen kirjoituksen yllättäviin kieliuviin (Breton OC, I, 651–652).¹⁸ Surrealistisen kirjoituksen tavoitteena on näin yhdistää tavanomaisten mielleyhtymiemme erillään pitämiä ja eri kontekstiin kuuluvaa asioita. *Nadjan* teksti

kuvaa todellisessa elämässä tapahtuvia äkillisiä arkitodellisuuden elementtien yhteen sattumisia, jotka tuottavat surrealistisen outouden kokemuksen ja joissa voi kohdata jokapäiväiseen elämään sisältyvän ihmeellisen. Nämä satunnaiset kohtaamiset ovat surrealististen kielikuvien ei-tekstuaalisia vastineita. Sikäli kun surrealistit halusivat harjoittaa runoutta todellisessa elämässä (Breton OC, I, 322), olivat kohtaamiset heille kenties jopa vitaalisemmin tärkeämpiä kuin runokuvat. Voidaan ajatella, että äkillisten ja odottamattomien, tekstuaalisten tai muiden, kohtaamisten kirjallinen dokumentointi edellyttää kykyä hetkellisen ja äkillisen rekisteröintiin, jolloin käytetty menetelmä muistuttaa itsessään valokuvasta. Breton itse asiassa vertaakin surrealistista kirjoitusta valokuvaukseen, nimittäen kirjoitusta ”ajatusten valokuvaamiseksi” (Breton OC, I, 245). Passiivisena rekisteröintivälineenä kameran mekanismi vastaa surrealistisen kirjoittajan roolia sellaisena kuin se kuvataan *Surrealismen manifestissa* (Breton OC, I, 330).

Nadjassa oudot ja yllättävät yhteensattumat on kuvattu ainoastaan tekstissä. Kuvien rooli rajoittuu kiinnittämään nämä tapahtumat tapahtumapaikkoihin ja niissä näkyviin esineisiin ja asioihin. Vasta kertomus tuo mukanaan yhteydet ja mielleyhtymät, joita kuvat eivät voi tavoittaa, koska tapahtumat on ensin eletty ja kirjattu, ja dokumentoitu kuviksi vasta jälkeensä. Kuvien ottaminen tapahtumista itsestään olisi pakottanut astumaan sivuun tapahtumista tai lavastamaan niitä, ja näin luopumaan elämän ensisijaisuudesta suhteessa sen representaatioon. *Nadja* kieltäytyy olemasta romaani, elämän jäljittelyä. Jäljittelyn sijaan se on elämän jälkiä, indeksikaalisia merkkejä ja signaaleja. *Nadja* pyrkii ylittämään romaanin kiinnittämällä todellisuuteen fiktiota tiiviimmin ja täten ylittämään kirjallisuuden ja todellisen elämän välisen kuilun. Teksti kykenee tallentamaan ja herättämään eloon menneitä tapahtumia, mihin valokuvat eivät helposti pysty: valokuvat pitää rajata, irrottaa kontekstistaan ja kuvaajan tulee omaksua ainakin hetkeksi kirjaimellisesti objektiivinen suhde tapahtumiin.¹⁹

Näin *Nadjan* valokuvat väistämättä epäonnistuvat kuvaamaan elämää, jota teksti tallentaa.

Kuvat esittävät kirjan tapahtumien tyhjiä lavasteita tai elottomia esineitä, jotka vasta teksti herättää eloon. Breton itsekin valittaa, että paikat vastustivat yrityksiä kuvata niitä sellaisista ”kulmista”, joista hän oli niitä tarkastellut, ja että tässä suhteessa Nadjan kuvitus oli puutteellista (Breton OC, I, 746). Kuvat epäonnistuvat näin tallentamaan tapahtumien dynamiikan. Tapahtumien äkillisyys ja yllättävyys puolestaan näyttäisi pysäyttävän narratiivisen ajan jatkuvuuden tavalla, joka tuo mieleen yhteen hetkelliseen väläykseen ajan pysäyttävän valokuvan. Breton yritti myöhemmin tavoittaa tällaisen dynamismin valokuvien avulla. Teoksessa *L'amour fou* hän kuvaa kouristavaa kauneutta oksymoronin räjähtävä-kiinnitetty (*explosante-fixe*) avulla, jota kuvittaa Man Rayn tanssijan ja hänen hameensa pyörähtelevän liikkeen pysäyttävä valokuva (Breton OC, II, 683). Valokuva sopii hyvin kuvaamaan kouristavan kauneuden ristiriitaisuutta. Kuva on kirjaimellisesti kiinnitetty kehitettäessä: se pysäyttää liikkeen, mutta samalla säilyttää liikkeen indeksikaalisen jäljen. *Nadjan* kuvien pysähtyneen tyhjyyden ja *L'amour fou*n joidenkin kuvien täyteläisyyden ja liikkeen kontrasti kuvaa osuvasti kouristavan kauneuden asemaa näissä teoksissa: ensin mainitussa se esiintyy enemmänkin poissaolona tai rakkauden toteutumattomana lupauksena ja jälkimmäisessä kauneuden ja rakkauden läsnäolona, jota jatkuvasti kuitenkin uhkaavat traagisesti hajottavat voimat, kuten teoksen kuudes osa osoittaa.

Nadja yritti epätoivoisesti tavoittaa elämän särkyvyyden, avoimuuden ja epävakauden välineillä, jotka väistämättä epäonnistuvat: yhtäältä romaaninkaltaisella narratiivisella rakenteella, joka vaatii sulkeutumaa ja jonkinlaista loppuratkaisua ja toisaalta valokuvilla, jotka mediuminsa ominaisuuksien myötä pysäyttävät liikkeen. Tarinan lopussa kertomus kieltäytyy sulkemasta itseään ja viimeinen kuva on kuva tienviitasta, joka osoittaa kohti toisia paikkoja, joista Nadja on poissa. Bretonin kertomus tuntuu haihtuvan ja katoavan kuin Nadja Bretonin elämästä tai kuten lopussa mainittu lentokone lentäjineen. Elämä jatkuu, ja narratiivi kieltäytyy sulkeutumasta. Jälkeen jää vain aavemaisia merkkejä ja jälkiä. ■

VIITTEET

- 1 Yrjö Hosiailuoman Kirjallisuusoppi (2016, s.v. 'romaani') määrittelee romaanin seuraavasti: "Laajamuotoisen pääasiassa proosa-asuisen kirjallisuuden muoto, jossa kuvataan fiktiivisiä henkilöitä ja tapahtumia". Oxford English Dictionary (s.v. 'novel') lisää tähän vielä ajatuksen siitä, että henkilöt ja heidän toimintansa edustavat todellista elämää: "A fictitious prose narrative of considerable length [...] in which characters and actions representative of the real world of past or present times are portrayed in a plot of more or less complexity".
- 2 Katso Bretonin kommentteja aiheesta Nadja teoksessa André Breton, *Œuvres complètes*, I, 741.
- 3 Nadjan, oikealta nimeltään Léone Delcourt, elämäntarina on kerrottu teoksessa Albach, 2009.
- 4 Ks. Nadjan kirjeet, jotka on alun perin julkaistu facsimile-kopioina Bretonin kokoelmien huuto-kauppaluettelossa, *CalmelsCohenin* julkaisemassa DVD:ssä 2003. Verkossa: <https://www.andrebretton.fr>
- 5 Yksityiskohtaista tietoa Nadjan kuvituksesta ja sen historiasta löytyy Bretonin koottujen teosten viitteistä, OC, I, 1496 ja 1505–1506.
- 6 Breton, Nadja (1960) ja Breton, Nadja (2007).
- 7 Kirjoitetuttuani tekstin löysin yllättäen maininnan tällaisesta kuvattomasta laitoksesta (Kopp 2008, 245). Kirjan alkuperäinen kustantaja Gallimard julkaisi sen vuonna 1945. Tällöin todennäköisesti elettiin vielä *force majeure* -poikkeusolosuhteissa kirjanpainamisen ja -kuvittamisen suhteen, eli tässä tapauksessa ei ole välttämättä tarvetta epäillä kustantajan tervejärkisyttä.
- 8 Breton kritisoi Surrealismien manifestissa realistista asennetta ja sitä ilmentäviä romaaneja sekä niissä esitettyjä mitättömiä kuvauksia. Hän siteeraa esimerkkinä aivan tavallisen huoneen kuvauksen Dostojevskilta, jossa lähinnä luetellaan kalusteita (Breton OC I, 313–325). Tätä manifestin jaksoa lukiessa on kuitenkin syytä pitää mielessä, että monet täysin realistiset tai arkipäiväisiä naturalistisen tarkkoja kuvauksia vilisevät romaanit saivat Bretonilta kiitosta, esimerkiksi Thomas Hardyn ja Joris-Karl Huysmansin (OC I, 350, OC II, 996–997 ja OC III, 48).
- 9 Esimerkiksi Paul Éluardin ja Max Ernstin yhteisteokset in *Les Malheurs des immortelles* (1922), *Répétitions*, (1922), tai Bretonin and Joan Mirón yhteistyö *Constellations* (1959).
- 10 Breton ja Aragon julkaisivat Sapètrièren sairaalan arkistojen kuvia hysteeristä kohtauksesta "hysterian viisikymmenvuotispäiviä" juhlistavassa artikkelissaan "'La cinquantenaire de l'hystérie', La révolution surréaliste, no. 11 (1928), 20–22. Breton kirjoitti myös melisairaiden taiteesta 1949 ilmestyneessä artikkelissaan "Art des fous, la clé des champs", OC, III, 884–887.
- 11 Kun Nadja kysyy Bretonilta selivystä jälkimmäisen *Les pas perdus* -teoksessa (1924) julkaistussa artikkelissa "L'esprit nouveau" kuvattuihin outoihin tapahtumasarjoihin, Breton vastaa, että tällaisissa asioissa ei voi muuta kuin havainnoida, "(...) dans un tel domaine le droit de constater me paraît être tout ce qui est permis (...)". Breton OC, I, 691–692.
- 12 Tekstissä, joka taivuttaa satujen alkulauseen "Il était une fois..." (Olipa kerran...) futuuriin "Il y aura une fois", Breton ilmaisee preferoivansa "huomisen lumia" (les neiges de demain) menneiden talvien lumiin. Breton, OC, II, 49–50. Tämän ajallisen suuntautumisen merkityksestä surrealisteilte, ks. myös Timo Kaitaro, *Le Surréalisme. Pour un réalisme sans rivage*, 210–213.
- 13 Ks. Albuoy 1969.
- 14 Ja todennäköisesti Blanche Derval, joka mahdollisesti näkyy näytelmän *Les détraquées* esityksestä otetussa kuvassa.
- 15 Alkuperäinen lause on vielä Bretonille tyypilliseen tapaan futuurissa korostaen kauneuden dynaamista luonnetta. Käännös futuuriin ei vain toimi suomeksi, joten noudatan tässä Janne Salon erinomaista käännöstä.
- 16 Vaikka surrealistinen valokuva onkin paremmin tunnettu toisenlaisesta, vähemmän realistisesta kokeellisesta ilmaisusta, ei pidä unohtaa, että dokumentaarilla valokuvalla oli merkittävä rooli surrealismissa, aivan ensimmäisistä surrealistisista julkaisuista, *La révolution surréaliste* (1924–1929) alkaen, ks. Ian Walker 2002.
- 17 Breton päättää Surrealimin manifestin sanoihin "Olemassaolo on toisaalla" ("L'existence est ailleurs" OC, I, 346), viitaten Rimbaud'n väitteeseen "Todellinen elämä on poissa" ("La vraie vie est absente", *Un saison en enfer*, *Delires* I).
- 18 Nadjan ensimmäisessä versiossa Breton puhui "niin sanotusta 'surrealistisesta' kirjoituksesta", mutta vuoden 1963 laitoksessa hän käyttää termiä "'automaattinen' kirjoitus" (OC, I, 1528, variant a). Surrealismien manifestissa esitellyssä automaattikirjoituksessa, jota Breton ja Soupault kokeilivat ensimmäistä kertaa vuonna 1919 teoksessa *Les Champs Magnétiques*, kirjoittaja on koko ajan tietoinen kirjoittamastaan. Tässä suhteessa se eroaa spiritistisestä transsiilassa tehtävästä automaattikirjoituksesta. Surrealistinen automatismi, joka pyrki purkamaan rutinoituja assosiaatiomekanismeja, eroaa myös neurologiassa käytetystä automatismien käsitteestä (esim. Pierre Janet), jossa kyse on stereotyyppisistä toistuvista reaktioista (ks. Bonnet 1988, p. 106–107).
- 19 Ernst Jünger (2013, 21) kontrastoi teoksessaan *Atlantische Fahrt* osuvasti laivan reelingiltä avautuviin näkymin uppoutuvan, muistojaan rikastuttavan katsojan sellaiseen katsojaan, joka pyrkii tallentamaan kokemuksensa mekaanisesti kameralla.

KIRJALLISUUS

- Albach, Hester (2009) Léona, héroïne du surréalisme. Arlette Ounanianin ranskan kielinen käännös flaaminkieleisestä alkuteoksesta. Actes Sud, Arles.
- Albuoy, Pierre (1969) Signe et signal dans Nadja. Europe, 47:483–484, juillet-août, 234–239.
- Baldick, Chris (2015) The Oxford Dictionary of Literary Terms. 4th edition. Oxford University Press, Oxford.
- Bonnet, Marguerite (1988) André Breton. Naissance de l'aventure surréaliste. José Corti, Paris.
- Breton, André (1960) Nadja. Englanniksi kääntänyt Richard Howard. Grove Press, New York.
- Breton, André (2007) Nadja. Suomentanut Janne Salo. Sammakko, Turku.
- Breton, André (OC) Œuvres complètes. 4 vols. Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, Paris. Toimitettu vuosien 1988–2008 aikana.
- Cardinal, Roger (1989) Nadja. Grant & Cutler, London.
- Crastré, Victor (1971) André Breton. Trilogie surréaliste: Nadja, Les vases communicants, L'amour fou. SEDES; Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris.
- Hollier, Denis (1993) "Précipités surréalistes (à l'ombre du préfixe sur)". Teoksessa Lire le regard: André Breton & la peinture. Toim. Jacqueline Chénieux-Gendron. Lachenal & Ritter, coll. Pleine Marge, no. 2, 29-57, Paris.
- Hosiaisuusluoma, Yrjö (2016) Kirjallisuusoppi: aapisesta äänirunoon. Avain, Helsinki.
- Ikonen, Teemu (2010) 1700-luvun eurooppalaisen kirjallisuuden ensyklopedia eli Don Quijoten perilliset. Gaudeamus, Helsinki.
- Jünger, Ernst (2013) Atlantische Fahrt. "Rio – Residenz des Weltgestes". Klett-Cotta, Stuttgart.
- Kaitaro, Timo (2008) Le Surréalisme: pour un réalisme sans rivage. L'Harmattan, Paris.
- Lettres de Nadja. <https://www.andrebretton.fr>
- Oxford English Dictionary (OED). 2nd edition. 20 vols. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- La révolution surréaliste. Facsimile uusintapainos, Paris: Jean-Michel Place 1976.
- Walker, Ian (2002) City Gorged With Dreams: Surrealism and Documentary Photography in Interwar Paris. Manchester University Press, Manchester.

EEVA JOKINEN

Voiko sukupuoli-järjestyksen ulkopuolella kirjoittaa?

DOI:10.51809/TE.136525

CC BY-NC-ND 4.0

Paul B. Preciado: *Testonisti. Farmakopornografisia tunnustuksia*. Helsinki: Tutkijaliitto. 342 s

Testonisti alkaa kuvauksella siitä, että se ei ole autofiktiota, vaan ”BP:n ruumiiseen ja affekteihin keskittyvä ja vapaaehtoiseen myrkytykseen perustuva synteettisen testosteronin käyttöprotokolla”. Kirja kuvaa, kuinka B. Preciado alkoi käyttää testosteronia kapinaksi, queer-ystävänä muistoksi ja biokapitalismin *autoteoreettiseksi* analysoimiseksi. Se ilmestyi espanjaksi vuonna 2008 ja samana vuonna kirjailijan itsensä kääntämänä englanniksi.

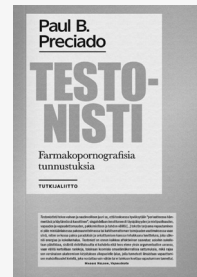
Testonisti yhdistää filosofiaa, kuvauksia hormonien vaikutuksesta, selontekoja seksistä sekä filosofispoliittista teoriaa sukupuolesta ja siitä, ”miten subjektius rakentuu ja purkautuu”. Anna Nurminen on ymmärtääkseni suomentanut aikamoisen keitoksen hyvin ja tarkasti, ja yhdistellyt useita eri käännöksiä ja tekijän uusiin laitoksiin tekemiä muutoksia. Se on luksuslahja suomea taitavalle yleisölle. Vaikka kirjassa hyödynnetään monia tyylilajeja, sitä on helppo lukea: jos seksiselonteot eivät kiinnosta, voi niiden läpi tai yli harppoa, tai jos teoreettiset kapitalismikeskustelut puuduttavat, ne voi ohittaa, ja ehkä palata niihin sen jälkeen kun on lukenut kirjan loppupuolelta luvun ”Filosofiaa mestaamassa”.

Kirjan alaotsikon mukaisesti kirja tunnustaa tai tunnustelee, mitä on elää ja asuttaa aikakautta, jota Preciado kutsuu farmakopornografiseksi ja joka vähän kerrallaan korvaa teollisen ajan fordismen. Farmakopornografismia luonnehtivat pilleriteollisuus, tuotannon muotoa itsetyydytyksen logiikka sekä kiihottumisen ja

turhautumisen vaihtelu. Olemista luonnehtivat haluamisen ja torjumisen, kuluttamisen ja hajoamisen, itsensä kehittämisen ja tuhoamisen ketjut, joita kontrolloimme jatkuvan, välittömän itsetarkkailun ja huippunopean informaation avittamina.

Tämä kuulostaa intuitiivisesti osuvalta ainakin keskiluokan näkökulmasta. Farmakopornografian voi hyvin ajatella kuvaavan vaikkapa arkista yliopistotyötä, jossa innostutaan ja paletaan loppuun, julkaistaan mitä vaan mahdollisimman kiivaaseen tahtiin mutta ei ehditä lukea mitään, ollaan sopivasti henkilökohtaisia somessa, vaikka mitään henkilökohtaista ei ehkä ole enää olemassaakaan. Preciado kuitenkin kamppailee nopeasti tällaisen keskiluokaisen pahoinvointiluennan.

Preciado rakentaa analyysinsä oppineesti lähinnä kolmelle teoreettiselle lautalle: biokapitalismi-teesille, Foucault’n biopolitiikkatematiikalle ja feministiselle teorialle. Biokapitalismin tai kognitiivisen kapitalismin tutkijoiden mukaan tieto, informaatio, kulttuuri ja sosiaaliset suhteet ovat nykykapitalismin keskeisiä raaka-aineita. Tuotannon moottori ei ole yrityksissä vaan – Preciado viittaa Yann Moulier-Boutangiin – ”yhteiskunnassa kokonaisuudessaan, väestön laadussa, tavoissa, oppimisessa, järjestäytymisen muodoissa, joissa markkinat, yrittäminen ja yhteiskunta sekoittuvat toisiinsa” (Preciado 2023, 29–30). Preciado hyväksyy teesin, mutta kysyy, miksi nämä teoreetikot puhuvat enimmäkseen vain aivojen työstä, yhteistoiminnasta ja niiden potentiaalista luoda lisäarvoa, kun keitoksessa ovat mukana myös ”kylyttämättömät ruumiit” ja niiden kaikki ulokkeet, seksuaalisuus ja halut. Toisin sanoen Preciaden mielestä vaikuttaa siltä, että biokapitalistinen teoria karttaa ruumista, ei

oikein osaa teoretisoida sitä ja jättää sen sitten rauhaan keskittyen kaikkeen, mitä on ruumiin ympärillä.

Ruumiillisuuden aliteoretisointi on ongelmalista. Silloin nimittäin unohtuu, että aivotkin ovat ruumista ja että viime kädessä työvoima on edelleenkin pääosin ihmisruumiillista – tässä mielessä myös teollinen kapitalismi on biokapitalistista. Niinpä ruumiillisuus on poliittisen toiminnan ja vastarinnan ytimessä ja siksi vallankäytön ja hallinnoinnin kohteena.

Preciado ehdottaa, että ruumiillisuus nostetaan esiin ottamalla käyttöön uusi käsite tarkoitamaan työvoimaa farmakopornografisella ajalla: *potentia gaudendi* eli orgasmivoima, epämääräinen toimintakyky, jolla ei ole sukupuolta ja jota on kaikkialla, paitsi sukupuolielimissä myös varpaissa ja silmissä ja niin edelleen. Preciado kertoo, että orgasmivoiman käsitteen lähtökohtana toimii Spinozan esittelemä ja Gilles Deleuzen kehittänyt *conatus*-käsite. Ajatuksena on, että orgasmivoima pyrkii ”levittymään tilaan ja aikaan, kaikkea ja kaikkia kohti, kaikkiin paikkoihin ja jokaiseen hetkeen” ja on ”kanssanautinnossa piilevä maailman muutosvoima” (mt. 34).

Kapitalismin on yritettävä kaapata orgasmivoima käyttöönsä, koska sen pitää oman logiikkansa mukaisesti levitä aina uusille alueille. Pääomaa kiinnostaa jokainen ruumis, jolla on kyky nauttia ja tuottaa nautintoa toisille. Tätä kykyä ja voimaa hallitaan esimerkiksi pornoteollisuuden avulla: pornon päämäärähän on turhauttavan tyydytyksen tuottaminen. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen muutkin seksuaalisuutta, sukupuolta, affekteja ja subjektiuksia valmistavat tai muokkaavat teknologiat ovat kasvaneet räjähdysmäisesti.

Preciado syyttää siis pornografiaa ja lääketieteellisuutta mutta myös länsimaista, valkoista, ”konstruktivistista” feminismiä siitä, että se haaskasi feminismin sisältäneen mahdollisuuden ”kollektiivisesti tuottaa vaihtoehtoinen (multimorfinen) epistemologia ruumiiden ja halujen ymmärtämiseksi” (mt. 95). Sen sijaan 1950-luvun lääketieteelliset, biologiset ja poliittiset diskurssit – tai niiden kantajat – päättivät käydä suoraan käsiksi eläviin olentoihin ”rakentaakseen keinotekoisien

sukupuolidimorfismin lääke- ja elintarviketeollisuuden tukemia kirurgisia, prosteettisia ja hormonaalisia tekniikoita käyttäen” (mt. 84).

Erityisesti gender-käsite ja sex/gender-jako ovat Preciaden mukaan heittäneet ruumiiden ja halujen ymmärtämisen tielle kompastuskiviä, joilla on katastrofaalisia seurauksia vielä nykyisessäkin sukupuolipolitiikassa: sex ei kyseisen jaon mukaan voi olla tuotettu, ja gender päätyy luonnehtimaan vain naisia. Lisäksi valtio (yksikössä) saattoi omaksua feministisen retoriikan osaksi laajamittaista sukupuolisen normalisoinnin ja yhteiskunnallisen kontrollin ohjelmaa.

Tietysti voi ajatella, että Preciado vetää kriittikissään mutkia suoriksi, mutta suurimmaksi osaksi se on aivan aiheellista – ja ainakin virkistävää. Hän kysyy, miksi ei tapeltu ”kliinistä diagnostisointia, intersukupuolisten ruumiiden korjausprotokollia, biokemiallisten ja kirurgisten teknologioiden normalisoitumista ja hallinnollisten systeemien binääristä sukupuolikäsitystä vastaan”? Tämä hukattu kamppailuhan ei koske ”vain” sukupuoli-identiteettejä vaan kaikkia, kun muistetaan, että kaksimuotoiseksi pakotettu orgasmivoima on juuri se työvoima, jota biokapitalistinen tuotanto farmakopornografisine teknologioineen pyrkii valjastamaan. Preciado jankkaa vakuuttavasti, että joka ikinen ruumis on korvaamaton alue, jossa tapahtuu vallansiirtoja. Hän myös tahtoo saada lukijansa tajuamaan, että valkoinen keskiluokkafeminismi yksinkertaisesti päättelee väärin lukkiutuessaan emansipaatioon, vapautumiseen ja sen vaatimiseen, että joku antaisi meille vapauden. Oikeasti pitää puhua uudelleenkoodaamisesta ja hakkeroinnista, ja se on tehtävä itse.

Yksi Preciaden ryöpytyksen hienous on siinä, että hän kykenee ainakin jollain tavalla selittämään sen, että sukupuoli tuntuu löytyvän kaikkialta ja nousevan esiin koko ajan. Ehkä syy ei olekaan vain siinä, että olemme oppineet näkemään paremmin sukupuolittuneita käytäntöjä, vaan myös siinä, että sukupuoli todellakin on levinnyt kaikkialle. Preciaden kuvaukset tästä leviämisestä ovat loputtomia listoja:

”2000-luvulla sukupuoli toimii abstraktina teknisen subjektivaation mekanismina. Se punoutuu, leikautuu, tulee viitatuksi, jäljitellyksi, niellyksi, pistetyksi, istutetuksi, digitoiduksi, kopioiduksi, designina ajatelluksi, ostetuksi, myydyksi, muokatuksi, väärenetyksi, valmistetuksi, vaihdetuksi, annostelluksi, johdetuksi, uutetuksi, kutistetuksi, kätketyksi, kielletyksi, hylättyksi, petetyksi... se muuttuu.” (mt. 103)

”Farmakopornografinen sukupuolijärjestelmä ei voi toimia ilman valtavaa kiertävää semioteknistä virtaa; hormonien virtaa, silikonien virtaa, digitaalisen, tekstuaalisen ja representationaalisen sisällön virtaa ... toisin sanoen se ei voi toimia ilman jatkuvaa sukupuolibiokoodien liikennettä.” (mt. 102–103)

Miten tällaista virtaavaa kudelmaa sitten voi tutkia, kun se ei palaudu saati pysähdy tottelevaisesti kurivallan sosiologisiin kategorioihin? Miten sukupuolikoodin voi purkaa ja analysoida? Preciado pohtii jonkin verran metodologisia kysymyksiä. *Testonistissa* on luku siitä, miten aiemmat tutkijat, esimerkiksi Sigmund Freud ja Walter Benjamin, ovat käyttäneet itseään koehenkilönä ja esimerkiksi itsensä myrkyttämistä tutkimusmenetelminä. Tärkeämpi menetelmäkeskustelu koskee kuitenkin teoreettisen työn tekemistä tekijän itsensä kautta eli niin sanottua autoteoreettisuutta: Preciado perustelee teoksensa autoteoreettisuutta edellä kuvatulla orgasmivoiman kaikkialle ulottuvalla liikkeellä. Orgasmivoima kulkee siis myös minun ruumiissani ja pistää sen kohtaamaan muita ruumiita, ja siksi voin tehdä teoreettisia johtopäätöksiä lähtien liikkeelle siitä, mitä juuri minulle tapahtuu. Kuten jo mainitsin, menetelmällinen käytännön toteutus on sellainen, että B. alkaa käyttää testosteronia ja tekee havaintoja sen vaikutuksesta ruumiiseensa, seksuaalisuutensa, sukupuoleensa, koko elämänsä, ja teoretisoi sen. Alun perin projektin oli määrä kestää vuoden. Myöhemmin, vuonna 2015, Preciado muuttaa etunimensä Pauliksi.

Jos projektista haluaa lukea yhteiskuntatutkimuksellisen ”tuloksen”, se voisi olla tämä: Preciado löytää jonkinlaisen kaksoisliikkeen, jakautumisen ja yhdistymisen, jossa pääsy erilaisiin teknologioihin ensiksi jakautuu rodun,

luokan, sukupuolen, seksuaalisuuden, liikkuvuuden ja toimintakyvyn mukaan. Toiseksi on kuitenkin samaan aikaan olemassa ”yhteiseksi tulemisen” prosessi (Preciado viittaa Michael Hardtin ja Antonio Negrin *Multitudes*-kirjaan), jossa edellä mainitut intersektionaaliset teknologiat ikään kuin irtoavat niitä kantavista ruumiista, sekoituvat ja valuvat kaikkialle. Ulkopuoli tulee jatkuvasti sisään ja sisäpuoli valuu ulos. Tätä kaksoisliikettä tutkijat voivat yrittää analysoida erilaisin lähestymistavoin. Tätä johtopäätöstä Preciado ei eksplisiittisesti itse tee, mutta Preciaden työtä tarkkaan lukeva voi ottaa opikseen sen, että olisi hyvä tunnistaa tuo kaksoisliike eikä jäädä kuvaamaan tai teoretisoimaan vain yhden suuntaista liikettä.

Preciado on Espanjassa syntynyt, myös Ranskassa ja Yhdysvalloissa asunut, varsin maineikas filosofi ja teoretikko. Hän ei ole ollut ainakaan ennen tätä kirjaa kovin viitattu tai keskusteltu Suomessa. Paljon suomennettu esseisti ja kirjailija Maggie Nelson käyttää usein Preciaden tekstejä keskustelukumppaninaan teoksissa *Argonautit* (2018) ja *Vapaudesta* (2022). Jälkimmäisessä Nelson huomauttaa (Nelson 2022, 200–201), että yksi Preciaden *Testonistin* ydinteemoista on laaja-alainen teoria riippuvuudesta. Sen mukaan ihminen voi addiktoitua mihin vain: ruokaan, seksiin, älypuhelimiin, shoppailuun, politiikkaan, videopelihin, ihmissuhteisiin, treenaamiseen, hormoneihin ja 12 askeleen ohjelmiin.

Nelsonin mukaan Preciaden projekti jää ”raivostuttavasti toteutumatta”, mutta sen sijaan projektin ”ohi tai lävitse” paljastuu olennaisempia asioita, esimerkiksi pakottava biopoliittinen sukupuoli: testosteronin käyttäjän on valittava joko julistautuminen transsukupuuliseksi tai jääminen huumeiden vaikutuksen alaiseksi. Nelson luonnehtii *Testonistia* ennen kaikkea affektiiviseksi saavutukseksi: ”Asioihin sukeltaan päistikkaa, sisäistä ristiriitaisuutta ei kaihdeta eikä teos etene yksin argumentaation varassa, vaan välillä kertoillaan rankkoja, toisinaan koomisia omaelämäkerrallisia sattumuksia” (mt. 203).

Anna Nurminen on suomentanut myös Preciaden *Voiko hirviö puhua* -teoksen (Tutkijaliitto

2023), joka alun perin oli selonteko tai esitelmä psykoanalyttikkojen akatemialle. Siinä Preciado jatkaa armotonta ”heteropatriarkalisen binäärisirkuksen” ruodintaa. Psykoanalyttikot kutsuivat Preciaden vuotuisille päivilleen, joiden teemaksi vuonna 2019 oli valittu ”Psykoanalyysi ja naiset”. Hänen tehtäväkseen oli annettu kertoa siitä, mitä transitio naisesta mieheksi tarkoittaa. Preciado pani vastaan: hän kertoi miksi hylkäsi naiseuden ja paljasti samalla psykoanalyysin keskeisen roolin binäärisirkuksen pyörittäjänä. Yleisö buuasi tai lähti ulos, ei kestänyt kuulla – jonkinlainen hakkerointi oli tapahtunut.

Preciaden projekti jää raivostuttavasti kesken, kuten Nelson toteaa, mutta lisäksi voi tietysti todeta, että kaikki jää raivostuttavasti kesken, myös tai ehkä erityisesti projektit. Kuten Preciado selonteossaan toteaa, kukaan ei anna saatikka ojenna vapautta koloniaalispatriarkalisesta binääriepistemologiasta, vaan vapaus on tunneli, joka on kaivettava käsin (Preciado 2023, 26). Preciaden keskeinen tapa kaivaa tunnelia kohti uloskäyntiä oli opiskella ”ankaran akateemisesti” niitä samoja kielenkäyttötapoja, jotka hänen ruumistaan ohjasivat. Koska ulospääsy vaati alistumista armottomalle työlle, Preciado löysi myös erilaiset alistettujen tiedonmuodot kuten musta feminismi, lesbofeminismi, anticolonialinen kritiikki ja jälkimarxilaiset liikkeet. Sitten Preciadosta tuli tohtori ja hän huomasi, että hänelle taputetaan. Preciado tajusi olevansa taas hyvin lähellä tunnelin alkupäätä. Projekti on edelleen kesken. ■

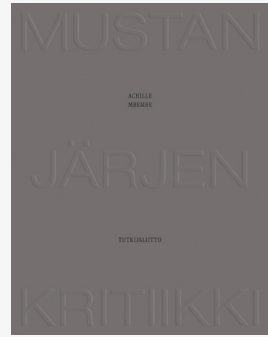
KIRJALLISUUS

- Nelson, Maggie (2022) *Vapaudesta. Neljä laulua rakkaudesta ja rajoista*. Suom. Kaijamari Sivill. Kustantamo S&S.
- Preciado, Paul B. (2022) *Testonisti. Farmakopornografisia tunnustuksia*. Suom. Anna Nurminen. Tutkijaliitto.
- Preciado, Paul B. (2023) *Voiko hirviö puhua?* Suom. Anna Nurminen. Tutkijaliitto.

PÄIVIÖ MAURICE OMWAMI

Valkoisen Euroopan musta peili

Rotu poliittisena järjestelmänä ja modernin ihmiskäsityksen mahdollistajana

DOI:10.51809/TE.137481

CC BY-NC-ND 4.0

Achille Mbembe: *Mustan järjen kritiikki* (Critique de la raison nègre, 2013). Suomentanut Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2023. 253 s.

Kun puhumme rodusta, mistä oikeastaan puhumme? Sosiaalisesta konstruktiosta? Toki. Identiteeteistä? Niistäkin. Menneen ajan reliikistä? Toivottavaa, muttei totta. Juuri suomennettu Achille Mbemben *Mustan järjen kritiikki* (2023) on viime vuosikymmenen poliittisen filosofian merkittävimpiä monografioita. Teoksen keskeinen tavoite on osoittaa, kuinka moderni eurooppalainen maailmankuva sekä kapitalistinen järjestelmä ovat rakentuneet *rodun* ja eritoten *Mustan* käsitteiden varaan. Mbemben esittämä rodun genealogia asettaa lukijan pohtimaan heti kirjan alussa, mitä on ”musta järki”, minkä vuoksi se on luotu ja kuinka sanat musta ja Afrikka kuvastavat edelleen sitä epäinhimillistä toiseutta, jonka kanssa on vaarallista joutua kosketuksiin.

Postkolonialistiselle teorialle ja ajattelulle on tyypillistä kuvata rotu sorron järjestelmänä, jonka ensisijainen tavoite on ollut oikeuttaa eivalkoisten ihmisten epäinhimillistäminen, riisto, tuhoaminen, raiskaaminen, orjuuttaminen ja esineellistäminen. *Mustan järjen kritiikki* ei ole poikkeus, joskin Mbembe tuo uudenlaista syvyyttä jo olemassa olevaan keskusteluun. Kirjan teksti on rikasta ja saavuttaa hetkittäin hurmoksellisen tason. Käsitteet, historia, kauhukuvat ja oivallukset vyöryvät lukijan mieleen hyökyaallon lailla. Muoto on runollinen, joskaan ei abstraktilla tavalla. Vaikeimmilla hetkilläänkin kirja on huumaanuttava, josta voi Mbemben omien

taitojen lisäksi kiittää Eetu Virenin ensiluokkaista suomennosta.

Mustan järjen kritiikki on helppo rinnastaa Frantz Fanonin postkolonialistisen teorian klassikkoon *Peau noire, masques blancs* (1952), koska ne ovat tyylillisesti ja teemallisesti hyvin lähellä toisiaan. Fanonin autoetnografinen teos keskittyy kuvaamaan rasmin ihmispsykelle aiheuttamia traumoja. *Mustan järjen kritiikki* taas tarkastelee, kuinka rodun ja mustan käsitteiden avulla luotiin täysin uudenlainen maailma sekä ihmishenkilöt. Mbembe itse ilmaisee asian seuraavasti:

Kysymys maailmasta – siitä, mitä se on, millaiset ovat sen osien väliset suhteet, sen resurssien laajuus ja kenelle ne kuuluvat, miten siinä asutaan, mikä sitä liikuttaa tai uhkaa, mihin se on menossa, mitkä ovat sen rajat, sen mahdollinen loppu – on ollut meillä käsillä siitä hetkestä lähtien, kun lihasta, luusta ja hengestä tehty ihmisolento tuli esiin *Mustan* merkin alla, siis ihmistavarana, ihmis-metallina ja ihmis-rahana. (247.)

Mbembe käsittelee rotua tavalla, joka pakottaa lukijan katsomaan rasmin avulla oikeutettuja julmuuksia syvemmälle. Hänen mukaansa määritelmät, joissa rotu nähdään ainoastaan tietoisesti luotujen rakenteiden tuotteena, eivät ole riittäviä. Mbembelle rotu ja rasismi ovat yhtä lailla osa ”tiedostamattoman perustavia prosesseja” (49). Ne symboloivat toteutumattomaa halua sekä traumoja, jotka eivät Mbemben mukaan liiki koskaan liity millään tavalla rasmin uhreihin. Rotu on siis kuvitelma, johon voidaan kytkeä kaikki se fobia, hysteria, himo ja passio, jota ei muutoin voitaisi paikallistaa mihinkään.

Turvattomuuden tunteesta tulee siedettävämpi, kun irrationaalisille peloille annetaan mustat kasvat.

Rasismia ei näin ollen voida tyypistää vain tiettyiksi käytännöiksi, joihin tietyt ihmiset ottavat osaa. Kulttuuriteoreetikko Stuart Hall toteaa rasismia olevan *merkitysjärjestelmä*, joka jäsentää ja luokittelee maailman mielekkäällä tavalla. Hallin mukaan kaikki varteenotettavat yritykset vastustaa rasismia tai sen inhimillisiä ja sosiaalisia vaikutuksia vaativat ensinnäkin, että ymmärrämme hyvin tarkasti tämän merkitysjärjestelmän toimintatavat. Lisäksi on ymmärrettävä, miksi rasismia edustamalla sosiaalisella järjestyksellä on niin vahva jalansija ihmisten mielikuvituksessa. (Hall 2017.)

Teoksessaan Mbembe keskittyykin pitkälti juuri siihen tapaan, jolla rotuun perustuva merkitysjärjestelmä toimii. Hän lähtee liikkeelle kysymällä: ”Mitä on musta järki?” Mbembe avaa lukijalle rasismiin kytkeytyvien yhteiskunnallisten normien lisäksi sitä tapaa, jolla rotu kytkeytyy länsimaiseen ajatukseen moderniudesta, turvallisuudesta, luonnosta, ihmisyydestä sekä lopulta ihmisenä olemisesta. Mbembe toteaa mustan järjen tarkoittavan niin diskurssien kuin käytäntöjen joukkoa länsimaisen ajattelun kontekstissa. Nämä koostuvat jokapäiväisestä työstä ”jossa keksitään, kerrotaan, toistetaan ja muunnellaan kaavoja, tekstejä ja rituaaleja, joka sitten hyödynnetään Mustan synnyttämiseen rodun subjektina ja villinä ulkoisuutena, jonakin sellaisena, joka voidaan sulkea moraalien ulkopuolelle ja käyttää ulkoisesti hyväksi.” Tätä Mbembe kutsuu *länsimaiseksi tietoisuudeksi mustasta*. (44.)

Tälle tietoisuudelle on kuitenkin olemassa vastavoima, toinen määritelmä mustasta, joka on länsimaisen tietoisuuden *identiteettiarvostelman* sijasta *identiteetin julistus*. Tämä määritelmä mustasta on mustien itsensä tuottama ja sen pyrkimys on emansipoida niin mustat ihmiset kuin mustan leimaamat alueet länsimaisen määritelmän ikeestä. Mbemben mukaan tätä *mustaa tietoisuutta mustasta* ”leimaavat ennen kaikkea siirtomaavallalle ja segregaatille alistettujen kansojen ponnistelut rotuhierarkioiden purkamiseksi”. C.L.R. Jamesin, Marcus Garveyn, Aimé

Césairen, Walter Rodney, Léopold Senghorin, Sylvia Wynterin ja Oliver C. Coxin kaltaiset ajattelijat ovat Mbemben sanoin olleet kehittämässä ”kollektiivisen tietoisuuden muodostelmia, joissa omaksutaan kyllä varsinaisten luokkataisteluiden epistemologia, mutta hyökätään rotusubjektien tuottamisesta syntyvien ontologisten ulottuvuuksien kimppuun.” (47.)

Kirjan keskiössä onkin tämä kaksijakoinen tapa lähestyä mustaa (järkeä) ja Afrikkaa. Toisaalta valkoiset eurooppalaiset ovat mustan käsitteen avulla vastanneet kysymykseen siitä, mikä on ihmisyydelle vierasta, ulkopuolista ja epänormaalia. Rodulla on ollut merkittävä rooli eurooppalaisen ihmiskuvan kehityksessä, eritoten kun on pohdittu ihmisen ja luonnon sekä ihmisen ja eläimen välisistä eroa. Mbembe tarkastelee mustaa järkeä, sillä siitä on rakennettu eurooppalaisen rationaalisen ihmisen vastakohta. Mustat, toisin kuin valkoiset, eivät ole täysin ihmisiä, sillä mustissa ”säilyy tietty kaksiselitteisyys, elämyksen mahdollisuus”: tämän vuoksi eurooppalaiset Mbemben mukaan näkevät mustan omassa maailmassaan vieraana ruumina, jonka uumenissa elää villi ja täysin impulssiensa varassa toimiva eläin (48).

Mbembe kuvaakin hyvin tapaa, jolla länsimainen etnologia sekä filosofian historia jakoi maailman ”primitiivisiin” ja ”sivistyneisiin” yhteiskuntiin. Näistä ensin mainittuja yhteiskuntia hallitsee ”alkukantainen” ajattelu, kun taas jälkimmäisiä ohjaa järki. Näin mustien yhteiskunnista maalattiin kuva alkukantaisen mielenlaadun omaavien ihmisten kansoittamista yhteisöistä, joissa kukaan ei kykene rationaaliseen argumentaatioon ja joissa nämä alkukantaiset ihmiset elivät ”itse sepittämässään maailmassa”. Rodun käsitteen avulla olikin olennaista maalata kuva ihmisen evoluutiosta historiallisesti lineaarisena. Näin voitiin väittää, että kaikki kulttuurit ”kehittyvät” kohti samaa päämäärää ja valkoisten eurooppalaisten olevan tuon kehityksen keihäänkärki heidän *luonnollisen ylemmyytensä* vuoksi.

Rotu systematisoi käsityksen ihmisten välisestä ”luonnollisesta” järjestyksestä, jonka avulla ei ainoastaan tyydytä selittämään, miksi tietyt yksilöt, ihmisryhmät ja kulttuurit ovat

heikommassa asemassa toisiin verrattuna. Mbembe huomauttaa myös, että rotu toimii ihmisyyhteisön idean negaationa. Sen avulla kiistetään ajatus ”samasta ihmisyydestä, kaltaisuudesta ja olemuksellisesta läheisyydestä ihmisenä” (80). Rotu ei kuitenkaan ole mikään luonnosta löydetty biologinen fakta. Ajatus ihmisroduista on poliittisesti luotu rakenne.

Rotu poliittisena järjestelmänä

Rodun avulla rakennettiin täysin uusi ihmiskuva, ymmärrys siitä mikä on ja mitä on olla ihminen. Mustan järjen kritiikki ei kuitenkaan ainoastaan keskity pohtimaan rodun ontologiaa. Mbembe tekee lukijalleen hyvin nopeasti selväksi, että rodun kanssa käsi kädessä kehittyivät niin moderni liberaali demokraattinen valtio kuin uusi globaali talousjärjestelmä, kapitalismi. Kapitalismin, rodun ja liberalismien yhteen kietoutuminen uudeksi poliittiseksi järjestelmäksi on kirjan keskeisintä antia.

Mbemben teos on selkeää jatkumoa muun muassa Cedric J. Robinsonin (ks. Robinson 2000) ja juuri edesmenneen Charles Millsin (ks. Mills 2003) teoreettiselle työlle, sillä molemmat puhuvat rodusta itsestään poliittisena järjestelmänä. Millsin (1997, 1) mukaan ”valkoinen ylivalta (White supremacy) on nimeämätön poliittinen systeemi, joka on tehnyt *modernista* maailmasta sellaisen, kuin se nykypäivänä on”. Hän painottaa, että rodun sosiaalisen konstruktion myötä eurooppalaiset synnyttivät globaalin poliittisen systeemin, jossa valkoisiksi määritellyt ihmiset on nostettu muita rotuja korkeampaan yhteiskunnalliseen, moraaliseen ja oikeudelliseen asemaan (Mills 1998, xv). Robinsonin (2000, 37) mukaan kapitalististen yhteiskuntien kehitys, järjestäytyminen ja laajentuminen on pohjimmiltaan noudattanut ”rodullisia suuntauksia”.

Sen lisäksi, että Mbembe painottaa eurooppalaisen maailmankuvan rakentuneen mustan ja rodun käsitteiden varaan, hän kirjoittaa heti teoksensa alussa ”mustan” olevan nimi, joka on ”sellaisen yhteiskunnallisen koneen tuote, joka on erottamaton kapitalismista, sen synnystä ja planetarisoitumisesta” (16). Rotu on poliittinen

systeemi, jolla Mbemben mukaan on kolme eri ”ratkaisevaa momenttia” (10). Ensimmäinen momentti oli afrikkalaisten ihmisten muuttaminen ihmisobjekteiksi orjakaupan käynnistymisen myötä. Mustien kirjoituksen piiriin tuleminen oli toinen momentti, jonka myötä alkoivat taistelut orjuutta ja sortoa vastaan. Kolmas momentti – jossa edelleen elämme – on markkinoiden planetarisoituminen, eli uusliberalismin nimissä suoritettu maailman yksityistäminen.

Ensimmäinen momentti sijoittuu Atlantin orjakaupan sekä kolonialismin aikakaudelle. Kumpikin näistä oli keskeisessä roolissa kapitalististen markkinarakenteiden yleistyessä. Sekä Amerikoissa että Euroopassa mustat afrikkalaiset nähtiin hyödynnettävinä resursseina, työkaluina, joiden kärsimyksestä saati hyvinvoinnista ei tarvinnut välittää, sillä he eivät ”alkukantaisina vilheinä” kuuluneet moraalien, oikeuden tai aina edes ihmisyyden piiriin. Rotu ei kuitenkaan tehnyt mustista ainoastaan objekteja. Sen avulla tuotettiin Mbemben sanoin ”eroa ja ylijäämää”, eli ”sellaista elämää, jota voidaan haaskata tai tuhlatu pidäkkeettä” (49–50).

On ymmärrettävä, ettei rotuja keksitty ennen orjakauppaa vaan vasta sen jälkeen. Rodut keksittiin juuri sen vuoksi, jotta afrikkalaisiin ihmisiin kohdistettu julmuus sekä heidän hyödyntämisenä työvoimana voitiin oikeuttaa, varsinkin niille valkoisille, jotka eivät kuuluneet omistavaan luokkaan. Mustat orjat nimittäin kerryttivät pääsääntöisesti ainoastaan plantaasin omistajien sekä orjakauppiaiden varallisuutta. Sen vuoksi valkoisuudesta tulikin tietynlainen ”luonnollinen pääoma”, joka takasi kantajalleen ihmisyyden lisäksi liudan laillisia ja yhteiskunnallisia oikeuksia, joiden ei katsottu luonnostaan kuuluvan mustille.

Mbembe painottaa mustan (orjan) roolin pelonlähteenä olevan oleellinen osa liberalisista (valtio)koneistoa. Hän sanoo liberalismille ja liberaalille demokratialle ominaisen vallan talouden perustuvan ”vapauden, turvallisuuden sekä uhan, riskin ja vaaran läsnäololta suojautumisen tiukkaan kisailuun” (114). Mbemben muotoilu on hyvin samanhenkinen kuin Michel Foucault’n, jonka mukaan (2004, 254) rasismi on

moderneille biopolitiikkaa harjoittaville valtiolle välttämätön vallan teknologia. Mbembelle juuri Atlantin orjakauppa ja kolonialismi toimivat ”modernisuutemme kastemaljoina”, sillä niiden myötä Atlantista tuli 1800-luvulla ”uuden maailmojen ketjun keskipiste”, jossa syntyi ”uusi planetaarinen tietoisuus”, jonka muodostamat valtasuhteet vaikuttavat tänäkin päivänä (25).

Vaikka useat ensimmäisen momentin institutiot, orjuus ja kolonialismi, on jo lakkautettu, näkyy tuon ajanjakson vaikutus selkeänä esimerkiksi kehityskaudiskurssissa. Ensinnäkin jako kehittyneiden ja kehittyvien maiden välillä noudattaa miltei identtisesti ensimmäisen momentin aikana tehtyä jakoa modernien valtioiden ja primitiivisten villien asuttamien alueiden välillä. Toiseksi kehityksen määritelmä on yleisellä tasolla edelleen niin löyhä, että se tukee ajatusta lineaarisesta kehityksestä, jossa globaalin etelän valtiot ovat jääneet jälkeen kehityksestä näiden alueiden asukkaiden ”luonnollisen” heikkouden takia. Poliittiset sekä *akateemiset* keskustelut kuitenkin sivuuttavat pääasiallisesti sen totuuden, että Afrikan valtioiden ”alikehittyneisyyden” taustalla on länsimaiden harjoittama imperialismi, kolonialismi sekä uuskolonialismi (ks. Rodney 2018; Fryer 2021; Du Bois 2021).

Imperialismi, Atlantin orjakauppa sekä kolonialismi poikivat poliittisia vastarintaliikkeitä, joista Mbembe keskittyy *Négritude*-liikkeeseen sekä niin kutsuttuun *panafrikkalaisuuteen*. Molemmat vastustivat näkemystä mustan identiteetin epäinhimillisyydestä sekä monoliittisuudesta. Näiden liikkeiden tavoitteena oli palauttaa mustille heiltä kielletty *ihmisen* identiteetti. Vaikka Mbembe näkee molempien liikkeiden arvon ja poliittisen merkityksen, hän huomauttaa myös, että sekä *Négritude*-liike että panafrikkalaisuus nojasi omalla tavallaan ajatukseen rasismia edeltävästä tai rodun käsitteestä riippumattomasta mustista ihmisistä ja kulttuureista. Mbembe pitää tätä ongelmallisena, sillä näin ajattelevat ihmiset tai liikkeet (kuten molemmat edellä mainitut) eivät hänen mukaansa ”hylkää –paitsi joissakin harvoissa tapauksissa – rodun subjektin tai *rodun* itsensä fiktiota” (125–126). Tämä erinomainen kriittinen huomio on arvokas

kaikille identiteettiin perustuvaa rakenteellista sortoa vastaan taisteleville. Mustaa identiteettiä käsitellessään Mbembe onnistuu havainnollistamaan identiteettipoliitikassa luonnostaan olevia rajallisuuksia, kun pyritään luomaan oikeiden mukaisia rakenteita epäoikeidenmukaisten ja sortavien tilalle.

Mbemben teoksen merkitys vain kasvaa, kun hän analysoi rodun kolmatta momenttia, eli kapitalististen markkinoiden globalisaatiota. Mbembe havainnollistaa rodun ja kapitalistisen markkinajärjestelmän yhteenkietoutumista planetaarisesti poliittiseksi systeemiksi tavalla, joka muistuttaa Millsin, Robinsonin, Coxin ja Rodneyin lisäksi Gargi Bhattacharyyan, Silvia Federicin, Ruth Wilson Gilmoren ja Adom Getachewn ajattelua (ks. Bhattacharyya 2018; Federici 2009; Getachew 2019; Gilmore 2022). Mbembe painottaa, ettei rodun merkitys kapitalismille lakannut orjuuden ja kolonialismin lakkauttamisen myötä. Kapitalistiset rakenteet eivät voi koskaan ylläpitää ja varjella kaikkea elämää tasapuolisesti, sillä ne tarvitsevat *ihmisjätettä* tätä ylläpitotehtävää varten. Sen vuoksi Mbembe sanookin rodullisen kapitalismin maailman olevan ”valtava nekropolis” joka ”nojaa kuolleiden ihmisten ja ihmisluiden kauppaan” (190).

Sen lisäksi, että rotuun pohjaavan poliittisen järjestelmän avulla tuotetaan vastikkeettomasti hyödynnettävää ihmiselämää, sulkee rasismi yhä useampia ihmisiä poliittisten järjestelmien ja oikeuksien ulkopuolelle. Mbembe kirjoittaaakin, että rodun logiikka on aktivoitunut uudelleen, mikä kytkeytyy läheisesti ”turvallisuusideologian nousuun ja sellaisten mekanismien luomiseen, jotka tähtäävät riskien laskemiseen ja minimointiin sekä siihen, että suojelusta tulee kansalaisuuden valuutta” (36). Hyvänä esimerkkinä tästä toimivat maahanmuuttoa koskevat julkiset diskursit, joissa eritoten Afrikasta ja Lähi-idästä tulevat ihmiset muodostavat eksistentiaalisen uhan länsimaisille ”sivistysvaltioille”. Euroopassa rasismia ja rotua koskevat tabut ovat kadonneet nopeasti, kun lukuisat maat ovat omaksuneet äärioikeistolaisia poliittisia näkemyksiä, puolueita sekä liikkeitä osaksi poliittista valtavirtaa.

Mbembe kiteyttääkin rodun merkityksen poliittisten järjestelmiemme hengen kannalta toteamalla:

Turvallisuuden aikakaudella rotu, vaikka se olisikin taivutettu ”uskonnon” tai ”kulttuurin” nimien alle, mahdollistaa väestöryhmien identifioinnin ja määrittelyn siten, että ne kukin edustavat sekä enemmän tai vähemmän satunnaisia riskejä (54).

Rasismi tekee tiettyjen ihmisten liikkumisen rajoittamisesta ”rationaalista”. Se tekee tiettyjen ihmisten kuolemasta ja kärsimyksestä luonnollista ja näkymätöntä. Rasismin avulla luodaan kuolemankenttiä kauas periferiaan sekä gettoja vauraiden länsimaisten hyvinvointivaltioiden sisälle. Molempien alueiden asukkaiden liikkumista pyritään rajoittamaan, jonka lisäksi heihin kohdistetaan hyvinvointipalveluiden taikka avun sijasta alati kovenevia kurinpidollisia toimia ja systemaattista väkivaltaa.

Kirjan viesti on selvä: ajatus ihmisroduista ja eritoten mustista ali-ihmisistä on sidoksissa kapitalismin historiaan. Mbemben mukaan kapitalismin kyky toimia kaappauksellisena, vaikuttavana sekä polarisoivana voimana on ”aina tarvinnut *rodullisia tukikeinoja*” planeettamme resurssien riistämiseen (247). Kapitalistinen järjestelmä ei syntynyt luonnostaan, vaan poliittisesti. Sen mukanaan tuomat valtasuhteet ja resurssien jako eivät perustu minkään sortin luonnonlakiin, vaikka näin meille usein uskotellaankin. Päästäksemme maailmaan, ”jonka pöytään jokainen on kutsuttu, on edelleen harjoitettava ankaraa ja vaativaa rasismin ja eron ideologioiden poliittista ja eettistä kritiikkiä” (242).

Kohti ihmisyyden politiikkaa

Mustan järjen kritiikki pakottaa lukijansa katsomaan rodun ja rasismin historiallista syntyä ja muutosta yhteiskunnallisten rakenteiden kautta. Jos rasismi ymmärretään ainoastaan joukkona tiettyjä tekoja, keskitytään miltei aina ainoastaan syyllisten etsimiseen. Tällöin etuoikeutettujen hiljaisen hyväksynnän ja tiedostamattomuuden merkitys rasistisille rakenteille katoaa tyystin. Mbembe keskittyy teoksessaan tarkastelemaan

sitä, miten ajatus rodusta, ajatus mustasta oliosta, on luonut tavan ymmärtää ja toimia maailmassa. Tämä lähestymistapa auttaa hahmottamaan selkeämmin sen, ettei rasismista vapaa maailma ole saavutettavissa etsimällä, löytämällä ja rankaisemalla syyllisiä. Tarkastelemalla historiaa näemme, että vaikka tietyt rasistiset toimintatavat, instituutiot ja lait ovatkin muuttuneet tai lakkautettu, ei rasismi itsessään ole kadonnut mihinkään.

Rodun käsitteen historiaan perehtyminen paljastaa myös sen merkityksen eurooppalaiselle liberalismille ja imperialismille, joiden Mbembe sanoo kehittyneen käsi kädessä. Rodulla on ollut olennainen rooli muun muassa Immanuel Kantin, Georg Wilhelm Friedrich Hegelin ja Jeremy Benthamin ajattelussa. Rodun avulla liberaali imperialistinen Eurooppa määritteli suhteensa ei-eurooppalaisten maailmojen kanssa, loi kuvan modernista sivistyneestä mantereesta, oikeutti despoottiset hallintonsa siirtomaissa sekä määritteli ihmisoikeudet ja kenelle ne kuuluivat. Tämän takia Mbembe painottaa, että kaikki modernin kritiikki on vajavaista niin kauan ”kuin emme ole käsittäneet, että sen alku osuu yhteen rodun periaatteen synnyn kanssa, ja että tästä periaatteesta tulee hiljalleen alistamisen teknikkoiden ensisijainen matriisi”. Hänen mukaansa maailma, jossa me tällä hetkellä elämme, on pitkälti sama ”rotujen maailma” (80–81).

Mustan järjen käsite pyrkii kuvailemaan juuri rotujen maailmaa. Kuvailu onkin tärkeää, sillä suurin osa ihmisistä ei tiedosta rotuun perustuvien poliittisten valtarakenteiden olemassaoloa. Juuri olemassaolon kysymyksen ymmärtäminen on tärkeää, sillä rodun subjektin myötä maailmasta on tullut tietynlainen. Rotu ei ole määrittänyt ainoastaan ihmisten välisiä suhteita, vaan myös suhteita ihmisen ja muiden eläinlajien sekä ihmisen ja luonnon välillä (ks. Smith-Ruiu 2015; Kosek, Moore ja Pandian 2003). Siitä hetkestä alkaen, kun rodun käsitettä alettiin soveltamaan ihmisiin, eurooppalaisesta valkoisesta ihmisestä tuli olento, joka nousi niin luonnon kuin muiden eläinlajien yläpuolelle.

Mbembe päätyy puhumaan kirjassaan uuden maailman rakentamisen puolesta. Rotujen maailma ei ole, eikä ole koskaan ollut, kestäväällä

pohjalla materiaalisesti saati moraalisesti. Hän peräänkuuluttaa ”ihmisyden politiikkaa”, jonka avulla voimme nähdä ihmisten väliset erot juuri niinä asioina, jotka me kaikki jaamme ja jotka tekevät meistä toistemme kaltaisia (244). Mbembelle tämä on ratkaisevaa niin luonnon kuin ihmistenkin olemassaolon kannalta, ja hän kirjoittaakin seuraavasti:

Tosiasia, että jaamme, halusimme tai emme, tämän maailman, joka on kaikki mitä on ja kaikki mitä meillä on. Meille yhteisen maailman rakentamiseksi on palautettava niille, jotka ovat historiassa joutuneet abstrahoimisen ja olioistamisen prosessin kohteeksi, heiltä varastettu osa ihmisyydestä. Tästä perspektiivistä korjaamisen käsite viittaa taloudellisen kategorian lisäksi amputoitujen osien uudelleensomittelun prosessiin, rikottujen siteiden korjaamiseen, sen vastavuoroisuuden pelin uudelleenaloittamiseen, jota ilman kohoamista ihmisyyteen ei voi tapahtua. (251.)

Yksi tapa aloittaa tämän uuden maailman luominen on vastata kysymyksiin: Mitä on musta järki, ketä varten se luotiin ja kuka sitä edelleen tarvitsee? ■

KIRJALLISUUS

- Bhattacharyya, Gargi (2018) *Rethinking racial capitalism: questions of reproduction and survival*. London & New York, Rowman & Littlefield International.
- Du Bois, W.E.B. (2021) *Darkwater: voices from within the veil*. Brooklyn, NY, Verso.
- Fanon, Frantz (1952) *Peau noire, masques blancs*. Paris: Éditions du Seuil (Points. Essais; [26]).
- Federici, Silvia (2009) *Caliban and the witch. Women, the body and primitive accumulation*. 2. painos. Brooklyn, NY, Autonomedia.
- Foucault, Michel, Bertani, Mauro ja Ewald, François (2004) *Society must be defended: lectures at the Collège de France, 1975-76*.
- Fryer, Peter (2021) *Black people in the British Empire*. London, Pluto Press.
- Getachew, Adom (2019) *Worldmaking after empire: the rise and fall of self-determination*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Gilmore, Ruth Wilson (2022) *Abolition geography: essays towards liberation*. London, Verso.
- Hall, Stuart (2017) *The fateful triangle: race, ethnicity, nation*. Toim. Kobena Mercer. Harvard University Press.
- Kosek, Jake, Moore, Donald S. ja Pandian Anand (toim.) (2003) *Race, nature, and the politics of difference*. Durham, Duke University Press.
- Mbembe, Achille (2023) *Mustan järjen kritiikki*. Suom. Eetu Viren. Helsinki, Tutkijaliitto.
- Mills, Charles W. (1997) *The racial contract*. Cornell University Press.
- Mills, Charles W. (1998) *Blackness visible: essays on philosophy and race*. Cornell University Press.
- Mills, Charles W. (2003) *From class to race: essays in white Marxism and Black radicalism*. Rowman & Littlefield.
- Robinson, Cedric J. (2000) *Black marxism: the making of the Black radical tradition*. University of North Carolina Press.
- Smith-Ruiu, Justin (2015) *Nature, Human Nature, & Human Difference: Race in Early Modern Philosophy*. Princeton, Princeton University Press..

Tieteellinen elämä

Ranskan yliopistoelämässä ja julkisessa keskustelussa on muutaman vuoden ajan käyty kiivasta tiedepoliittista keskustelua siitä, miten päivänpolitiikka vaikuttaa, sekä tarkoituksella että huomaamattaan, tieteen rakenteisiin ja sen tekemiseen. Ranskassa tällaisella keskustelulla on pitkät perinteet ja se on niin sanotusti ”arkipäivää”, mutta kuluneiden kolmen vuoden ajan kiistat ovat olleet teemoiltaan uusia.

Martta Heikkilän ”Ranskan yhtenäisyyden dekonstruktio: Tiede, politiikka ja moniarvoinen todellisuus” (*Tiede & edistys* 1-2/2022) selvitti tapahtumien kulkua perusteellisesti, mutta lyhyesti sanottuna kiista sai alkunsa siitä, kun lokakuussa 2020 tuolloinen Ranskan opetusministeri Jean-Michel Blanquer esitti julkisessa puheessaan, että Ranskan yliopistoihin on levinnyt ”muualta tullut” eli yhdysvaltalaisista alkuperää olevaa ideologia, joka hänen mukaansa uhkasi Ranskan tasavaltalaista yhteiskuntaa. Kiista pääsi lopullisesti vauhtiin, kun *Le Monde* julkaisi muutamaa viikkoa myöhemmin avoimen kirjeen, jonka allekirjoittajina oli parisataa tieteentekijää professoreista lähtien. Tässä ”Sadon manifestissa” väitettiin, että anglosaksiset ajattelutavat uhkaavat ranskalaista tieteellistä elämää ja että näitä uhkaavia ideologioita ovat monikulttuurisuus ja identiteettipolitiikka vähemmistöjen oikeuksien korostamisena. Manifestin väitteenä oli, että näiden ajattelutapojen seurauksena on syntynyt tiedettä vaarantavaa ylivarovaisuutta, kun tarkasteltavat ilmiöt liittyvät ”alkuperäiskansoihin, rotuun perustuviin ja dekolonialistisiin ideologioihin”.

Keskustelu sai vielä uusia tasoja, kun helmikuussa 2021 korkeakoulutus-, tutkimus- ja innovaatioministeri Frédérique Vidal ilmoitti valtiollisena toimijana määräävänsä tehtäväksi selvityksen siitä, miten ”islamilaishemmistölaisuus” vaikuttaa Ranskan yliopistoissa. Vaikka tätä julistusta seurasi nopea vastareaktio niin tieteentekijöiden kuin tiedeinstituutioidenkin taholta, sen vaikutus oli raju. Ja mitä muuta se voisi ollakaan:

jos tieteen rakenteiden korkein, vähintäänkin rahoitusta säätelevän tahon johto puhuu näin, se tulee otetuksi tosissaan. Useat nimenomaan vähemmistöjen asemaa, rasismia ja kolonialismin perintöä tuntevat tutkijat toki kielsivät tällaisen ylivarovaisuuden olemassaolon - onhan yleisesti jaettu lähtökohta se, että tiede pitää sisällään rakenteellisia tekijöitä, joiden vaikutuksesta tutkimus ei vielä edes tunnista näitä yhteiskunnallisia epäkohtia ja on varovaisuuden sijaan pikemminkin sokea niille. Tästä vastakkaisesta lähtökohdasta *Le Monde* julkaisi (20.2.2021) julkisen kirjeen, jossa 600 tutkijaa avasi lyhyesti omaa kantaansa kyseiseen ilmiöön ja vaati Vidalin eroamista. Samoin Ranskan tieteellisen tutkimuksen keskus (CNRS) julkaisi tiedotteen, jonka mukaan ministerin väite ei kuvaa minkäänlaista ”tieteellistä todellisuutta”.

Keskustelu jatkui pitkin vuotta 2022 ja erityistä siinä oli päivänpoliittisten toimijoiden, juuri hallituksen jäsenten vahva osallistuminen. Jo mainittu ministeri Blanquer jopa osallistui yliopiston puitteissa järjestettyyn seminaariin ”Après la déconstruction: reconstruire les sciences et la culture” lausumalla puheenvuorossaan, että intersektionaalisen ajattelun ja jopa niinkin konservatiivisen perinteen kuin dekonstruktion voi nähdä ”pelkona Valistuksen ideoiden edessä” ja että tämän pelon edessä ei saa perääntyä.

Tällainen uhkailu ja järjestelmällinen vaikuttamistyö on varmasti jättänyt jälkensä yliopistomaailmaan - siitä huolimatta että se lopulta laantui jo päivänpoliittisistakin syistä, onhan hallituksen ministereineen vaihtunut. Tänä keväänä kävi lisäksi ilmi, että ministeri Vidalin julistus selvityksen toimeenpanosta ei pitänyt kukaan paikkaansa: maaliskuussa *Le Monde* uutisoi (29.3.2023) saaneensa tietoonsa, että mitään selvitystä ei koskaan käynnistetty, vaikka siinä kauhussa oli tähän saakka eletty. Pariisilaisen Sciences Po -yliopiston professori Nonna Mayer avasi tätä tapahtumasarjaa eurooppalaisen politiikan tutkimuksen

konsortion (ECPR) *The Loop* -blogissa julkais-
tussa kirjoituksessaan “Islamo-leftism in French
universities: a dangerous chimera”. Hänen
mukaansa tämä ylimmän päivänpoliittisen joh-
don kampanja on ainutlaatuinen tapaus: kyse ei
ole vain tieteen rakenteiden muuttamisesta niillä
tyypillisillä politiikkaan kuuluvilla hallinnallisilla
tavoilla, jotka myös lain kirjaimen mukaan ovat
luvallisia, vaan tieteentekijöiden henkiseen ilma-
piiriin vaikuttamisesta. Tällöin se tosiasia, että
selvitystä ei koskaan edes aloitettu ei lopulta ole
merkitsevä - vahinko on jo tapahtunut.

Mayer selvittää kirjoituksessaan kampanjan
vaikutusta: hetkiä joissa tutkimus on pääsemässä
alkuun - olipa sitten kyse yksittäisten tutkijoiden
urista, tutkimuskysymyksistä, kirjoista tai hank-
keista - kannattelee usein nimenomaan tietty
yhteisöllinen, kollegiaalinen ja solidaarinen kyt-
kösten verkko. Tätä pohjaa kampanja repi rikki
tehokkaasti. Mayer viittaa julkilausumaan, jonka
kirjoittajana oli muun muassa sosiologi Éric
Fassin (*Le Monde* 29.3.2023): tällaisten kampan-
joiden tulokset ovat musertavia, hylättyjä tut-
kimusaiheita, julkaisemattomia tutkimuksia ja
kirjoja, ääneenlausumattomia tutkimustuloksia.
Mayer muistuttaakin tekstissään, että tutkimuk-
sen vapautta uhkaavat Khimairat voivat olla
muodoltaan yllättäviä ja uusia keinoja vaativia.
Nyt tämä tarkoituksella luotu kuvitteellinen hir-
viö osui tieteellisen elämän herkkään kohtaan:
kun tieteellistä vapautta on totuttu puolusta-
maan nimenomaan neutraaliuden nimissä, nyt
oli puolustettava sitä haurasta paikkaa, jossa
tutkimus pitää kiinni omista paikantuneisuuk-
sistaan, puolenvainnoistaan, yhteiskunnallisista
sidoksistaan ja omasta politiikastaan.

NUMERON KIRJOITTAJAT

INNA PERHEENTUPA VTT, tutkijatohtori, Sosiaalitieteiden laitos, Turun yliopisto
SUVI SALMENNIEMI, VTT, dosentti, sosiologian professori, Sosiaalitieteiden laitos, Turun yliopisto
PILVI PORKOLA, TeT, teatteritaiteen tohtori, yliopistotutkija, esitystaiteilija, Taideyliopisto
PÄIVIÖ MAURICE OMWAMI VTM, kuraattori, Suomen valokuvataiteen museo
MIKKO POUTANEN, erikoistutkija, Turun yliopisto
HENRI KOSKINEN, erikoistutkija, Turun yliopisto
HANNA YLÖSTALO, sosiologian yliopistonlehtori, Turun yliopisto
TARU LEPISTÖ, sosiologian maisteriopiskelija, Turun yliopisto
JAAKKO KARHUNEN, tutkija ja taiteilija
EEVA JOKINEN, yhteiskuntapolitiikan professori, Itä-Suomen yliopisto
TIMO KAITARO, filosofian tohtori, dosentti, Helsingin yliopisto

INNA PERHEENTUPA, SUVI
SALMENNIEMI, PILVI PORKOLA

"Anything is possible in this house": The material-discursive construction of everyday utopias

This article examines the material-discursive constitution of everyday utopias. We ask: What kinds of societal thinking and future-oriented action emerge in the intra-action of human and non-human actors? What kinds of relationships, rhythms and knowledge emerge in this process? How do houses and the materialities associated with them take part in making everyday utopias? By everyday utopias we refer to communities in which people live and work together for some common purpose and live out alternative forms of life. The article is based on ethnographic research in Mustarinda and Oranssi. The research materials consist of observations, interviews and media materials. We approach these materials from the perspective of feminist new materialism and utopian studies. We show that the future-oriented action characteristic of everyday utopias become possible in the intra-action between human and non-human actors. Human actors emerge as matter flowing through everyday utopias and connecting to it in different ways in different times. Acknowledging the centrality of materiality and living and working with it emerges as a key aspect of living out everyday utopias.

Key words: everyday utopias, feminist new materialism, prefigurative politics, alternative futures, political imagination